

TARTALOM

<i>Iván Alekszejevics Bunyin</i>	Tolsztoj megszabadulása (részlet – Soproni András fordítása)	3
<i>Acsai Roland</i>	Duna-villanella; Villamos-villanella; Vigas-z-villanella; Tollfosztás-villanella (versek)	12
<i>Szedes Réka</i>	Szagról; Statisztika; Zarándoklás (versek)	15
<i>Alex Capus</i>	A hamisító, a kémnő és a bombakonstruktor (részletek – Tatár Sándor fordítása)	17
<i>Mánya Kristóf</i>	A kör vége; Pásztorálom; Hyeronimus jegyzete (versek)	31
<i>Zsidó Ferenc</i>	Ló, ha nyihog	33
<i>Biró Zsombor Aurél</i>	Kipipáltak	37
<i>Török Ábel</i>	hangotokban zúg az óceán	42
<i>Füzi László</i>	Mélypontok, ütközések (Németh László – 1956 után)	45
<i>Varga Réka</i>	Determinált példázatok (A halál kilovagolt Perzsiából a középkori látomásos irodalmak párhuzamában)	69
<i>Faragó Kornélia</i>	Az arc felkavaró békéje (Maurits Ferenc Portrénaplójáról)	77
<i>Bence Erika</i>	Kakuk Marci rokona (Kerekgyártó István: Fecske Milán élete, jó sora és viszontagságai)	96
<i>Gyürky Katalin</i>	Likvidált lelkiismeret (Damon Galgut: Az ígéret)	100
<i>Bereti Gábor</i>	Meditálás helyett (Kormányos Ákos: Légzéstechnikák)	104
<i>Varga Emőke</i>	A mozgásban lévő olvasó (Urbanik Tímea: Prózazsilipek. Intratextualitás Mészöly Miklós prózájában)	108
	Maurits Ferenc Portrénaplója (2021)	

FORRAS

56. ÉVFOLYAM | 2024. 1. SZÁM

Megjelenik Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata, a Petőfi Kulturális Ügynökség és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT ► Megjelenik havonként ► Főszerkesztő: **Füzi László** ► Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata ► Kiadja a Katona József Könyvtár; Felelős kiadó: **Bujdosóné dr. Dani Erzsébet** könyvtárigazgató ► A szerkesztőség címe: 6000 Kecskemét, Piaristák tere 8.; Telefonszáma: 76/500-550/111. mellék: Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu ► Tördelés: VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@videopix.hu ► Nyomdai kivitelezés: Print 2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 76/501-240; Felelős vezető: **Szakályas Tibor**

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Csenki Nikolett**, **Füzi Péter**, **Pál-Kovács Sándor Attila** (szerkesztő), **Bosznay Ágnes** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander**, **Komáromi Attila**, **Pintér Lajos** ► Szerkesztőségi órák: kedd–csütörtök 10 és 12 óra között. ► Kéziratot nem őrünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. ► Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. **Belföldi előfizetési díj: 7200,- Ft** ► Index: 25947 ► HU ISSN 0133-056X

Iván Alekszejevics Bunyin

Tolsztoj megszabadulása

(részlet)

„Farkasszemek” – ez a kifejezés nem igaz, de jól kifejezi a benyomást, amelyet a szeme keltett: rendkívülisége mindig és mindenkire hatott, fiatalra és öregre egyaránt (ugyanúgy, ahogy sajátos mosolya is). Mindamellettt valami farkasszerű is megjelenhetett benne – amikor néha leszegett fejjel, szúrósan nézett valakire.

A szelídség, az alázat, a jóindulat, olykor még mosoly és kedves derű csak az utolsó arcképein kezdett megjelenni. Az összes többi portrén – szinte kamaszkorától öregkoráig – megdöbbeníti az embert az erő, a komolyság, a szigor, a bizalmatlanság, a hideg vagy kihívó megvetés, a jóindulat hiánya, az elégedetlenség, szomorúság. Azok a komor, szúrós, vesébe látó szemek, keményen összeszorított fogak!

„Az ellenségesség vesébe lát” – mondta egyszer valamivel kapcsolatban, valamiről vagy valakiről. Ez rá is alkalmazható. Joggal mondta magáról: „Gonosz soha nem voltam; két-három cselekedetem volt, amelyek megkínóztak; de kegyetlen nem voltam.” Mégis sok fiatalkori és érett arcképe láttán az embernek óhatatlanul eszébe jut ez „az ellenségesség vesébe lát”. „Kétkedő, tagadó szellem”,¹ ahogy akkoriiban Puskin idézve mondták róla, „az általánosan elismert igazságok lerombolója”. Az ilyen címkékre annyi alapot adott, hogy lehetetlen felsorolni. Itt van az asztalomon a svájci naplója, 1857-ből. Mindenütt hű magához: „Különös dolog! *Talán az ellenkezés szelleme az oka, vagy az érzésem ellentétes a többségével*, de az biztos, hogy egész életemben egyetlenegy híresen szép dolog se tetszett nekem.”

Attól függően, hogy milyen volt a hangulata, milyen lelkiállapotban volt – márpedig ezek az állapotok, mint tudjuk, nagyon gyakran és hevesen változtak –, vagy attól a közegtől, amelyben éppen tartózkodott az adott pillanatban, hol ilyen volt, hol amolyan, ami nyomban megmutatkozott az egész külsején is; ő maga mondta: „Milyen nagy hatalma van a társaságnak és a könyveknek. Ha jók, vagy ha rosszak, más és más ember vagyok”, mégis az ifjúkori, az érett és a kora öregkori képein mindig van valami uralkodó vonás, amelyet bárminek lehet nevezni, csak éppen jósnak nem.

Itt van például diákkori, kazanyi arcképe: eléggé zömök, sündisznófrizurás fiatalember, komoly, elégedetlen arc, amelyben valami buldogszerű. Aztán a tisztí portré: szintén sündisznófrizúra, csak éppen felállóbb, az arca kissé hosszúkás, rövid oldalszakállal, a tekintete hideg és gögös; az egyenruha vállán elegáns köpeny, hódprém állógallérral. Teljes ellentéte ennek egy másik tisztí portré: talán

▼

¹ A. Sz. Puskin, *Az angyal*, ford. Soproni András, in *Szabadság árva magvetője* (Budapest: Európa, 2022), 82.

az egyik legfigyelemreméltóbb arcképe; ezen nagyon kevés a többivel közös vonás; ekkoriban, amikor Szevasztopolból Pétervárra érkezett, és bejutott az irodalmi körökbe, harminc felé járt, egészen egyszerű tüzér egyenruhát viselt, sovány, csontos termet, derékig látható, de sejteni lehet, hogy magas, erős és ügyes; és szép az arca, a maga kialakult katonás egyszerűségében; itt is sovány, az arccsontja kissé kiugró, csak ritkás bajusza van, melynek vége a szája sarkában lekonyul, kicsiny, okos szeme szomorún néz alulról fölfelé (a lehajtott fej miatt).

Amikor nyugdíjaztatta magát, és Pétervárort és Moszkvában élt, sok időt szentelt a nagyvilági életre, a bálókra, színházakra, éjszakai dorbézolásra, piperkőc volt; itt megint belekerült abba a sávba, amelyet az ifjúkorba való átlépéskor élt át, amikor úgy gondolta, hogy az ember legfőbb erénye, ha „comme il faut”. Ebből az időszakból származó arcképét nem láttam, azt hiszem, nincs is. Van viszont arckép a következőből – az első külföldi út, a párizsi és svájci tartózkodás idejéről. Ez megint egy szép ember arcása (bármilyen furcsán hat is ez a szó rá vonatkoztatva): az arca még mindig sovány és fiatal, bár már kis tokát eresztett; még mindig nagyon kellemes látványt nyújt fiatalságával; az alsó ajka cseppet előrebígyved, a szeme nyugodtan, kissé kérdőn, mintegy várakozón néz, eleve bizalmatlanul, és van benne valami szomorúság. Ez után az arckép után csodálkozásra késztet svájci naplójának olvasása, ami egyik leglebilincselőbb műve: ebben a naplóban annyi a frissesség, bátorság, boldog, költői báj. Ennek az évnek a tavaszán a Genfi-tó partján ott lakott rokona, Alekszandra Andrejevna Tolsztaja, akihez ezt követően sokéves barátság fűzte; volt ott egy jókora nagyvilági orosz társaság, amelyben „mindenkit elragadott gyermeki vidámságával és állandó mulatságos húzásaival”. Miután elvált ettől a társaságtól, kéthetes gyalogtúrára indult a hegyeken át Friebourig.

„Az itteni természet csodálatosan nyugodt, harmonikus és keresztényi hatással van rám – írta indulása napján. – Az idő tiszta, az ég tündöklően kék. A Lemán-tó a vitorlák és csónakok fehér és fekete pontjaival ott ragyogott csaknem három felől a szemem előtt; Genf környékén a fényes tó távolában forró levegő remegett és sötétlett, a túlsó parton meredeken emelkedett a magasba a zöld Savoya hegyvidék, a lábánál fehér házikókkal, a sziklával, amelyek úgy néztek ki, mint egy ódivatú ruhát viselő, hatalmas fehér asszony. A sziklák között hasadékok. Balra a rőt szőlőültetvények fölött, a gyümölcsöskertek sötétzöld sűrűjében világosan és közelién látszott Montreux a lejtő közepéhez tapadó kecses templomával; egészen a parton Villeneuve, a déli napon tündöklően ragyogó vastetőivel; a titokzatos Valais-völgy, az egymásra tornyosuló hegyekkel, a hidegfehér Chillon, közvetlenül a víz felett, és a megénekelte szigetecske, amely mesterkéltén, mégis szépségesen emelkedik Villeneuve-vel szemközt. A tó vize fodrozódott, a napfény függélyesen ütközött kék felszínébe, amelyen a szétszóródott vitorlák mintha nem is mozdultak volna.

Csodálatos dolog; két hónapot laktam Clarensben, ám valahányszor reggel, de még inkább alkonyatkor, ebéd után kinyitottam a spalettákat az ablakon, amelyre

már árnyék borult, és kinéztem a tóra és a benne tükröződő zöld – távolabb pedig kék – hegyekre, a szépség valósággal elvakított, és váratlan erővel hatott reám. Abban a pillanatban elfogott a vágy, hogy szeressek, sőt, éreztem is magamban a szeretetet önmagam iránt, sajnáltam a múltat, és reménykedtem a jövőben, és az élet örömmel töltött el, azt akartam, hogy soká, soká éljek, és a halál gondolata gyermeki és költői rémületté alakult... A fizikai benyomás, a szépség a szememen keresztül beözönlött a lelkembe...”

„Nem tudok búcsúzás előtt beszélni azokkal, akiket szeretek.² Azt mondani, hogy szeretem őket, restellem, meg aztán miért nem mondtam korábban; semmiségekről beszélni ugyancsak restellek... A mi drága körünk szétzilálódott, és alighanem örökre... Egyszerre magányosnak éreztem magam, és olyan szomorúság fogott el, mintha először történt volna meg az életemben...”

Ebben a naplóban – ugyan, hol van itt a „farkasszem”, és miért jelenik meg még itt is „a halál gondolata”? – először használ bizonyos olyan szavakat, amelyek újak az irodalomban: „Egyszerre megcsapott bennünket valami rendkívüli *boldog, fehér* tavaszi illat...” „Körös-körül már minden fekete volt. A hold megvilágította a tágas tisztást, a patak egyenletesen zúgott a horhos mélyén, a nárciszok fehér illata kábítón terjengett a levegőben...”

Aztán mintha megint egy más ember arcképei következnének. Miután férj, családos ember, békebíró, fáradhatatlan és gondos gazda lett, kultuszá emelte a földbirtokos nemességet, felvette annak az életszakasznak az úriember külsejét, amikor már biztos családi és társadalmi helyzetre tett szert, ereje teljében, buzgalommal és önmagával elégedetten él, ami összhangban van privilegizált származásával, növekvő vagyonával, öröklött hagyományaival: ezeken az arcképeken megint kifogástalanul van öltözve, az egyikén még cilinder is van a fején, a testtartása fesztelen, büszke, szép, a szemében úriasszonyos megvetés, hanyagul tartott kezében cigaretta. Az ember csak ámul e portrék láttán: hiszen ezekben az években írta meg a *Háború és békét* – Natasa és Petya Rosztovot, Pierre-t és „a kis hercegné” halálát, Natasa és Andrej herceg utolsó találkozását, kettejük szerelmét, a herceg halálát... De másan is ámul az ember: könnyen sírva fakadt, s még ezekben az években is képes volt bármelyik percben forrón és elérzékenyülten könnyeket ontani. Az érzékenység, a gyengédség megint mintha furcsa szavak lennének rá vonatkoztatva. Így ír például Szofja Andrejevnanak: „Borzasztóan szeretem! Visszaszállok a múltba: Pokrovszkoje, lila ruha, elérzékenyülés – a szívem zakatol.”

Vajon a fürkésző tekintet, a bizalmatlanság, a szigor hová tűnt?

„Ahhoz, hogy valaki bekerüljön olvasóim kiválasztott csapatába, igazán nem sokat kérek: legyen érzékeny, legyen vallásos, s hogy amikor elbeszélésemet olvas-

▼

2 Jellemének egyik vonása, hogy nagyon szégyenlős volt (I. A. Bunyin megjegyzése).

sa, olyan helyeket keressen, amelyek megérintik a szívét. Énekelni kétféleképpen lehet: torokból és mellkasból. A torokhang sokkal hajlékonyabb a mellkasból jövőnél, viszont nem hat a lélekre. Nekem, ha akár a legüresebb dallamot hallom is, amely azonban mélyen a mellkasból szól, akaratlanul is könnybe lábad a szemem. Ugyanez van az irodalomban is: lehet írni fejből és szívből... Én mindig leállítom magam, ha kezdek fejből írni, és igyekszem csakis szívből írni.”

Goethe azt mondta: „A természet nem ért tréfát: mindig igaz, mindig komoly, mindig szigorú, mindig igaza van.”

Tolsztoj, akár a természet, mindig „komoly” és mindig mérhetetlenül „igaza van”.

„Elbeszélésem hőse, akit egész lelkemből szeretek, akit a maga teljes szépségével igyekeztem ábrázolni, s akinek örök szépségét sohasem halványíthatta és sohasem halványíthatja el az idő – elbeszélésem hőse: az igazság.”³

Ezt írói munkásságának csaknem a legelején mondta, és a későbbiekben is gyakran ismételte – „az életben és a művészetben csak egy a fontos: nem szabad hazudni” –, és ez tökéletesen illik egész alkotói munkásságára és egész lelki életére. (Ebben megmutatkozott az édesanyja öröksége, akitől egyébként is nagyon sokat örökölt. Lev Nyikolajevics így írt róla: „Még egy harmadik vonás, amely anyámat környezetétől elválasztja, levelei modorának igazmondása, egyszerűsége. A levelekben ebben az időben rendkívül el voltak terjedve a túlzott érzelem-megnyilvánulások.”⁴)

Goethe a következőket mondta: „Az emberek nem tudnak mihez kezdeni a gondolatokkal és nézetekkel. Megelégednek azzal, hogy vannak szavak. Tudta ezt az én Mefisztóm is.” És idézte Mefisztót:

„hol a fogalom hiányos,
idején lehetsz kellő szót oda.”⁵

Schopenhauer arról beszélt, hogy az emberek többsége a szavakat tekinti gondolatoknak, az írók többsége az írás kedvéért gondolkozik. Ezt sok íróra lehet alkalmazni, még az igen nagyok között is. De ha van, akire semmiképp sem érvényes, az Tolsztoj.

Az igazság tekintetében egészen különleges volt műveinek még a nyelve is, amely kiemelkedett az egész orosz irodalomból azzal, hogy hiányoznak belőle a kész stilisztikai fogások, konvenciók, viszont lenyűgöz minden egyes szó bátorsága, nélkülözhetetlensége, pontos találata. Ugyanilyenek voltak a levelei is, amelyek mindig tárgyyszerűek, természeteseek, és ilyen volt egyszerű, találó élő beszéde is.

▼

3 Lev Tolsztoj, *Elbeszélések 1852–1859*, szerk. Kardos László, Török Endre, Konrád György, Lev Tolsztoj művei 1 (Budapest: Magyar Helikon, 1967), 474.

4 Lev Tolsztoj, *Elbeszélések 1890–1910*, szerk. Kardos László, Török Endre, Konrád György, Lev Tolsztoj művei 3 (Budapest: Magyar Helikon, 1967), 855.

5 J. W. Goethe: Faust, <http://mek.niif.hu/00300/00389/00389.htm#8> Jékely Zoltán és Kálnoky László fordítása.

(Goldenvejzer, az ismert orosz muzsikus,⁶ aki teljes tizenöt esztendőn át bejáratos volt Tolsztojhoz, feljegyzéseket készített róla, és egyebek között egész listát állított össze a sajátosságairól. Feljegyezte például, hogy Tolsztoj a „g” betűt népiesen, kis hehezettel ejti, csaknem mint a „h”-t; sok szót régiesen mondott; sok helyi, tulai szót használt; szeretett népies szólásokat alkalmazni; a muzsikokkal a saját nyelvükön beszélt, de soha nem dörgölődött hozzájuk, és mindig tegezte őket. Goldenvejzernek igaza van, de én, mint Tolsztoj földije, aki ugyanahhoz a falusi földbirtokosi közeghez tartoztam, mint ő, egy pontosítást kell, hogy tegyek: mindezek a sajátosságok közös tulajdonságaink, a mi mindennapjainkban, a mi vidékünkön az apáink és nagyapáink csaknem mind így beszéltek. Pontosítom Goldenvejzernek azt az állítását is, mely szerint Tolsztoj soha nem használt „durva”, „népi” kifejezéseket; de használt, még hozzá nagyon is szabadon, akárcsak a fiai mind, de még a lányai is, ugyanúgy, egyébként, ahogy a falusiak általában, akik legtöbbször pusztán szokásból beszéltek így, és nem tulajdonítottak sem jelentőséget, sem súlyt ezeknek. Ezt sok közeli ismerője is megerősíti. Az egyikük a következőket mondja: Tolsztoj életrajzában, amelyet titkára, Guszev írt, az áll, Makovickij doktor szavaira hivatkozva, hogy „Tolsztoj egyáltalán nem is tudott káromkodni”. Magának Lev Nyikolajevicsnek a naplójából azonban tudjuk: fiatalkorában előfordult, hogy haragjában megverte egy jobbágyát. El lehet képzelni, hogy ezt némán vagy hízeltű szavakat rebegve művelte volna? Az már nem heveskedés lett volna, hanem Tolsztojra egyáltalán nem jellemző kegyetlenkedés. Egyáltalán, Tolsztojt lehetetlen azok közé sorolni, akinek nyelve nem állott rá egy-egy durva szóra. Még aggastyán korában is előfordult, hogy amikor valami anekdotát mesélt, még hölgyek előtt is képes volt olyan szavakat kiejteni, amelyeket csak körülírva szoktak emlegetni. Gorkij, amikor megismerkedett Tolsztojjal, eleinte meg is sértődött rá, mert azt hitte, hogy Lev Nyikolajevics miatta, a proletár miatt beszél ilyen nyelven. Kár volt megsértődnie. Tolsztoj, amikor például muzsikok beszédét adta vissza, nem idegenkedett a legdurvább kifejezésektől sem, bármilyen volt is a hallgatósága.)

Visszatérve a külsejéhez, hadd ismétljem meg, amit az első találkozásunk után mondtam:

„Alighogy belépek a helyiségbe, a szoba mélyén, balra, nyomban nyílik egy kis ajtó, és egy nagydarab, ősz hajú öregember bukkan elő, esetlen ügyességgel rángatva lábait. Gyors, könnyed mozgású, félelmetes, éles szemű, csüngő szemöldökű. Gyorsan (és kissé rogyanó léptekkel) odajön egyenest hozzám, előrenyújtja két tenyerét, és közé szorítja az enyémet.”

Az utóbbiról kikívánczik: állatvilágból származó gesztus. Aztán tovább: „Puhán megszorítja az én kis kezemet, váratlanul elragadó mosolyra húzza a száját,

▼

6 Goldenvejzer A. B. (1875–1961), zongoraművész, Tolsztoj elvarárta. Bunyin *Tolsztoj közelében* című memoárját idézi.

ez a mosoly egyszerre kedves és valahogy keserű, sőt panaszos, s közben látom, hogy ez az apró szürkés-kék szempár egyáltalán nem félelmetes és nem szúrós, hanem vadállati módra éles tekintetű. Szürke, végén begöndörödő hajának könnyű és ritkás maradványait paraszti módra középen elválasztva viseli, nagy füle szokatlanul magasan helyezkedik el, szemöldökének dudora a szeme fölé nyúlik, száraz, egyenetlen, ritkás szakállá látni engedi kissé előreugró alsó állkapcsát.”

Ezt is érdemes megjegyezni: keserű, sőt panaszos tekintet, és kissé előreugró állkapocs.

Goldenvejzer készített egy másik listát is: a fizikai sajátosságok listáját. Megjegyezte egyébként egy kiejtési fogyatékoságát is: „Lev Nyikolajevics kissé selypegett... Nem tudom, ez az öregkori foghiány következménye volt-e, vagy mindig így beszélt.”

Megkérdeztem Ilja Lvovicsot:

– Lehetséges-e, hogy Lev Nyikolajevics bizonyos sajátos kiejtése a kissé előreálló alsó állkapcsából származik?

– Valószínű. Ez megvan nálam is, de különösen a bátyámnál, Szergejnél; egyébként azt hiszem, fizikailag mi hasonlítunk leginkább az apánkra. Szergej alsó állkapcsa nagyon szembeütően előreugrik. És a járásunk? Igazad van, amikor azt mondod, hogy apánkban volt valami gorillaszerű. Nálunk ezek a vonások talán még erőteljesebbek és feltűnőbbek. Én egészen úgy járok, mint az apám, gyorsan, majdnem futok, mintha rugókon lépnék, Szergej kissé guggol, és egészen majom módra rugózik.

Goldenvejzer azt mondja: „Lev Nyikolajevics puhán lépkedett, a lábfejét erősen kifelé fordította, és előbb a sarkára lépett.” Így járt Tolsztoj anyja is (a *Háború és béke*-ben Marja hercegnő): „nehézkés járásával, a sarkán dobogva belépett.”⁷ Ez a járás szintén nem véletlenül tolsztoji vonás.

Amikor utoljára láttam, Moszkvában, az Arbaton, már öregesen összeszikkadt, összezsugorodott. De a természet jóvoltából közepesnél magasabb termetű volt – jól emlékszem, hogy első találkozásunk alkalmával, amíg a kezem szorongatta, én egy kissé felfelé néztem rá; márpedig én középtermetű vagyok.

Széles vállú és erős csontozatú volt. Goldenvejzer szerint nagyon is erős: „Amikor egyszer kénytelen voltam az ő hálóingében aludni, a válla majdnem a könyökömig lógott.” De Goldenvejzer kis termetű és törékeny alkat volt.

Tolsztoj rövidlátó volt, de egész haláláig szemüveg nélkül olvasott és írt.

▼

⁷ Lev Tolsztoj, *Háború és béke I.*, szerk. Kardos László, Török Endre, Konrád György, Lev Tolsztoj művei 4 (Budapest: Magyar Helikon, 1967), 255.

Többnyire halkán beszélt, de ha utánakiáltott valakinek, mindig megdöbbenett hangjának zengése.

Fiatalkorában nagyon erős volt, és öregkoráig az is maradt. „Mi – mondja Goldenvejzer – egyszer az asztalnál ülve, egyik könyökünket letámasztva, kezünket összekapcsolva megpróbáltuk a karját az asztalra szorítani. Ő minden jelenlétét legyűrte.” Pedig ez már a halála előtti esztendőben történt.

A keze nagy volt, egyszerre falusi és nemesi, „erős, szabályos formájú körmökkel”, mint Goldenvejzer helyesen megállapította.

Sietve, gyakran egyenest mohón evett. Általában nem sokat evett, de ha valami ízlett neki, olyan mértéktelenül falt, hogy gyakran beteg lett tőle. Nem szerette a tejet és a halat, nem evett egyikből sem, már akkor sem, mielőtt vegetáriánus lett.

Ha megbetegedett, szakadatlan, nagyon hangos ásítás vett erőt rajta, hogy zengett belé a ház.

„Amikor Szerjzsa bácsinak valami kellemetlen dolog jutott az eszébe, vagy nem érezte jól magát, hangosakat ásítózott a dolgozójában: Áááá!”

Ezt Alekszandra Lvovna meséli Szergej Nyikolajevicsről. Ugyanezt mondja az apjáról is:

„– Óooh, óooh, óooh! – hangzott fel hirtelen a félelmetes kiáltozás apám dolgozójából.

– Mi ez? Ki kiáltozik? Lev Nyikolajevics? Rosszul van? – kérdezték rémülten, akik nem voltak hozzászokva.

– Nem – feleltük nevetve –, Lev Nyikolajevics ásít.”

Közismert, mennyire szerette a testgyakorlást. Szeretett folyóvízben fürödni, és élete végéig járt is. Goldenvejzer visszaemlékezése szerint amikor első ízben ment vele fürödni, felfigyelt a jobb oldalán egy nagyon nagy anyajegyre. Valahogy béka módjára úszott. Úgy fürdött, ahogy a muzsikok, komolyan, sem sietve, megadta a módját.

Roppant bátor és férfias volt. „Nem tudom elképzelni rémültnek – mondja Goldenvejzer. – Egyszer télen kis szánon utaztunk ketten. Ő hajtott. Hóvihar tört ki, egyre erősebb lett, olyannyira, hogy végül letévedtünk az útról. Egyszerre a távolban megpillantottunk egy erdész-kunyhót, elindultunk felé, hogy megkérdezzük az erdésztől, hogy jutunk ki az útra. Amikor odaértünk a házikóhoz, három vagy négy hatalmas juhász-kutyá ugrott elő, és veszett ugatással körülvették a lovat és a szánt. Lev Nyikolajevics határozott mozdulattal a kezembe nyomta a gyeplőt, ő maga felállt, kiszállt a szánból, hangosan rikkantott, és fegyvertelen kézzel elindult egyenest a kutyák felé. A rettenetes állatok egy szempillantás alatt elhallgattak, és utat engedtek neki, megérezték a hatalmát. Ő teljes nyugalommal elvonult köztük, és szélben lengő ősz szakállával belépett az erdész-kunyhóba.”

A kaukázusi harcokban és az ostromlott Szevasztopolban mindig bátran, sőt olykor egyenest vakmerően viselkedett. A patkányoktól azonban pánikusan félt.

Egyszer Szevasztopolban egy lövészteknőben ült, amikor felugrott, és a fergeteges ellenséges golyózáporban a bástya felé rohant: meglátott egy patkányt.

Közismert, milyen szenvedélyes vadász volt,⁸ és mennyire szerette a lovakat és a kutyákat. A vadászatról csak késő öregkorában mondott le, viszont a lovaglás szenvedélyét egész haláláig megőrizte, és bámulatosan tudott lovagolni. Amikor felült a ló hátára, egészen átalakult, egy csapásra fiatalabb, fürgébb és erősebb lett; a lovakhoz igazi szakértő módjára értett, ritkán fordult elő, hogy kritika nélkül dicsérte valamelyiket. Ami a kutyákat illeti, ki nem állhatta az ugatásukat. Ha a közelben ugatott egy, valósággal szenvedett tőle. Titokzatos vonás, ami megvolt Goethében is, aki egyenest misztikus érzéseket táplált a kutyaugatás iránt.

– A lovak és a lovaglás nagy szerepet játszott az életünkben – mondja Alekszandra Lvovna.

„Aki apámmal lovagolt, nem máléskodhatott! Nekivágott a horhosoknak, mocsárnak, sűrű erdőnek, keskeny ösvényeknek, nem törődött az akadályokkal...

Ha patak akadt az útjába, apám nem sokat gondolkodott, nekihajtotta Delirt, az pedig madárként röppent át a túloldalra...

Volt úgy, hogy átugrott a patakon, és mindjárt fel a hegyre. Ott pedig csupa fa, bokor, az ember, ha nem vigyáz, nekimegy egy törzsnek vagy egy ág kiszúrja a szemét.

– Na, mi van? – kiált hátra.

– Semmi baj, ülök.

– Csak keményen!

Egyszer a Zaszeka-erdőben lovagoltunk. Én egy lomha, nehéz kancán ültem. Az apám megállt az erdőben, és szóba elegyedett a favágókkal. A lovakat csípték a legyek, a böglyök. A kancám rúgkapált, csapkodott a farkával, a fejével, aztán egyszerre maga alá kapta lábát, és lefeküdt. Apám hangosan rákiáltott. Én csodával határos módon kikecmeregtem a ló alól, de még fel sem állhattam, amikor apám egy fiatalos, erős mozdulattal megütötte, de úgy, hogy az állat nyomban felugrott...

Tizenöt éves voltam, amikor megtanított lovagolni.

– Hallod-e, Szása, hagyd a kengyelt! Gyerünk, ügetés!

Egyszer elesett a lóval. A sztyeppei tüzes vérű állat megijedt valamitől, hátra hőkölt és elesett. Apám, anélkül hogy a gyeplőt elengedte volna, félelmetes gyorsasággal kiszabadította a lábát a kengyelből, és a lovat megelőzve talpra ugrott...”

Volt még egy ugyancsak figyelemre méltó vonása, ahogy a tollat tartotta: nem tartotta előre egyik ujját sem, hanem összeszorította mindet, és gyors, kerek

▼

8 Egyszer medvevadászaton majdnem odaveszett. Az ilyen vadászat szabályai azt írják elő, hogy az embernek le kell taposnia a havat maga körül, hogy szabad legyen a mozgása. Ő azonban ebben is fittyet hányt a szabályokra: „Szamárság, a medvére rá kell löni, nem pedig birokra kelni vele” – és derékig beleállt a hóba. Egyszerre ráront az erdőből egy hatalmas nősténymedve, ő rálő, de nem talál, újra lő, közvetlen közelből, de a golyó elakad az állat fogában, a medve rázúdul – a mély hó nem engedi, hogy félreugorjon –, és beleharap a homlokába; csak az mentette meg, hogy odafutott egy másik vadász, és lelőtte az állatot. (I. A. Bunyin megjegyzése.)

mozdulatokkal forgatta a tollat, szinte fel sem emelte a papírról, és nem csinált „árnyékolást”. Ez is valami „állatvilágból származó” vonás volt.

Hogy egyeztethető össze mindez azzal, hogy oly könnyen eleredtek a könnyei? Ezt a hajlamot sokan említik, akik ismerték. Egész életében könnyen sírt, de legtöbbször nem a keserűségtől, hanem amikor valami olyasmit mesélt, hallott vagy olvasott, ami meghatotta; sírt akkor is, ha zenét hallgatott.

„Lev Nyikolajevics muzikális természetű volt, és fiatalkorában szívesen zongorázott, de semmiképp se volt muzsikus, viszont kiemelkedő zenei érzékkel volt megáldva. Előfordult, hogy nem tetszett neki, vagy közömbösen hagyta egy-egy zene, ami az én véleményem szerint gyönyörű volt, például Wagner, de ami tetszett neki, az mindig csakugyan szép volt. Ha valami különösen nem tetszett neki egy zenében, például Muszorgszkij muzikája, olyankor azt mondta: „Szégyen hallgatni!” Rendkívül szerette az orosz népdalokat, inkább a vidámakat, mint az elnyújtottakat. Elég ritkán nevetett, de ha mégis elnevette magát, legtöbbször abba is belekönyvezett.”

Soká bővíthetnénk sajátos vonásainak listáját. De ez is elegendő, hogy lássuk, mennyire ősi természetű volt fizikai és szellemi alapjait tekintve ez az ember, aki ez ősi vonások mellett oly csodálatosan viselte magában a teljességét és sűrítmenyt mindannak a kifinomult és gazdag fejlődésnek,⁹ amit az emberiség a lélek és a gondolat fejlődéstörténete során megszerzett. A róla alkotott európai véleményt találóan fejtette ki Zola (találóan, mármint az európai faragatlanság és önhietség szellemében). Ez a vélemény lényegében a következő volt: igen, nagy tehetség, de eléggé barbár, vérbeli gyermeke végtelenen emocionális népének, naiv bölcselkedő, aki felfedezi a rég felfedezett Amerikát, belebonyolódik abba, amit már rég kibogoztak... „Naivitás” tényleg volt benne bőven, csakugyan felfedezte a rég felfedezett Amerikát – mások felfedezéseiben nemigen hitt –, belebonyolódott sok minden olyasmibe, amit a Zolához hasonló emberek rég kibogozottak vélték, és csakugyan rendkívül emocionális volt. Ami a zenét illeti, arról a következőket mondta: „Ha a maguk egész civilizációját elnyelné a pokol, nem sajnálnám, de a zenét igen, nagyon... Szerettem Puskint, Gogolt, és mégis, egyetlen művésztől sem sajnálnék annyira megválni a halálomkor, mint a zenétől...” A zenétől csaknem szenvedett. „Azokat az érzelmeket, amelyeket a zene váltott ki belőle, sápadtság és olyasféle grimasz kísérte, ami leginkább az iszonyra hasonlított” – mondta visszaemlékezéseiben Szofja Andrejevna fivére.

Soproni András fordítása

▼
9 A baskíriai kumiszkúrára nemcsak a tüdeje helyrehozatala és a pihenés céljából utazott, hanem hogy legalább ideiglenesen megszabaduljon arról a gyötrelmes teherről, amelyet a városi élet jelentett számára: „időről időre sajátos vágyat érzett a természet és a primitív létezés iránt”, ezért Baskíriában lelkiileg és testileg egyaránt hihetetlen gyorsasággal regenerálódott. (I. A. Bunyin megjegyzése.)

Acsai Roland

Duna-villanella

Emlékszel? Ott folyt a Duna,
egyik ősszel, a Szigetcsúcsnál.
Mintha nem feledném soha.

A víztükör tükörsima,
és néhány levél rajta úszkált.
Emlékszel? Ott folyt a Duna.

Talán egy év áprilisa,
talán mégis tavasz volt inkább.
Mintha nem feledném soha.

Ám máris felejttem: hiba.
Az emlék az évszakon túl jár.
Emlékszel? Ott folyt a Duna.

A lányom mit is írt oda
a homokba? Rájövök mindjárt.
Mintha nem feledném soha.

Az egyik szó volt az apa,
aztán elmosta a hullám.
Emlékszel? Ott folyt a Duna.
Mintha nem feledném soha.

Villamos-villanella

Kértem, álljon meg a világ,
csak döcögött a villamos,
megállóban senki sem állt,

és az ablak, mint a szilánk.
Aztán mentem tovább gyalog,
s kértem, álljon meg a világ,

legyen az életem simább.
Rég volt ez nagyon, mondhatod.
Megállóban senki sem állt.

Hogy mi jó és mi rossz tanács,
s tán azt sem tudtam, ki vagyok.
Kértem, álljon meg a világ.

A világ, persze, ment tovább,
körülottem már hajnalodott,
megállóban senki sem állt.

És messze volt még a lakás,
járdán a léptem kopogott.
Kértem, álljon meg a világ,
megállóban senki sem állt.

Vigasztalanella

Ma még esik vigasztalan,
ma még hideg szél fúj az utcán.
Holnap talán, de még ma van.

Felhők szállnak el magasan,
ma itt van még a hideghullám,
ma még esik vigasztalan.

Időnk velünk gyorsan rohan.
Látod, hogy régi lett az új már.
Holnap talán, de még ma van.

Tiétek már minden szavam,
és minden házfal egy-egy oltár.
Ma még esik vigasztalan,

de minden tócsa színarany,
rezdülő, folyékony aranytál.
Holnap talán, de még ma van.

Holnap talán kisüt a nap,
de még a lámpa fénye szikráz.
Ma még esik vigasztalan.
Holnap talán, de még ma van.

Tollfosztás-villanella

Mintha tyúkot fosztana egy kéz,
kint a szél a levelet tépdesi:
fosztja a fákat a hideg tél.

Gesztenyéről levél pilinkéz,
leveleknek se száma, se szeri,
mintha tyúkot fosztana egy kéz.

Tépi az időt az öröklét,
meg vannak számlálva a percei:
fosztja a fákat a hideg tél.

Hideg van, süt a nap egyébként.
A hullt avart az ablaknak veri,
mintha tyúkot fosztana egy kéz,

mintha létet fosztana nemlét,
és szállnának a sárga tollai.
Fosztja a fákat a hideg tél,

és megtelik tollal az erkély,
de ki lesz majd, aki leseperi?
Mintha tyúkot fosztana egy kéz,
fosztja a fákat a hideg tél.

Szeder Réka

Szagról

Farkasok álltak meg
a kerítés előtt, tábort vertek.
Néha húst vittem nekik.
Talán csak azt várták, hogy
tovább mehessenek.

Egy ideje napközben is lehunyom
a szememet, hátha megunják
a várakozást, és eltűnnek, mire kinyitom.

Ma eszembe jutott, hogy
a vadasparkban farkasfalka
kísért a kerítés mentén három embert,
de a többi látogató közelébe nem mentek.
Kérdőn néztem fel,
anya a babakocsira mutatott.

Statisztika

A perc elindítja a mozgást,
az igenek kötőanyagként funkcionálnak.
– a nemek jó oldószerek.
A kísérletekkel meg kell védeni a hipotézist,
mert a hibák törlesztőjét túl sokáig fizetnénk.

Hány tizednél borul a szerkezet
a koncentrációváltozás miatt?

Zarándoklás

Valami átjutott a vér-agy gáton.
Apró rovarok mozognak,
lepetéznek, vérsejteken utaznak,
megtapadnak az erek falán,

egymásba kapaszkodnak,
kipárolognak a sejtekből,
végighömpölyögnek a laphámon,
ujjak között füstkarikák.

Egy részük ott marad,
miután elvetted a kezéd.

Alex Capus

A hamisító, a kémnő és a bombakonstruktőr¹

(részletek)

[...]

Így esett, hogy Emil és Laura két kislányukkal 1933 októberének végén vonatra szálltak a pályaudvaron, és Cannes-on, Aix-n és Lyonon át útra keltek észak felé. Talán minden másként alakul, ha ama sugárzóan tiszta őszi napok egyikén érkeznek Svájcba, amikor a havas csúcsok közül meleg bukószél hozza magával a völgyekbe a nyárutó utolsó leheletét, a levegő még egyszer, utoljára megtelik rajzó rovarokkal, és a nők utoljára még könnyű szoknyát vesznek fel. Akkor ez a Genfből a Bodeni-tóhoz vezető vonatút diadalút lehetett volna Emil Fraunholz számára, mert megmutathatta volna Laurának az őszi szőlőhegyek lobogó színkavalkádját és az Alpok fenségesen felmagasló fehér karéját, amelyet az utazás teljes ideje alatt csodálhattak volna a jobb oldali ablakból, és talán megszakították volna az útjukat Zürichben, és a Bahnhofstraßen lesétáltak volna a tóhoz, megnézték volna az Operát, és esetleg keresztezte volna az útjuk Felix Blochét, aki azokban a napokban a szüleinél lakott a Seehofstraßében, közvetlenül a saját háza mögött, és az Amerikába való kivándorlását készítette elő; Felix Bloch és Laura d’Oriano természetesen nem ismerték volna meg egymást, Laura pedig a férjével és a gyerekekkel fölsétált volna a színházhoz, majd a Művészeti Múzeum előtt elhaladva Niederdorfon keresztül visszatértek volna a pályaudvarra; feltehetőleg csak késő este érkeztek volna meg Kreuzlingenbe, amikor már elment az utolsó busz Bottighofenbe, úgyhogy szállodában éjszakáztak volna, másnap reggel pedig, minthogy továbbra és szép az idő, sétahajózáztak volna egyet valamelyik csinos, kis fehér lapátkerékes gőzössel a Bodeni-tavon, mielőtt fölültek volna a bottighofeni buszra, hogy tiszteletüket tegyék Emil szüleinél.

Ámde semmi nem így történt. Az egész vonatút alatt kitartóan zuhogott, és olyan fekete felhőtakaró borította az eget, hogy már délután egészen besötétedett; mindehhez ráadásul jeges szél verte esővel az ablakokat, mintha dézsából öntötték volna, így aztán Emil és Laura fejében átszálláskor meg sem fordult semmiféle

▼

¹ A. C.: *Der Fälscher, die Spionin und der Bombenbauer* (2013, Carl Hanser Verlag, München) Miként a címe is elárulja, a regény három (pontosabban négy, a Gilliéronok, a két Emile közül tudniillik az apa és a fiú nagyjából egyformán fontos szerepet játszik), ilyen-olyan módon Svájchoz kötődő személy, *Emile Gilliéron* (az apa: 1851–1924; a fiú: 1885–1939; mindketten festő-grafikus-restaurátorok; a föllelt töredékek, régészeti leletek önkényes, képzeletükre hagyatkozó kiegészítésével különböző módon és mértékben, de mindketten részesei egyfajta történelemhamisításnak), *Laura d’Oriano* (1911–1943; a 2. világháborúban a briteknek kémtevékenységet folytató énekesnő) és *Felix Bloch* (1905–1983; az amerikai *atombomba* kifejlesztésében részt vevő, utóbb Nobel-díjas fizikus) életútját követi végig. [A ford.]

turistaélvezet; örültek, ha sikerült a csomagjaikat és a gyerekeket szárazon tartani. A buszút a kreuzlingeni főpályaudvartól a bottighofeni postahivatalig húsz percig tartott, a gyaloglás a szülők parasztgazdaságához negyedóráig.

Aztán ott álltak a sötétben a ház előtt. A bőröndöket *A medvéhez* címzett fogadóban hagyták, karjukban az álmos gyerekeket tartották. Az eső elállt. Emil először az apját, aztán az anyját szólította. Nyílt az ajtó, és a szülők facipőben kiléptek a sárba, az ajtó elé; Emil anyja petróleumlámpával világított nekik. Ügyetlen, elfogódott üdvözlések és ölelések után a jövevényeket beinvitálták a házba.

Megcsodálták, majd lefektették a gyerekeket; a tisztaszobában kenyér, kolbász és sajt várta a fiatal házaspárt, hozzá egy üveg vörösbor és egy kancsó tej. Az apa néhány, katonai szolgálata idején fölszedett s most jól-rosszul felidézett francia fordulattal üdvözölte Laurát, az anya bátorítóan mosolygott rá, és alkarját megpaskolva biztatta, hogy lásson csak hozzá.

Laura szintén mosolygott, és arra kérte Emilt, tolmácsolja a szüleinek, hogy nagyon sajnálja, hogy még egyetlen szót sem ért a svájci németből, majd hátradőlt, és a szülők öt éve nem látott fiukkal folytatott beszélgetését figyelte. Elnézte apósa és anyósa meghatott arcát, bütykös-eres kezét, és azt mondta magában, jóindulatú, békés és szorgalmas embere közé érkezett, akikkel nem lesz nehéz valamennyi ideig békességben együtt élnie.

Vacsora után Emil és az apja még egyszer leszaladtak a fogadóhoz, hogy elhozzák a csomagokat, Laura pedig megkérte az anyósát, mutassa meg neki a vécét és a mosókonyhát. Lefekvés előtt azzal a szilárd elhatározással rakosgatta be a ruháit a szekrénybe, hogy itt most letelepszik, és nem fog tüstént a továbbállásra gondolni.

Bottighofenben időtlen idők óta szokás, hogy a parasztsok október végén téli ablakot szerelnek föl az ablakuk elé, és a párkányra belülről hurkaforma párnát raknak. Ebből Laura megértette, hogy kemény és hosszú lesz a tél, és a jól bezárt ablakokat tavaszig már nem nyitják ki.

Ez volt az év legkomorabb szakasza. Az éjszakák hosszúak voltak, a nappalok olyan rövidek, hogy a reggeli szürkület egyenesen az esti szürkületbe ment át. Néha havazott egy keveset. Nedves szőrű tehének álldogáltak fejüket lógatva a legelőkön a csupasz almafák alatt. Emil úgy tette hasznossá magát, hogy az apjával új zsindeletet raktak egy csúrra. Laura a konyhában segített az anyósának, és hogy a gyerekek friss levegőn is legyenek, kiadós sétákat tettek a falu fölötti dombokon.

A második héten azonban anyósa kedvesen elmutogatta Laurának, hogy túl hideg van odakint, és menyé egész nyugodtan ott hagyhatja a kicsiket nála a konyhában, ha elmegy levegőzni. És amikor Laura visszatért egy kiadós, gondtalan sétából, amely közben hosszú idő óta most először nem kellett a saját léptein kívül semmi egyébre figyelnie, valósággal az önfeledten dudorászó boldogság állapotában találta a nagymamát unokáival. És amikor másnap ismét fölkerekedett, még

csak észre se vette senki a távozását, úgyhogy attól fogva mindig egyedül ment sétálni, és addig maradt távol, ameddig kedve tartotta.

Volt fönt a Liebburg romjánál egy pad, ahonnan remek kilátás nyílt a Bodeni-tóra, amelynek tükre ólomszürkén veszett el a távolban, s a német part beleolvadt a ködbe. Itt üldögélt Laura minden délután cigarettázva, és gyakorolta a svájci német szavakat, amelyekre, szégyenlős-büszkén a maga megrogzotten vidéki dialektusára, az anyósa tanította: Meassi, Wenziwenzogeezi, Danggenadie, Wotschau, Nüützdange.² Laura könnyedén jegyezte meg a szavakat, és odaadóan gyakorolta a lágy és dallamos színezetű thurgauai dialektust, amely különösen jól illik a nőkhöz, s valamennyire nőies jelleget kölcsönöz még a férfiaknak is; olyan zenész becsvágyával és szorgalmával gyakorolta ezt a hanglejtést, akinek a fülében ott cseng már a dallam, és aki elég eltökélt és hiú ahhoz, hogy ne adja alább a pontos megszólaltatásánál.

Laura el volt szánva rá, hogy lehetőleg gyorsan, lehetőleg akcentus nélkül tanulja meg a svájci németet, minthogy Bottighofenben jóindulatú, szeretetre méltó és nagyszívű emberek közé érkezett; itt akart maradni köztük, hiszen jobb sora sehol máshol nem lehetett volna.

S ha a sáros földúton lefelé jövet a dombtetőről az alacsony parasztházak és a szántás barázdái között magokat felcsipegetve lépegető varjak láttán kezdett rátelepedni a búskomorság, azzal vigasztalta magát, hogy karácsony után ismét hosszabbodni kezdenek majd a nappalok, s utána már nem telik sok időbe, és a bottighofeni lankákon most feketén és tetszhalottan álldogáló ezernyi almafa újra rózsaszín-fehér virágba borul.

De aztán eljött az a napfényes reggel, amikor Laura ruháskosárral a karján kilépett a lakóháztól pár lépésnyire egy kis melléképületben berendezett mosókonyhából. A tetőkről csöpörgött a hólé, a lakóház ajtajához vezető úton Emil Fraunholz állt, úgy nyugtatva az arcán bal kezét, mint akinek nem különösebben jelentős, ám kellemetlen közölnivalója van. Laura megállt mellette, és ránézett.

– Minden rendben? – kérdezte Emil.

Laura bólintott.

– Teregetni mész?

– Amint látod.

– Nézd, Laura – Emil zavartan dörgölte a tarkóját, és bátortalan oldalpillantást vetett a feleségére. – Arra gondoltam...

– No mire?

▼

² Merci, Wenn Sie wollen so gut sein = *Ha lesz [olyan] szíves*, Danke, adieu, Willst du auch? = *Té is kérsz?*, Nichts zu danken = *Nincs mit / Szívesen. [A ford.]*

– Arra gondoltam, nem lehetne-e, hogy ezután ne az előkertben, hanem a ház mögött akaszd ki száradni a fehérneműdet. A kecskeólnál.

– Ott nincs ruhaszárító kötél.

– Anyám épp most feszített ki egyet.

– A ház mögött árnyék és szélárnyék van. Ott sosem szárad meg a ruha.

– A vastag holmik nem száradnak meg, az igaz – ismerte el Emil –, de ami vékony anyagból van, az igen.

– A vastag holmikát a ház előtt teregessem ki, a vékonyakat a ház mögött?

– Csak a fehérneműt – mondta Emil. – Csak a fehérneműdet.

– Csak az én fehérneműmet?

– Anyám ezt kéri tőled.

– Anyád *külön nekem* kifeszített egy szárítókötelet? Az én fehérneműmnek? Emil bólintott.

– Mi a baja a fehérneműmmel?

– Semmi, kérlek, ne érts félre.

– Akkor?

– Csak arról van szó, hogy az emberek látják az alsóneműdet, ha az az előkertben van kiakasztva.

– Teljesen normális fehérneműt hordok. A legkevésbé sem...

– Nem erről van szó – mondta Emil.

– Hanem miről?

– Az emberek látják a fehérneműdet; ez minden. Add ide a kosarat, majd én viszem.

Laura nevetett, és úgy fordult, hogy a férje ne tudja elvenni tőle a kosarat.

– És anyád alsóneműje? Az talán láthatatlan?

– Láthatatlannak nem láthatatlan. De nem látszik róla messziről, hogy kié.

– És az én alsóneműmön látszik?

– Messzire látszik, mintha bevilágítaná a környéket.

– Ez nevetséges – jelentette ki Laura. – Majdnem ugyanolyan szolid fehérneműm van, mint amilyen anyádé. Isten a tanúm, hogy tekintettel vagyok arra, amire kell.

– De hát nem erről van szó. Most már add ide azt a kosarat.

– Hát akkor miről van szó?

– A te fehérneműdön első pillantásra látják az emberek, hogy nem itteni holmi. Olyan, mintha rá lenne írva a neved, érted? Anyám alsóneműje ezzel szemben teljesen szokásos itteni alsónemű, úgyhogy senki nem látja rajta, hogy pont anyámé. Ugyanúgy néz ki, mint a nővérem fehérneműje. Vagy mint a szomszédasszonyé.

– Ez mindenesetre tény. Vagy éppen olyan, mint apád alsóneműje.

– Egyébként anyám nagyon csinosnak találja a fehérneműdet. Csak hát az emberek látják rajta, hogy a tiéd.

– Sajnálom, hogy kínos neked a fehéreneműm.

– Meg kell értened; itt nem Marseille-ben vagyunk. Az emberek megnézik a szárítókötélünket, és pontosan megjegyzik, kinek az alsóneműje lóg ott. És aztán vasárnap vigyorogva ide-oda forgatják a fejüket a templompadban, mert tudják, mi van rajtad a szoknya alatt.

– Ez tényleg így van?

– Sajnálom.

Emil és Laura egymásra néztek. Köztük a ruháskosár. Nem volt szükség több szóra; mindent elmondtak és mindent megértettek. Emil fölfelé fordított tenyérrel széttárta a karját, mint aki egy nyilvánvaló és megváltoztathatatlan tény iránt kér megértést. Laura elgondolkodva bólintott.

– Jó, akkor most hátramegyek a ház mögé.

Délután Laura leszedte a megszáradt fehéreneműjét a kötélről, fölvitte a szobájába, és becsomagolta a kopottasan is nemes kinézetű bőröndjébe a szoknyái, a tisztálkodószerrei és az útlevele mellé. Aztán csendesen kivitte a házból a bőröndöt, és elrejtette egy tűzifarakás mögé.

Vacsora után lefektette a gyerekeket, megrakta éjszakára szénnel a kályhát, majd kiment a házból, hogy szokása szerint sétáljon még egy kicsit az almafák közt, és elszívja az aznapi utolsó cigarettáját. Amikor a tűzifarakáshoz ért, egyetlen folytonos-harmonikus mozdulattal lehajolt a bőröndjéért, fölemelte, és minden sietség nélkül elment az almafaliget végéig, átmászott a kerítésen, és a Stichbach mentén elment a malomig, majd fölfelé lépdelt a dombra. Megérkezvén odafönt a Liebburg-romhoz, leült a padjára, és búcsúzóul végigjártatta a tekintetét a sötétbe borult éjszakai Bottighofenen, és sírt a két kislányáért és Emil Fraunholzért. Aztán elővett egy zsebkendőt, felszárította a könnyeit, fölállt és elszántan továbbindult déli irányba, a legközelebbi vasútállomás felé.

[...]

A megérkezés Knósszoszba sokkoló volt; az ásatási terület egyetlen mocsárrá változott a szubtrópusi téli eszések alatt. A fáradságosan kiásott árkok betemetődtek, mindenütt kecskék botladoztak, széttiporva patáikkal az értékes, évezredes kötörmelékot, a falakban helyenként lyukak tátongtak, miután a parasztok ökrösfogatokkal elszállították a szép mészkő kváderköveket, hogy a kecskeoljuk sarokköveiként hasznosítsák őket. A trónterem alabástrompadlója fölpúposodott, Minósz király trónja és Ariadne kő mosdómedencéje kecskeganéval volt összekelve. A romok becses vakolatmaradványait a szüntelen eső leoldotta és belemosta a földbe, és jó néhány, évezredekig védetten a föld mélyén pihenő falat a felszínre mosott, alámosott és ledöntött a víz.

Arthur Evans és Emile Gilliéron látta, hogy pusztulás fenyegeti a művüket. Gyorsan kellett cselekedniük, hogy a lehető leghamarabb tetővel védjék a palo-

tát. Evans haladéktalanul új, fából és gipszből készült oszlopokra cseréltette ki a négyezer éves fa tartóoszlopokat, a sarokpontokon modern tartópilléreket emeltetett a régi alapokra fából és téglából; ezekre modern, lapos tető került betonból. Amikor mindez bevégeztetett, Evans hívatott egy lakatost Candiából, aki olyan kovácsoltvas ráccsal vette körül az egész létesítményt, amelyet Krétán a muszlim sírok körül látni.

A trónteremnek az időjárás szélösségek, a párosujjú patások és a parasztok elleni védelme ekképp biztosítva volt, de ha sütött a nap, pokoli forróság volt a lapos tető alatt. Ráadásul Minósz király palotája e megújult formájában: a muszlim ráccsal, a téglapillérekkel és a lapos tetővel, a legcsekélyebb hasonlóságot sem mutatta egy minózi palotaépülettel – már amilyenek azt Arthur Evans elképzelte.

A hőség elleni védelmül Evans a negyedik évben, amikor a palota nagyobb-részt már felszínre került, a lapos tetőre egy annál jóval nagyobb tetőt építtetett piros cserépből és import acél tartóelemekből. A trónterem fölött így létrejött egy felső szint, amely az ásatás hónapjai alatt egyszerre szolgált az új leletek raktárául és ideiglenes múzeumhelyiségként. Az egyik sarokban állította fel a rajzasztalát ifjabb Gilliéron, és apja vázlatai alapján minózi akvarelleket és tusrajzokat készített Arthur Evansnek.

Szemre mindenesetre inkább emlékeztetett a nyeregtető egy észak-európai szénaszárítóra, mint egy neolitikumkori mediterrán királyi rezidenciára. El tudjuk képzelni, amint Arthur Evans egy nyári estén a két Gilliéronnal, az apával és fiával egy palack bor mellett ülve egy olajfa alatt elégedetlenül szemléli az építményt.

– Nem látom a knósszosi palotát – így Evans. – És maguk?

– Itt van előttünk – mondta idősebb Emile Gilliéron.

– De nem látom – ismételte Evans –, csak egy cseréptetőt látok. Rossz vicc ez, amit ide építettünk. Minden minószit elrejtünk egy jó messziről látható tető alá, amiben az égvilágon semmi minózi nincs. Miért nem minózi tetőt építettünk?

– Mert fogalmunk sincs, hogy nézhetek ki a minózi tetők – mondta az idősebb Gilliéron. – Az egész ásatási területen egyetlen minózi tetőt sem tártunk fel. Mellesleg emeletet és földszintet sem. Kizárólag alapfalakat.

– Mindenesetre az alapfalak vastagok – szögezte le Evans. – Meglehetősen bizonyossággal feltételezhetjük, hogy három- vagy négyszintes lehetett a palota.

– De nem tudjuk, hogyan néztek ki ezek a szintek – ragaszkodott a tényekhez Gilliéron. – Nem is szólva a tetőkről. A trónterem mellett lehetett egy széles fedett külső lépcső; erre utalnak a meredeken fölfelé törő alapok. De ez minden; ennél többet nem tudhatunk.

Ifjabb Emile, aki immár húszéves volt, csendben ülve hallgatta a férfiakat. Arthur Evans látta, amint jobbával a papírabroszra rajzolgat.

– De azért nem vagyunk minden támpont híján – vetette ellen Evans. – Vannak ábrázolásaink minózi építményekről. Freskókon. Vázákon. Pénzerméken.

– Nekem meg van itt egy amerikai egydolláros bankjegyem – mondta Gilliéron. – Most akkor gondoljam azt, hogy Abraham Lincoln idejében minden amerikai oszlopsoros homlokzatú márványkupolák alatt lakott?

– Ez a cseréptető semmiféle történetet nem mesél – mondta Evans. – Még hamisat sem.

– Tudományos szempontból a semmilyen történet jobb a hamis történetnél – tartott ki álláspontja mellett Gilliéron.

– Mint tudja, én ennek az ellenkezőjét gondolom – mondta Evans. – Ahogyan a bikaviadal-freskó esetében is.

– A kettő nem hasonlítható össze – mondta Gilliéron. – Egy kis művészi szabadosság egy freskónál, az valami egészen más, mint betonkeverőkkel fölvonulni, és modern fantáziaépítmények alapjául használni négyezer éves falakat.

– Az építészet is metafizika – jelentette ki Evans. – Metafizika nélkül semmi nincs.

Senki nem tudhatja, hogy valóban így folyt-e le ez a beszélgetés, és nincs bizonyíték rá, hogy ifjabb Gilliéron egész idő alatt hallgatott volna. De elképzelhető, hogy a fiatalember unaloműzésül ceruzával a papírabroszra firkálgatott, valamint, hogy Arthur Evans később, amikor apa és fia visszavonultak a szobáikba, magához vette az abroszt, hogy a saját szobájában a petróleumlámpa fényénél tanulmányozza. Ebben az esetben lehetséges volna, hogy Evans pillanthatta meg elsőként azon az estén, azon a papíron a knósszoszi palotát, úgy, abban a pompájában, ahogyan már sok-sok éve megálmodta: külső lépcsőivel, szobasoraival és jellegzetes vörös-fekete, lefelé vékonyodó oszlopaival.

Igazolt történelmi tény viszont, hogy a következő néhány évben, amíg még idősebb Emile Gilliéron diktált, az ifjabb pedig engedelmességgel tartozott, egy, a trónterem mellett létesített külső lépcsőn kívül semmi nem épült a Knósszoszban feltárt alapokon. Ahogyan tény az is, hogy mindössze fél év telt el az apa hirtelen szívhalála után (amely, miként előljáróban már említettük, egy athéni étteremben ragadta el kevéssel a hetvenharmadik születésnapja előtt), és Knósszoszban jelentek a betonkeverők. S végül tény az is, hogy ezt követően ifjabb Gilliéron vezénylete alatt feltámadt Minósz király palotája, ahogyan azt Evans megálmodta; mindahány külső lépcsőjével, szobasorával és a vörös-fekete, lefelé vékonyodó oszlopokkal. A trónterem fölötti régi cseréptető helyére két fény átjárta, oszlopsoros emelet került. Délen egy csarnok tört az ég felé, amelyet Evans vámházként emlegetett, nyugaton egy bástya épült, amelynek belsejét Emil junior bika-freskóval díszítette. S egy kőhajításhyira Evans csinos villát építtetett szállásul magának és a vendégeinek, és „Villa Ariadne”-nak keresztelte el.

Így nőtt ki az évek során fokozatosan a földből, acélban és betonban öltve testet, Arthur Evans álma Minósz király palotájáról, és minél magasabban és tarkábban meredt az ég felé, annál több látogató özönlött oda, hogy képet alkothasson magának az európai kultúra bölcsőjéről.

Ma a knósszoszi palota az Akropolisz mellett a Földközi-tenger keleti vidékének leglátogatottabb régészeti emléke. Némely turisták csodálkoznak, hogy a freskók a búcsúzó belle époque Jugendstiljére emlékeztetnek, míg az épület maga, elegáns formáival és erőteljes színeivel, a kései húszas-, korai harmincas évek art déco stílusának tipikus példája lehetne. És némelyik helybeli idegenvezető büszkén említi meg, hogy a palota Knósszosz legrégebbi vasbetonból emelt építménye.

Az évtizedek során az idő vasfoga kikezdte Arthur Evans művét: itt-ott mállik-morzszálódik a beton, rozsdás acél tartóelemek és betonvas szakaszok meztelepednek le. Émile Gilliéron freskói is megszenvedték a nedves-meleg klímát: egyes helyeken levált a vakolat a falról; a mai restaurátorok dilemmája, hogy választaniuk kell a neolitikumkori töredékekhez, illetőleg a Gilliéron művéhez való hűség között.

[...]

Palo Altóban a legtöbb fa Sequoia sempervirens fajtájú fenyő volt. Végül odáig jutott a dolog, hogy Felix Bloch egyáltalán nem tudta már elviselni durva, vörösesbarna kérőkűk látványát. Képtelen volt elhiteni magával, hogy ezek a fák egy másik világhoz tartoznak, mint Dachau fáai; ellenkezőleg: minél mélyebbre hatolt az erdőbe, annál erőteljesebben érezte, hogy minden, ami egy időben történik, az itt és most jelen van, csakúgy, mint mindaz, ami elmúlt, és mindaz, ami eljövendő.

Kerülte tehát a fák közelségét. Hogy ne kerítsék hatalmukba ilyen gondolatok, és ne kelljen egyedül lennie, hétvégeként a campuson maradt, sőt, még az agglegények ivászatain is részt vett. És mivel végtére mégiscsak egyedül volt, leült az asztalához, és próbált a neutronok mágnességére vonatkozó számításokat végezni. Egy pillanatig sem felejtette el azonban, hogy Zürichben a szülei, Bécsben a nagymama, és rajtuk kívül is egész kiterjedt rokonságának élete veszélyben forog, míg ő nyolcezer kilométerre onnan grapefruitot és puffasztott búzát eszeget.

Másfél évig bírta. Amikor azonban 1935-ben ismét kitört a nagy nyári vakáció, és Bloch egyedül érezte magát a campuson, mert a diákok három hónapra hazautaztak a szüleikhez, saját nyomait követve Felix Bloch is hazautazott: először vonattal New Yorkba, majd hajóval az Atlanti-óceánon át Európába.

Azon a nyáron a kivándorlókat szállító hajók tele voltak zsidó menekültekkel, míg az ellenkező irányba, ahová Felix Bloch, nagyon kevesen tartottak. A nürnbergi faji törvények ideje volt ez, és a front-iniciatívái,³ amellyel a fasiszták Svájcban is magukhoz akarták ragadni a hatalmat; egyszersmind az az idő, amikor a Gestapo Svájcban menekült zsidókat rabolt el és hurcolt vissza Németországba.

▼

³ A svájci fasisztáknak a hitleri Németországból sugallt-ösztönzött népszavazási kezdeményezése, amely a svájci alkotmány totális felülvizsgálatára (és nyilván lényegbevágó megváltoztatására) irányult, <https://de.wikipedia.org/wiki/Fronteninitiative>

Gyönyörű nyárutó volt, amikor Bloch megérkezett Zürichbe; a Limmat tük-rén fiatal hattyúk, a tavon vitorlások köröztek. A Bellevueplatzon, az Opera előtt szarvasmarha-bemutatót tartott az Oberlandi Parasztszövetség, a horizonton a Glarus Alpok koszorújának nyájas látványa örvendeztette a szemet. Felix Bloch hagyta, hogy az anyja babusgassa, az apjával sétálni ment a tó partján, és mindkettejüket többórás beszélgetésekben győzködte arról, hogy nem halogathatják a menekülést Európából, és hogy tartsanak vele Amerikába.

Máskülönben visszatért ifjúkori szokásaihoz: futballozni járt a Letzigrund stadionba, és úszni a tóra. Szeptember végén meglátogatta a nagyanyját Bécsben, és őt is igyekezett meggyőzni az azonnali menekülés halaszthatatlan voltáról. Október elején Antwerpenen át Koppenhágába utazott a Niels Bohr ötvenedik születésnapjára rendezett ünnepségre. Werner Heisenberg és von Weizsäcker Lipsceből érkeztek, Otto Hahn Berlinből. Szép, hangulatos ünnepség volt, barátok és fizikusok körében; politikáról ezúttal sem esett szó. Felix Bloch mesélt amerikai mindennapjairól, s néhány zavartalan pillanatban be tudott számolni Niels Bohrnak a neutronok mágnesességével kapcsolatos kutatásairól. Bohr azt tanácsolta neki, most már ne ragadjon le az elméleti megfontolásoknál, hanem térjen vissza a laborba kísérletezni. „Aki neutronokkal akar dolgozni, annak neutronokra van szüksége”, szögezte le Bohr. „Szerkesszen egy olyan készüléket, amely neutronokat állít elő. Akkor majd meglátja, mit lehet kezdeni velük.”

Az ünnepség után Felix Bloch hazautazott Zürichbe. Közeledett a Kaliforniába való visszautazás időpontja; Blochot várták a tanítványai. Ezenkívül tervei voltak a neutronokkal. Az 1936-os esztendő első napjaiban tett még egy utolsó kísérletet, hogy meggyőzze szüleit, Svájc immár nem biztos menedék számukra. Azután eljött a nap, amikor bőröndjével a Limmat partján a főpályaudvarra sietett, s Bázelen és Brüsszelen át Antwerpenbe vonatozott. És amikor a hajója félúton volt az óceánon New York felé, Davosban egy zsidó orvostanhallgató agyonlőtte Wilhelm Gustloff svájci nemzetiszocialista pártvezért.

[...]

Felix Blochnak a háború kezdetével megszakadt a kapcsolata németországi fizikusbarátaival. Ám kétségkívül olvasta az újságban, hogy Heisenberg és von Weizsäcker Berlinben uránmódosító berendezés konstruálásán dolgoznak, s talán arról is tudomást szerzett, hogy e két kollégája a Niels Bohrnál Koppenhágában tett utolsó látogatásukkor a közeli végső győzelemről és háború biológiai szükségszerűségéről beszélt. Meglehet, arról is tudott, hogy von Weizsäcker Berlinben plutóniumbom-bára nyújtott be szabadalmat, és hogy a Wehrmacht európai rablóportyája során minden megszerezhető uránt begyűjtött. Jóllehet legkésőbb Pearl Harbour vagy legeslegkésőbb Sztálingrád óta minden józan és értelmes ember számára világos volt, hogy Németország olyan sakkjátékos, akinek az ellenfélhez képest két bäs-

tyával kevesebbje van, ámde (s ez nem kevésbé volt nyilvánvaló) az atombombával visszakerülne a táblára a két bástya. S ráadásul talán még egy királynő is.

Így álltak a dolgok, amikor 1943 egy tavaszi napján Robert Oppenheimer Palo Alto-ba érkezett, és megkérte Felix Blochot, hogy ebben az évben is mondjon le a tengerparti nyaralásáról, s helyette menjen vele az új-mexikói sivatagba, egy semmilyen térképen föl nem tüntetett titkos helyen atombombát építeni. És nem csupán nyáron, hanem az év hátralévő részében, meghatározatlan ideig.

Nem tudjuk, mi volt erre Bloch első reakciója. Nem tudjuk, Oppenheimer az egyetlen vagy Blochék otthonában, az Emerson Roadon adta-e elő a kérését, és hogy a találkozóra reggel, délután vagy este került-e sor. Nem tudjuk, jelen volt-e Felix hitvese, Lore, ahogyan azt sem, hogy az ikrek ébren voltak-e még vagy már aludtak. Nem tudjuk, a kertben, a verandán, avagy bent a házban folyt-e le a beszélgetés, vagy sétára indult-e a két fizikus kolléga, hogy ne kelljen illetéktelen fülektől tartaniuk.

Azt sem tudni, hosszú vagy rövid beszélgetés volt-e, szűkszavú férfidialógus, avagy két tudós szenvedélyes vitája tudományuk legmélyebb értelméről és rendeltetéséről. Semmit nem tudunk erről a beszélgetésről, holott ennél fontosabb és súlyosabb eszmecsere bizonyosan nem volt Bloch egész életében, hiszen ott és akkor kötelező érvényű választ kellett találnia arra a kérdésre, vállalni tudja-e – igen vagy nem – saját lelkiismerete előtt, hogy a szabadság, az emberiség és a világbéke szolgálatában ne csak elméleti vizsgálódások tárgyává tegye az emberi történelem legfélelmetesebb gyilkológépezetének megkonstruálhatóságát, hanem valóban megtervezze azt, továbbá, hogy európai zsidóként jogosult, netán egyenesen köteles-e – igen vagy nem – minden rendelkezésére álló eszközzel megakadályozni a nácik által folyamatosan elkövetett népirtást; még akkor is, ha e megakadályozás módja egy olyan tömegpusztító fegyver megalkotása, amely a maga áldozatok közt nem válogató hatékonyságában sokszorososan túlesz Fritz Habernek az első világháborúban alkalmazott mérges gázán.

Minderről semmit sem tudunk, minthogy Felix Bloch több ezer oldalt kitevő hátrahagyott írásaiban egyetlen szóval sem említi ezt a lelkiismereti dilemmát. Tanulmányaiban, cikkeiben, leveleiben és feljegyzéseiben, amelyeket gondosan rendezve a Stanford Libraryben hagyományozott az utókorra, sehol nem ejt egyetlen szót sem az atombombáról. Olyan szigorú következetességgel kerüli ezt a témát – e következetesség láttán kísértést érzünk a feltételezésre, hogy az anyagból gondosan kiszelektált minden erre vonatkozó papírt –, hogy az egész írásos hagyatékban még Oppenheimer neve sem fordul elő, noha ő tíz éven át Bloch legközelebbi barátja és tudományos bizalmasa volt.

A beszélgetés legfontosabb mozzanatai mégis nagy biztonsággal rekonstruálhatók: először is, hogy a beszélgetésre valóban sor került, másodsor, hogy Felix Bloch mindkét fölmerült lelkiismereti kérdésére igennel válaszolt. S ha netán azon

vívódott magában, hogy háromszáz év fizikai kutatásainak valóban az atombomba megkonstruálásában kellett-e a csúcspontjukat elérniük, úgy Oppenheimer nyilván el tudta oszlatni barátja aggályait és kétségeit ama megjegyzéssel, hogy az adott geostratégiai helyzetben, függetlenül mindennemű filozófiai fejtegetéstől, egyetlen dolog számít: az tudniillik, hogy Hitlernek lesz-e meg előbb a bombája vagy Amerikának.

Ennek a beszélgetésnek tehát így, vagy nagyon hasonló módon kellett lefolynia. Tény ugyanis, hogy Lore és Felix Bloch 1943 kora nyarán – talán a nyári szünidő kezdetén, június végén – becsomagolták a bőröndjeiket, és az időközben két és fél éves ikrekkel fölkerelkedtek az új-mexikói sivatagba.

A titkosság megőrzése érdekében Oppenheimer nyomatékosan megkérte Blochot, hogy Palo Alto kis vasútállomásán ne mindjárt Santa Fébe vásárolja meg a jegyüket, hanem minden átszálló állomáson, azaz Bakersfieldben, Albuquerqueben és Lamyben csak a következő útszakaszra váltson jegyet. Az utazás összesen negyvennégy órás volt. A harmadik nap késő délutánján érkezett meg Felix Bloch az övéivel Új-Mexikó régi fővárosába.

Akkoriban Santa Fe még a réges-régi idők atmoszféráját sugárzó békés spanyol kisváros volt. Öreg, árnyékadó fák álltak a Plazán, alattuk öntöttvas padok, amelyek minden napszakban, mindenféle korú férfiak sziesztáztak. Kis csoportokban fekete hajú, vérvörös ajkú, tarka szoknyás fiatal nők parádéztek a park közepén álló obeliszk körül, titkon és félénken esetleges hódolók után kutatva tekintetükkel. Autó még alig volt; a *La Fonda Hotel* előtt hátaslovak és öszvérek voltak kikötve. A Szent Ferenc-székesegyház lépcsőin gyerekek játszottak, a kormányzói palota verandáján indián asszonyok üdögéltek; apróságaik tarka kendőkkel voltak felkötve a hátukra, ők pedig fazekasárut és ékszereket árultak.

1943 nyarán szokatlanul sok idegen érkezett a városkába. Északról jött, viaszfehér arcú városi emberek voltak; spanyolul alig néhányan tudtak közülük, sokan európai akcentussal beszéltek az angolt. Némelyek egyedül jöttek, mások párban, sokan gyerekekkel, és a bőröndjeiken kívül mindenféle más furcsa holmit is cipeltek magukkal: söprűket, vödörket, tükröt, cserepes növényeket vagy gyerekkocsit.

A folyamatosan érkező városlakókra reggelente egy öreg iskolabusz várt az East Palace Avenue-n; a jármű oldalán élénkpiros betűkkel a *US Army* felirat virított. Egy zömök katona segített a háziasszonyoknak a buszba rakodni a háztartási felszereléseiket, jámbor türelemmel hagyva magát kommandírozni, s amikor minden biztonságosan el volt helyezve a busz belsejében, elfoglalta helyét a sofőrülésen, és egy kenderkötéllel a műszerfalhoz kötözve rögzítette a becsukott ajtót. Ezután egyesbe kapcsolt, és elindult.

A busz Robert Oppenheimer vendégei számára volt lefoglalva; 1943 nyarán ezernél többen tették meg a felfelé, Los Alamosba vezető kétórás utat. Főleg fizikusok voltak köztük a családjukkal, de voltak vegyészek, robbanóanyag-szakértők,

biológusok, finommechanikai műszerészek, elektromérnökök, ballisztikai szakértők és kohászok is. A vörös talajon kanyargó makadámút lila sziklák és okker színű szirtek mellett vezetett északnyugati irányba, föl, Los Alamos egykori fiúinternátusához, amely a tengerszint felett kétezer-háromszáz méter magasan egy hatalmas kialudt vulkán kráterperemén állt. A távolban a Sangre de Cristo-hegység nyúlványai húzódtak levendulaszínűen, mellettük a Black Mesa-táblahegység fekete bazalttömbje meredt föl. A sziklák közt indián pueblók bújtak meg. Némelyikük lakatlan volt és dűledezett, másokban laktak. Az agyag házfalakon itt-ott száradni kiakasztott piros paprikafüzérek függtek, a házak előtt a napon halomban sárga, kék, fehér és fekete kukoricacsövek.

Keskeny fahíd vezetett át a Rio Grande vöröses hullámain; utána meredeken emelkedett az út. Kaktuszok virágoztak, a busz közeledtére csörgőkígyók tűntek el a sivatagi üröm apró bokrai közt. Majd egy kanyar után hirtelen előtűntek a US Army hatalmas porfelhőt kavaráó, rettenetes robajjal dübörgő óriás bulldózerei, amelyek a lila sziklákat és az okkerszirteket szükség szerint áttörve, illetve legyalulva a nehézforgalom számára is alkalmas, építendő út számára alakították ki a terepet.

Végtelen ideig kapaszkodott föl a busz a hegyre. Amikor fölért a kráter peremére, onnan egyenes út vezetett Los Alamosba, amely alig néhány hét elteltével egyáltalán nem hasonlított már fiúinternátusra; ezer lakót befogadni képes barakkvárossá nőtt. A várost hat kilométeres körzetben a legcsekélyebb rés, nyílás nélküli szögcsdrót kerítés vette körül, nyugaton és keleten volt rajta egy-egy kapu masszív sorompóval; géppisztolyos milicisták ellenőrizték az áthaladásra jogosító dokumentumokat, néma pillantásokat vetve a busz belsejébe. Utána az őrmester jelt adott a továbbhaladásra.

Amikor a busz megérkezett az egykori iskolaépület elé, Oppenheimer fogadta és köszöntötte a jövevényeket. Vállon veregette a férfiakat, megkérdezte a feleségeket, hogy utaztak, és válaszaikat a szokásos *ja, ja, ja*-val nyugtázta. Körbepínálta az öngyújtóját, majd odaintette a katonákat, akiknek gondoskodniuk kellett a csomagokról, és mindenkit a szállására kellett kalauzolniuk.

Felix és Lore Bloch a TI24-es apartmanházba költözhetek be, nem messze a víztoronytól. Az épület rohammunkában épült, zöldre mázolt faház volt, négy lakással. A lakószobák mind ugyanolyan szerényen és takarékosan voltak berendezve, a hálóokban tábori ágyak álltak. A takarókon és a lepedőkön a fekete USED pecsét díszelgett, amely a *United States Engineer Detachment* rövidítése volt.

Magányos nem volt a Bloch házaspár Los Alamosban. A falak vékonyak voltak, és a túloldalukon régi barátok laktak. Blochék mellett, a földszinten Edward Teller lakott, aki a lipcsei pingpong-pincében a teákat főzte Blochnak, és aki később Berkeleyben a titkos nyári szemináriumon megrémítette a társaságot a világégés víziójával, az emeletre a fizikus Robert Brode költözött be, akit Felix már göttingeni diákként, majd Berkeleyben a *Monday Evening Journal Club* tagjaként megismert.

Egészen közel lakott Robert Oppenheimer és Hans Bethe; valamivel messzebb a fizikus Hans Staub és a matematikus John von Neumann, akikkel Felix együtt tanult az ETH-n, a zürichi műszaki egyetemen.

Legtöbben a feleségükkel érkeztek, sok családban voltak gyerekek, és mindnyájan tisztában voltak vele, hogy itt, Los Alamosban egy szupertitkos projekt titoktartásra kötelezett résztvevői lettek, akiknek a háború végéig mindenképp itt kell maradniuk. Az átlagéletkor huszonkilenc év volt, alig néhányan voltak negyvennél idősebbek; a születési ráta Los Alamosban egészen a háború végéig jóval meghaladta az országos átlagot. Oppenheimer és Bloch Robert Serberrel és Hans Bethével a legidősebbek közé tartoztak, legalábbis Enrico Fermi és Niels Bohr megérkezéséig.

Mindnyájan dolgozni jöttek, Los Alamosban nem voltak nyugdíjasok, nem voltak betegek, nem voltak sem lézengők, sem művészek, sem spekulánsok, sem mihasznák vagy élősködők, sem zsebtolvajok, sem szimulánsok, sem potyalesők, sem lógósok. Reggelenként hétkor felbődültek a szirénák, és a férfiak a település szélén, szigorúan elkerített és őrzött területen épült laborokba siettek. A gyerekek iskolába mentek, vagy bölcsődébe vitték őket, az asszonyok igazgatási irodákban, kantinokban, könyvtárakban vagy iskolákban dolgoztak. Olyan volt a hangulat, mint egy nyári táborban.

Naponta érkeztek új szakemberek, a hadsereg szállítóeszközei naponta hoztak újabb és újabb tonnás súlyú berendezéseket az Egyesült Államok legtávolabbi sarkaiból; csak júliusban a világ négy legnagyobb teljesítményű részecskegyorsítója érkezett meg Los Alamosba, ahol külön e célra épített barakkokban, külön nekik létesített betonalapzaton helyezték el őket.

Felix Bloch Edward Tellerrel és John von Neumann-nal olyan gyűjtési mechanizmuson dolgozott, amelynél a radioaktív izotópokból képezett üreges gömb implóziója villámgyorsan igen magas izotópkoncentrációt idéz elő, elérendő a teljes láncreakcióhoz szükséges kritikus tömeget, kizárva az idő előtti robbanás veszélyét. Az volt a feladatuk, hogy elméletben levezessék, majd a gyakorlatban bebizonyítsák ennek lehetőségességét. A minden irányból befelé tartó nyomáshullámok kiszámítása rendkívül nehéz matematikai feladatnak bizonyult, s minthogy nem támaszkodhattak még számítógépekre, több hétig eltartott.

Amikor befejezték a számításokat, következett a kísérleti bizonyítás. Bloch és kollégái apró bombákat készítettek robbanóanyaggal körülvelt üres fémgömbökből, meredek falú kanyonokba cipelték le, s ott egy külön e célra kialakított nehéz vasbeton felületre helyezték őket. Ezután egy kimondottan nekik épített lövészfedezékbe siettek, és befogták a fülüket.

Miután elhalt a robaj visszhangja a sziklafalak között, és eloszlott a füst, előjöttek és összeszedték a fémgömb roncsdarabjait. Az első eredmények csüggesztőek

voltak. A golyókat nem egyenletesen és szabályosan préselte össze, hanem a legszélesebb formájú darabokra szaggatta a robbanás.

A kísérletezők tehát visszatértek a laboratóriumba, letettek a gömbökről, és cső formájú bombákat építettek abban a reményben, hogy így legalább egy dimenzióval csökkentik az ellenirányú nyomáshullámok keletkezését.

Tizenyolc órákor a szirénák a munkaidő végét jelezték; a munkacsoportok tagjai hazatértek. Esténként összejöttek koktélozni a hajdani fiúiskola étkezőtermében. Los Alamos lakóinak többsége az egyetemi szférából érkezettként az egyetemi városok társaséletéhez volt szokva; mivel az új-mexikói sivatagban vajmi kevés szórakozási lehetőség volt, sorra szervezték öntevékenyen a koncerteket, a filmvetítéseket és színielőadásokat meg a táncos esteket, időnként olyan indián táncosok fellépésével, akik napközben mint fűtők, karbantartók vagy futárok teljesítettek szolgálatot a tudósoknak. Egy alkalommal a színházimádó fizikusok egy csoportja Kesselring bűnügyi vígjátékát, az *Arzén és levendulát* adta elő; Oppenheimer játszotta a ládába rejtett első hullát, és Edward Teller a másodikat. Éjfélután aztán hazamentek a kivilágítatlan kavicsos utakon. Ha sütött a hold, fekete árnyékot vetettek a píniák.

Éjszakánként csend volt Los Alamosban; minden aludt a szögesdrót kerítés oltalmában, amely tág körben vette körül a települést. A szögesdrót túloldalán hallgatag katonák járőröztek, a távolban sakálok vonítottak. Olykor eldördült egy-egy lövés. Az ilyen éjjeleken Felix Bloch sokáig feküdt ébren, és csodálkozott saját magán, hogy iskolás suhanc módjára kis bombákat robbantgat félreeső szurdokokban. Fejcsóválva konstataálta, hogy ő, aki szilárdan eltökélte, hogy valami békés és haditechnikailag hasznosíthatatlant fog csinálni egész életében, most mégis itt végezte, a szögesdrót mögött. És néha azt kérdezte magában, kit véd tulajdonképpen ez a szögesdrót – Los Alamost a világtól vagy a világot Los Alamostól?

Szomszédja, Edward Teller is gyakran volt ébren még késő este. Szokása volt éjnek évadján a Steinway-zongoráján játszani, amelyet valamilyen szállodai aukción vásárolt, és ismeretlen utakon juttatott Chicagóból Los Alamosba a felesége. Teller virtuóz és szenvedélyes zongorista volt, s 1943 őszén folyton Liszt *12. Magyar rapszódia*ját játszotta. A hangok áthatoltak a vékony falakon, ki, az éjszaka csendjébe, és messzire zengtek a síkság fölött a dombokig, és bekúsztak a sötét kanyonokba, ahol az indiánok régi, elhagyott pueblói aludták álmukat.

Tatár Sándor fordítása

Mánya Kristóf

A kör vége

úgy kezdődik el mindig
hogy a sötétben motyogsz formátlan szavakat
és a fény pengéit nézed magad előtt
a deszkaajtó hasadékaiban

úgy kezdődik el mindig
hogy kivágódik az ajtószárny és ki kell lépned
a fénybe roncsolt testek közé
tébolyult tömeg nehezedik rád
lírajáték és fehér virágszirmok

tajtékkal kezdődik
és öntudatlansággal
esetlen kardcsapásokkal magad körül
szemed bekötözve de a küzdelmet folytatni kell
amíg külön nem válik mozdulataidban
az örvénylő tenger és külön egy lebegő szikla

Pásztorálom

már álomba szuszogta magát a világ
a völgyben a falu a birkanyáj a kutya
mellettem amikor kúszni kezdtem
láttam egy fehéren izzó követ kicsit
lejjebb a mező szélén a magányos
kőrishát és amikor odaértem mellé
éreztem forróságát tudtam egyből
egy csillag zuhant a földre azért hát
nem tétlenkedhettem köpenyembe
csavartam elindultam vele sokáig
tartott mire felismertem nem is tudom
merre van a helyes irány azért nem
álltam meg még mert tudtam mindent
a helyére kell illeszteni csak mentem

tovább mígnem eltűnt a kőrís eltűnt
a falu a völgyben eltűnt a völgy az éjszaka
elfogyott a hold majd kisárgult a nyár
és az ősz is végére járt már vesszőnyi
fák ujjai között botorkáltam amikor
nekiütököttem egy bársonytakarónak
ott függeszkedett rávarrva még sok
fehér kő a csüggedt arcú hold legörbült
szájjal hát ennyi volna az egész itt érne
véget minden mi lehet a bársony mögött
ha lenne erőm felemelni ezt a súlyos
rongyos takarót a résen kitekinteni
talán ott várna rám az első ébredés

Hieronimus jegyzete

Ezt a pillanatot a legnehezebb.
Amikor hirtelen megint értelme van,
és nincs szükség rá, hogy ecsetet ragadj.

Mert hirtelen különválnak
a fénykúp és megint külön
a Gjöll tükrének zsvajja.
Te a kettő közötti hiányban
bonthatatlan némaság.

Zsidó Ferenc

Ló, ha nyihog¹

– Ejszen, üdeje nekifogni kaszálni! – mormolta Bíró János, inkább csak magának, s a kaszagépet kitolta a szín alól. Tavaly őszi óta nem volt begyűjtve, kicsit lepallotta róla a port, megfírolta a késeket.

Felesége, ki a közelben tett-vett, meghallotta a mormogást:

– Gyöngék még a füvek, te János!

– Ejszen beszéltél velük, ők mondták? – kérdezett vissza ingerülten az öreg. Mariska néni rájött, kényes pontra tapintott. Mégsem visszakozott.

– Nem bíznád réa a kaszálást Lakatosra? – kérdezett rá egyenesen.

– Elég, ha ésszesödi, s fölbálázza!

– Nehéz neked már ez a masina...

– Nem vagyok még úgy elgyöngülve, no!

– Fiatalnak való munka ez...

– Nem öletöm meg magam a szégyönnel!

– Mért vóna az szégyön?

– Eddig is le tudtam vágni, most is le tudom...

– Nem kéne alábbhagyni egy szikrát a gazdáskodással?

– Alábbhagyni?

– A lovakot például eladhatnád. Nemigön tudod már kihasználni... Szödik szét a pajtát, úgy föl van gyűlve az erejük...

– Ez ejsze nem a te dógod, te asszony!

– Nem is azért mondtam...

– Há mért? Hogy ne hallgass?

– Csak kímélni akarlak, te János!

– Hadd el, ne kímélj te ingöm... – tiltakozott az öreg, pedig jólesett neki a féltés.

Igazából már ő is gondolt arra, hogy eladhatná a lovait, de ezt maga előtt is röstellte bevallani. Leépülésnek, a gyengülés jelének vette, s berzenkedett ellene.

– Épp elég, ha megcsinálsz vajjegy herélést, miskárolást, ótást, égyébbel föl-hagyhatnál immár nyugdíjas létödre...

– Milyen állatfelcser az, akinek nincsenek állatai?

– A kecskék tölem maradhatnak, azokkal elbírunk, s a disznó is kell, hogy lögyön mit önni. De a lovak: azokat csak tartasuk...

▼

¹ Részlet egy készülő regényből.

– Ne foglalkozz, amivel nincs bajod! – szólt az öreg egy fokkal indulatosabban, mint szokott. Benne volt ebben az öregség minden tehetetlensége.

Bíró János jó tíz éve nyugdíjas volt már, de még dolgozott, főként azért, mert utánpótlás nem került: nem volt más állatfelcser a környéken. 1966-ban végezte el az állategészségügyi technikumot a megyeszékhelyen, s amikor a kollektív létrehozása után a szülőfalujában is beindították a „Diszpenzárt” (ez állt az állategészségügyi rendelő homlokzatán, ezt a román kifejezést használták hát, magyaros hangsúllyal ejtve, mint ahogy volt állimentára/élelmiszerbolt és kráma/borozó is), nem volt kérdés, hogy hazaköltözik-e (ha már a nővérét beszipantotta a város, legalább ő). Nagypja híres állatherelő volt, tehát ő úgy ment iskolába, hogy volt már némi gyakorlata, ki is tűnt a diákok közül. Másodéven már tanári felügyelet nélkül is herélt, miskárolt. Amikor „kitanót embörként” hazakerült, egykettőre megszerették, a „lódoktor”, „szinte-doktor”, ahogy a helyiek hívták, szívélyes volt, s hozzáértő, legyen szó lóról, tehénről, disznóról, juhról. Persze olykor népszerűtlen akciókat is le kellett bonyolítania: az állam például kötelezővé tette az oltást baromfihimlő ellen, s bár a környéken nem hullott el egyetlen szárnyas sem betegségben, ezért az emberek értelmetlennek tartották az oltást, sőt haragudtak, neki mégis el kellett végezni a kijelölt feladatot, igaz, a kiutalt oltómeny-nyiség egy részét „melléoltással” fogyasztotta el. De ha valamelyik gazdának beteg lett az állata, vagy probléma adódott az ellésnél, Bíró János az éjszaka közepén is készségesen felkelt. Nem kiskirálykodott, csak végezte a dolgát.

Miután 1990-ben a kollektívek megszűntek, s a farmokat is felszámolták, már nem volt szükség annyi káderre, de Bíró Jánost félnormával megtartották. Felesége azonban munka nélkül maradt, mázsálóra, mezőgazdasági előkönyvelőre nem volt már szükség. Így ő ötvenöt évesen aztán elment kedvezményes nyugdíjba, igaz, mivel még huszonöt ledolgozott éve sem volt, elég kis összegre taksálták. Bíró Jánost a félnorma nem ölte meg, pedig a helyi irodát bezárták, be kellett járni a községközpontba, de így is maradt elég ereje, energiája, hogy a visszaszolgáltatót földeken is gazdálkodni kezdjen, további állatokat vásároljon. Eleget foglalkoztam a kollektívével, ideje, hogy a magaméval is foglalkozzam, mondogatta a feleségének, amikor az aggályoskodni kezdett, miért veti bele úgy magát a munkába. A visszakapott földeket szégyen volna nem megművelni, állatokat nem tartani: s neki ebben jó példával kell előljárni, mondogatta eltökélten. Aztán pár év alatt kiderült, hogy az, ami a kollektív előtt volt, már nem fog visszatérni, a világ megváltozott, a fiataloknak nem ízlik a mezőgazdasági munka, elkívánkoznak, és nem is nagyon éri meg.

Igen, mert az országhatárok felszabadítása egy csapásra átírta a prioritásokat, következett a nagy székely-magyar összeborulás, ami a gyakorlatban elsősorban azt jelentette, hogy a székely munkaerő tömegesen megindult magyarországi vendégmunkára (hogy aztán néhány évvel később nyugatabbra vegye az irányt).

Hiába adták vissza a földeket, ezzel lehetőséget teremtve a vidék visszaerősödésének, az új világ kihívásai vonzóbbnak bizonyultak. Bíró János csak hümmögött, s a fiát, aki ekkoriban érettségizett, még azért is agrármérnöki egyetemre erőltette. Az mondta eléggé, mindenki kifelé kacsingat, s a földektől inkább szabadulnak az emberek, s ő se nagyon akarózik a tehén segge mellett maradni, de Bíró János ezúttal konoknak bizonyult, azt mondta, a földeknek meglesz még az értéke, s a fia végezze csak el az agrármérnököt, utána azt kezd majd az életével, amit akar. Meg is lett mindkettő – bár az utóbbinak az apa nem örült. Ő csak túrta a földet, kúrálta az állatokat, s értetlenkedett, miért mennek oly sokan napszámossnak Magyarországra, ha ugyanazt a munkát itthon, a maguk uraként, a saját földjükön is végezhetnék. Persze tudta ő jól, a bűvös szó a forint, amit gondosan összekuporgattak a feketemunkások, hogy hónap végén, amikor a kötelező útlevel-pecsételést miatt (is) hazajöttek, lehessen lobogtatni. Igen, a kocsmában is. S nagymellűsködni. Hogy most mindenkinek én fizetek, mert annyi a pénzem, mint a pelyva. (Vagy igazából: mint békán tollú). Bíró János nem értette, mire jó ez a székelvény, honnan ez a napszámossattitűd, s hogy miért nem becsülik meg jobban, amit az őseik megszereztek. Mert mentek idegenbe dolgozni régebb is, az ő nagyapja is megjárta Amerikát az 1920-as években, de hazajött, s a pénzen földet, erdőt vásárolt. A feleségének kellett észhez térítenie, hogy ne mind fanyalogjon, búcsálódjon, s hogy más idők járnak most. Bíró Jánosnak akkor sem fért a fejébe, hogy a kollektívtól visszakapott holmit miért nem becsülik jobban az emberek. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy nemigen volt mit becsülni rajta. A földterületeken kívül az emberek elvileg visszakapták azokat a szerszámokat és jószágokat is, amelyekkel annak idején (elődeik) beálltak, de nagyon leromlott állapotban. Bíró János apja két tehenet, egy lovat (kettő volt, egyiket megtarthatta) s egy vetőgépet adott be a közösbe, Bíró János 1990 tavaszán visszakapott két gyengécske tinót (nyomban levágta őket, nehogy a nyakára dögöljenek); a lóállományt az 1980-as évek folyamán fölszámolták, teljesen áttértek a traktorra, így a lóvontatású szerszámokat, vetőgépeket is leselejtezték. És körülbelül ilyen arányban, ilyen minőségben kaptak vissza mások is (a földek is leromlott állapotban voltak, az erdők visszaszolgáltatása évekig elhúzódott, addig amit lehetett, kitermelt a lassan felszámoló állami erdészeti hivatal). Hogy a kollektív három traktorával, s további gépeivel mi lett? Azokra „elővásárlási joga” volt a traktoristáknak, brigádosnak, kollektívelnöknek. Hogy ez az „elővásárlási jog” mit jelentett, nem illett firtatni, mindenesetre elhintette az elégedetlenség és irigykedés konkolyát. De aztán csakhamar napirendre tértek előlött is, a kinyíló világ annyi újdonsággal szolgált, hogy a kollektív felszámolásának anomáliái már bagatellnek számítottak. Mariska egyébként elvileg majdnem tűzközelen volt, de az idősebb és nagyobb autoritással rendelkező kollektívelnöknek és brigádosnak gondja volt arra, hogy nélküle intézzék a dolgokat, hiába volt belelátása a papírokba, kész tények elé

állították (mondogatta is neki Bíró János kesernyésen, hogy olyan vagy te ott, mint biciklin a harmadik kerék). Így Mariskának inkább csak a közösség felől jövő bizalmatlanságból jutott, úgyhogy meg is keresedett egészen, amíg a felszámolás folyamata tartott. Volt főnökei végül annyival kompenzálták, hogy egykettőre elintézték kedvezményes nyugdíjaztatását (a sajátjukkal együtt).

Bíró Jánosnak egyébként volt mindene már a kollektív alatt is: a családi földek egy részét megtarthatták (igaz, csak oldalas, gyengén termő, „zergebaszta” helyek, amelyek nem kellettek a kollektívnek). Az apjától megörökölt ló (illetve annak csikója) mellé vásárolt még egyet (meg kell hagyni: állatfelcserként ezen a téren könnyebben „mozgolódott”, mint mások), disznó, tyúk volt mindig, a kecsketartásra az 1980-as években kaptak rá. Amikor az állam az új földtörvénnyel visszaszolgáltatta azt a másfél hektár szántót, amellyel az apja annak idején a kollektívbe beállt, Bíró János ezekbe vetett árpát, zabot, törökbúzát, s a régi oldalas földjeit fölhagyta kaszálónak, legelőnek. Juhokat vásárolt, hogy immár a nagy szabadságban juhsgazda is legyen. Tavasztól őszig azokkal nem volt gond, mert kihálóban volt a nyáj, de télire gondoskodni kellett a takarmányukról. Pár év múlva, amikor kiderült, hogy agrármérnök létére a fia Angliába megy kulizni, a juhokat pénzzé tette, legelőit pedig bérbe adta. Lovaihoz ragaszkodott, de inkább csak érzelmi alapon: nagy hasznukat immár csakugyan nem vette.

Most kedvetlenül baktatott be a pajtába hozzájuk, azok, ahogy megérezték közeledését, nyihogni kezdtek, nyugtalanul kapáltak. Sokszor megfigyelte magán, mindig nyomottá válik a hangulata, valahányszor ok nélkül összeszólalkozik feleségével, mégsem sikerült elkerülnie az efféle helyzeteket. A lovak látványa kissé felderítette szívét, bár a tüske, a keserűség ott volt még benne, hogy sajnós igaza van Mariskának: nem tudja már kihasználni őket. Többnyire csupán heti egyszer-kétszer fogja be, pedig minden nap hajtani, dolgoztatni kellene őket. Milyen szépek, milyen jó erőben vannak most is, pedig már nem fiatalok, gondolta az öreg, s szeretettel megveregette nyakukat. Csillag, a csábéli, játékosan megemelte a farát, hátrarúgott. Az öreg évődve korholta:

– Mint csikókorodba, te! Nem bírsz magaddal? Rúgod szét neköm a pajtát?

Aztán elkomorult: mi lesz ezzel a két szép lóval, ha ő már nem lesz? Mi lesz vele, ha ez a két szép ló már nem lesz?

Kipipáltak

Az épület tele van írva horogkeresztekkel és faszokkal, minden lépcsőfordulót széttageltek már, jó lesz rájuk festeni. Hotelnek készült, de nem fejezték be sosem, itt áll a betonváz ezer éve, a tetejéről egész Budapestet látni. Répa felhúzza az arcára a kendőt, és fújni kezd, én meg figyelek neki, hallok a kanna sziszegését, festékszag tölti meg a levegőt. A kerítés túloldalán lelassít egy autó, szirénavillogás nincsen, de zsaruk lesznek tutira. Apám mondta egyszer, hogy így kapják el a sok csicska graffitist, fegyvert nem használhatnak, lefutni meg nem tudnak minket, hát marad ez a sunnyogás. Ha viszont bevisznek, könnyen szarul lehet járni, csúszósak a lépcsők az őrön, megesik, hogy egy-két csótány beveri a fejét. Csinálok egy fotót a falról, aztán sprintelek le a domboldalon, Répa már a bozótban gázol előttem. Engem még sose kaptak el, nem tudom, melyik kerületben szokás verni a grefósokat, apám csak a kilencről mesél. De ilyenkor, miközben rohanok a gecik elől a sötétben, mindig átpörög az agyamon, mi lenne, ha lefeküdnék a fűbe, és egyszerűen megvárnám, amíg rám kattintják a bilincset.

Kopaszodom, pedig most lettem csak huszonkettő. Nézem magam a tükörben, a pocak is jön már, de ha behúzom, még nem látszik. A fejemen nagyobb a para. Fésűbe szorult szálak, eldugult kádlefolyó, olyan, mint amikor Jankának hullott a haja, mert tolt a diétát ezerrel, írogatta a telefonján a kalóriákat, és kihagyta a reggelit minden nap. Persze próbálta titkolni, az ő teste csak az övé, és egyáltalán nem érdekli, ki mit gondol róla, meg ilyenek, de ha ebéd után elmentem huyozni, néha megéreztem odabent a hányásszagot. Rajta mondjuk nem látszott, hogy kopaszodik, engem meg már simán el lehetne adni kiégett harmincasnak. Válogatok a szekrényben a sapkák között, anyáé mindegyik, de van egy-kettő, ami nekem is jól áll. Nézem magam a tükörben, mostantól akkor ilyen sapkás arc vagyok? Még utoljára megnöveszttem, beszívva találok ki, és azt képzem, hogy olyan leszek, mint a Travolta, amikor tvisztel Uma Thurmannal a Pulp Fictionben, de persze nem úgy sikerül. Ha Janka meglátna, jönne a hiszti egyből, nyírjam le azonnal. Mindig nullakettőre állította nekem a hajvágót, pedig fázott a fejem télen, mondtam is neki. Ő nézi egész nap, tehát ő dönti el, mekkora legyen, ez volt a duma. Én meg az övét kellett nézzem, de ha kitalálta, hogy a szőke jobban állna neki, mint a barna, akkor abba nem ugathattam bele.

Apám szerint nem csinálok semmit. Tényleg csak festeni járok el otthonról, ebben igaza van, és most már melóm sincsen, hat hónap excelezés után úgy érzem, ha még egy adatbázist össze kell raknom a Vas megyei köztereken elhelyezett defibrillátorokról, akkor nekem is leáll a szívem. Heteket chillezek végig az ágyban. Tompán áthallatszik Répa szobájából a minimál, sárgán süt be a nap a Blaha felől,

és felettünk nem lakik senki, akit zavarhatna a bong füstje. A szomszédokkal is jóban vagyunk, nem baszogatjuk, pedig lányokat futtat otthonról, az egyik néha leszólít a sarkon, *szex, valami?* De nekem már kiverni sincs kedvem, néha kivetítem az ágy fölé a Jankával készített szexvideóinkat, aztán csak bámulom a plafont, és azon agyalok, vajon miért élvezett mindig nagyobb kamera előtt. Ha Répa nem kopog be hozzám, akkor nem is nagyon kelek fel semmiért. De mindig bekopog, mert minden este van nálunk valami, hétfőn hat nap olyan a reggel, mintha zötyögne át a fejemen a villamos, csak hétfőn van béke, aznap jön apám. Elvisz ebédelni, és hagyja, hogy lenyúljam egy húszszalal, én meg cserébe nem szólok semmit, amikor feljön körbenézni nálunk. A múltkor talált egy unicumos poharat a vécében, azt hittem, nekiáll hisztizni, de csak röhögött, *megeget a piálás, mi?* Aztán lehúzott velünk egy vodkát, őt az életben nem állítják meg, neki még nem járt a szájában szonda. A festékszórókra azért jobban figyelünk, a fűtőrmelékét is összeseperjük az asztalról. Nálunk soha nincs eldekkelt cigi a hamutartóban.

Jegyvet akarok venni életemben először, de a Rákóczi nem működik a BKV-automata. Az ellenőrnek hiába magyarázok, csak vonogatja a vállát, ha nincs bérlet, helyszíni bírság. Leugrunk a Borárosra, Répát majdnem odacsukja az ajtó, röhögve tántorog le mellém a járdára, én meg rátaggelek a mozgó kocsi. Lövök pár fotót, ahogy elzötyög Buda felé, az utolsón látszik a dagadt faszfej megkeseredett pofája. Biztos ezt tolja vagy harminc éve, már nem is érzi embernek magát, csak ha minimum tizenöt büntetést kioszt egy nap. Fél órája ázunk a termálban, de én még mindig ezen pörgök, apám is ugyanez, három évtizede adogatja be a zárkába a száraz zsemlét a füveseknek. Répának áll a pöcse a meleg víztől, azt mondja, az ilyen embereket csak a gyűlölet tartja életben. Az enyém inkább összemegy, sose bírtam a zuhanyszexet, pedig Janka gyakran erőltette, egyszer még a kamerát is felszerelte a mosdó sarkába. Azt nem tudom, hogy engem mi tart életben, csak abban vagyok biztos mindig, ami nem akarok lenni. Lebukom a medence aljára, ott lebeg a felszínen néhány hajszál. Faszá kép lenne belőle, ahogy úsznak az ujjaim körül.

Csinálok egy kamuprofil Instán. Spanyol nevet adok neki, és feltöltök rá képeket valami random csaj Facebookjáról, aztán utánanézek, mennyiért lehet követőket venni a neten. A legtöbb oldalon elkérnek tizenöt dolcsit egy százas csomagért, de mindenhol van free trial, rászánok egy délutánt, és összekukázok magamnak ötösével százhuszat. Bekövetem Jankát, és elmegyek bebaszni, indie night van az A38-on, de hiába veszünk be Répával fejenként egy fél ekit, nem tudok kiszakadni magamból, ötpercenként nézegetem a telóm, hátha engedélyezett már. Éjfél után jön az értesítés, kirohanok az izzadt testek közül, remeg a kezem, ahogy megnyitom a profilját. Van vagy negyven új képe, amióta utoljára láttam, combvillantás a tengerparton, szélben lobogó, szőke haj, alatta a felirat, *living in Spain but the S is silent*. Kurva szar fotók, sablonos portrék, félrekomponált egész alakosok, a nap-

lementés képek ki vannak égve teljesen. Hiába filterezték szanaszét mindegyiket, látszik, hogy életében nem fogott még kamerát, aki csinálta őket.

Nekem több száz fotóm van róla a telefonomon, és azok olyan képek, hogy nem kellett rájuk semmilyen filter. Szerette, ha játszom az arcán a fénnel, *ilyenkor úgy érzem magam*, mondta mindig, *mintha teljesen belém látnál*. Répa szerint törölni kéne az összeset, mert ez, amit csinálok, brutál obszesszív. Igaza lehet, de én akkor se fogok törölni semmit. Miatta kezdtem el fotózni, és az egyetemre is miatta mentem, gondoltam, a szalagavatón még nem velem táncolt, de majd a közgázon rájön, hogy egymásnak teremtettek minket. Évekig én voltam a barátként tartott csicskagyerek, de engem nem érdekelt, hogy a seggféjek röhögnek rajtam, ha közben foghattam a haját a Gólyában az ötödik vodkaszóda után, és ráragaszthattam a tapaszt a sarkára, amikor kidörzsölte neki a cipő.

Aztán egyszer meghívott nyaralni Athénba. A családjával mentünk, ő az új projekt, ezt mondta, amikor bemutatott a szüleinek. A bátyját vitték volna eredetileg, külön szobánk volt franciaágygal. Napközben kettesben jártuk a várost, nagyokat hallgattunk a sült krumplis gíroszok felett, és néztük együtt a régi épületeket, de nekem semmi se maradt meg az egészből, csak arra emlékszem, hogy esténként, amíg zuhanyozott, ráhúztam az arcomra a bugyiját, úgy vertem ki. Az utolsó délután feleseztünk a tengerparton, megcsípte az arcát a nap, kijöttek a szeme alatt a szeplők, őszintére itta magát. A villamoson becsúsztatva a kezemet a nadrágjába, a szállodában lenyomta a fejem a lába közé. Kábé húsz perc kellett neki, fingom nem volt, mit csinálok. Én tíz másodperc alatt beleélveztem volna a szájába, de azt mondta, leszopni csak akkor hajlandó, ha előtte megborotválom.

Nincs kedvem elmenni anya sírjához. Ez nem kedv kérdése, mondja apám. Odafelé fényképezőgépeket nézegetek a neten, valami gyökér felrakott egy régi Helios objektívet kétezerért, biztos fingja sincs, mennyit ér. Janka szerint túl sokat mondom, hogy fingom sincs. Folyton ezzel baszogatott, mondjam inkább azt, hogy passz. Fagyoskodik a rokonság a temetőben, apám a célokról beszél, anya céljairól. Egy perc néma csend, a Bécsi úton zúgnak az autók. Egyszer erre sétáltunk haza egy ürömi házibuliból, és útközben kitaláltuk, hogy játszunk bizalomjátékot. Janka becsukta a szemét, szorosan belém karolt, a kabát alatt is éreztem a körmeit. Azt mondta, vezessem. Kikerültem a gödröket és a beton alól kinőtt fűcsomókat, ahol összeszűkül a járda, ott leléptem az úttestre, nehogy elbotoljon a lábamban. A temető sarkán cseréltünk. Pár másodpercig csendben vezetett, aztán kilökött az útra. Nem jött autó, mosolyogtam a viccen. Nézem anya sírját, nem érzek semmit. Hazafelé apám ordítva magyaráz a nagypapának, valamilyen szinten irigyli anyát, mert amikor meghalt, én még bent voltam az egyetemen, de ha ő most feldobná a talpát, mondjuk holnap, azt azzal a tudattal kellene megtennie, hogy az egyetlen szeme fénye munkanélküli segélyből és vérplazmából él. Matcheltem egy csajjal Tinderen, a képeit nézegetem, és azon agyalok, milyen fasza lenne, ha valakinek

megint a projektje lehetnék. Egy kicsit hasonlít Jankára, csak sárgábban szőke. Ha neki is hullana a haja, úgy nézne ki a kádlefolyó, mintha fürdés közben csibéket fojtanánk vízbe. Apám engem visz haza utoljára, csendben gurulunk a rakparton. Leparkol a Skála előtt, csak azután kezd bele, nagyon aggódik, mert látja, hogy szétfolynak a kezemből a dolgok, muszáj most már kezdenem valamit magammal, legalább a rendőrsulit pipáljuk ki végre, intéz nekem mindent, csak próbáljam meg, különben egész életemben lebegni fogok. Így mondja, hogy ellebegem az életem, és olyan őszinte undor ül ki az arcára, mint amikor a graffitis csótányokról beszél.

Különben rosszul látja, én nem lebegek, hanem sodródok. Nem mozdulok, csak történnek velem a dolgok. Elmegyünk Répával vonatot festeni, bekerül a hírekbe. Összejön végre egy csaj, izmos a hasa, és egyszínű a feje az arcfestéktől, de amikor kutyában dugom, egész jól el tudom képzelni, hogy nem is ő az. Három hétig nem álmodok Jankával, már azt hiszem, vége, aztán az egyik éjjel arra riadok, hogy seggebe kúrtam a bátyját egy romkocsma vécéjében. Répát betámadja valami faszarc a Moszkván, én telibefújom a pófáját paprikaspray-vel. Forma-1 futamra megyek apámmal, ökölrel veri a dudát az M3-ason, és üvölt, hogy az isten faszáért nem halad a sok balfasz. Veszek sajtburgert egy csövesnek, elmeséli az életét, amíg várom az éjszakait, és a végén hozzát teszi, hogy sose hagyjam abba, amit szeretek. Bólogatok, nem fogom. A fotózás nem olyan, mint a közgáz, hogy csak úgy felhagy vele az ember, ha már nincs kiért csinálni. A fényképezőgépem nem fog elmenni, hogy Madridban szerezzen diplomát.

Elviszel egyet, kérdezi a lány a sarkon, én meg visszaszólok neki, hogy bocss, de a faszra gerjedek. *Van az is*, vágja rá. Pár nap múlva megtalálom a zsebemben a fecnit, amit a kezembe nyomott, egy hetvenes szám van rajta. Már dolgozik bennem egy kis tequila, nem is olyan nehéz felhívni. A Corvin mögött lakik, szétszívom magam odafelé menet, de így is remegek a liftben. Fél fejfel magasabb nálam, fehér v-nyakú feszül a mellkasán, *playboy at work*, olvasom rajta. Telefüstölözött, minimál bútoros kecső, leülök a mécsesek közé a kanapéra, és felhajtom a vörösbor, amit kitölt nekem, jólesik, ahogy marja a torkomat. Azt mondja, igazán megtisztelő, hogy őt választottam az első alkalomra. Megérinti a kezem, puha a bőre és illatos, nem érzek rajta férfiszagot egyáltalán. Nyugodjak meg, semmi se kötelező, és szabályok nincsenek. A fürdőben megeresztve vár a kád, gyengéden húzza le rólam a nadrágot, olyan érzés, ahogy masszírozza a vállamat a forró vízben, mintha kiolvadna belőlem valami. Megkérem, öleljen meg. Állunk a sötétben mozdulatlanul. Rám teríti a törülközőt, *bent várlak*, mondja. Nézem magam a tükörben, mostantól akkor buzi vagyok?

Sziszeg a kanna Répa kezében, festékszag tölti meg a levegőt. Mögötte állok, figyelnem kéne, de be vagyok tépve, mint az állat, Pink Floydot hallgatok a fülesen, és a város felett lebegő kondenzcsíkokat fotózom. Nem veszem észre a

rendőrautót. Répa nem hibáztat, neki kábé mindegy, az elterelő úgyis kamu, a háromszázszes bíróságot meg ledolgozza a keresztanyjánál. Engem viszont apám vár a kihallgatóban, pedig nem is a kilencben kaptak el. Háttal áll nekem, ingatja a fejét. Nem akarom, hogy megszólaljon, még az is jobb lenne, ha elcsúsznék a lépcsőn, és beverném a fejemet, mint a többi csótány. Halkan beszél, tele a hangja szégyennel, fel se fogom, milyen ciki ez neki, hogy az ő fia, meg a graffiti és a fű. Nem érti, hol rontott el, hiszen mindent megadott nekem. Fizette szó nélkül a két elpazarolt évet az egyetemen, és még utána is támogatott, mehettem volna kertészetre, műszakira, a rendőrszolgálatban meg tényleg mindenkit ismer, nulla erőfeszítéssel vitorlázhattam volna kényelmes állásig. Megdörzsöli a halántékát, *ha anyád ezt látná*. Szorítom a szék lábát, felmelegszik a fém az ujjaim alatt, muszáj megállnom, hogy visszaszóljak neki, mert én nem tudom csak úgy kihúzni zsebből azt a háromszázat. Elindul az ajtó felé, ennyi, ő végzett velem, most még egyszer kihúz a szarból, de ezután ne hívjam, ne keressem. A küszöbön még megáll, elmoztogja, *nem tudom*.

Hajnaltól ébrednek, be van ájulva mindenki. Sörszagú a nappali, Répa keze lelóg a kanapéról, mellette két meztelen csaj fekszik egymáson, az egyiknek anarchista jelképet tageltek a seggére. Csinálok róluk pár képet. Főzök egy kávét, lehúzó a rakpartra, kavicsokat dobálok a folyóba, nézem, ahogy a csobbanások hullámai lebegnek a vízen. Répa délben ír, talált egy mászható házat. Ketten megyünk, plusz még egy srác a színműről, fellépcsözünk a hatodikra, aztán két rozsdásodó létra, és előttünk a város. Lekapom a sapkám, kibontom a hajam, hadd fújja a szél. Már a vállamig ér, de nagyon ritkás, ha hazamegyek, lenyírom kopaszra, azt hiszem. Répa fest, én lövök pár képet, az SZFE-s srác elkéri a gépem. A két meztelen csajon csak röhög, de egy-egy képet hosszan bámul. Kérdezi, hol tanultam. Megrázom a fejem, és arra gondolok, hogy itt kéne bizalomjátékot játszani. Ha én vezetnék először, átlökném a korláton Jankát, hadd zuhanjon huszonöt métert. A srác azt mondja, forgat egy filmet a hétvégén, és kéne neki még egy vilkós, nincs-e kedvem kipróbálni, fizetni is tud. Vállat vonok, miért ne lenne. Bár nekem nincs szükségem pénzre. Valami más kell. Fingom sincs mi, hogy őszinte legyek.

Török Ábel

hangotokban zúg az óceán

calais, a szelek büszke gyermeke egy nap árbócroppantó-nagy viharba keveredett a sivár tengeren, keskeny csónakját forgatták és szorongatták a hullámok. sűrű hab mosta az arcát, mint khloé szőke haja fájdalmas szerelmeskedéseik közben, szóta és puhította a húsát a borszínű tenger, mintha vacsorára főzné a mélységlakó bestiáknak. a hálót magába nyelte az örvény, calais verejtékező homlokkal szorította a csónak két peremét, születésemtől fulladásomig érek, anyám csónakba szült, és most csónak aljába halok, így akarták a szigorú istenek. rázta magát a tenger, rázta a testét az égbolt noszogató dörmögésére, és calais arra gondolt, ha olyan hevesen fognak szerelmeskedni, mint ő khloéval, soha senki nem fogja megtalálni az iszapban összetört csontjait. kék és zöld kígyók surrantak a hullámok alatt, balról charybdis, jobbról skylla üvöltött kutyahangon, egykor mindkettő mellrepesztőszép lány volt, egyetlen mosollyal lerombolták a férfiak egész bordapalotáját, ez lesz az asszonyokból, gondolta calais, ha hűtlenek, talán jobb is, hogy khloé nélkül merülök az alsó világba.

és akkor megnyílt az óceán szája, és calais a torkába nézett, és egy pillanatra meglátta a tengeristen arcát, ráncokkal szabdalt, erezett-kék arc volt, hosszú szakálla az iszapba lógott, de a tengeristen nem vette észre calaist, elfordult tőle, és ahogy a vizek is vele fordultak, calais kizuhant a csónakból, és a szörnyek közé süllyedt. egy ideig kapálózott, vergődött, mint halak a hálójában, birkózott az óceánnal, de nem talált fogást rajta, két vállra fektettek, mert nem akarok alád feküdni. az óceán azonban erősebb volt, és megtöltötte vízzel calais száraz tüdejét, és feszült benne a víz, és calais, mielőtt lehunyta a szemét, khloéra gondolt, sosem foglak már úgy szorítani, ahogy a tenger szorít engem, de mindig emlékezni fogsz rám, és halálodig gyászolsz majd. és calais csontjai összefordultak akkor, és erőtlenséggel a fekete fenéig süllyedt.

hínárhajú néreidák találták meg, a zöld hullámok királyának lányai. körbeveték mind az ötvenen, kíváncsian nézték kicsavart-kifordult testét, de nem mertek hozzáérni, mert látták, hogy a szelek közül érkezett, és a szelektől régóta félték. ott csacsogtak calais fölött, és hangjukban dörgött és zúgott az óceán, és calaist felébresztette a zúgás, kinyitotta a szemét, és azt mondta, vigyetek magatokkal, és gyógyítsatok meg! ajka közül nem buggyantak buborékok.

a néreidák lassan közelebb óvakodtak hozzá, körbetapogatták összezúzott testét. erezett-kék ujjak simították végig a combját és a hasát és a nyakát, és a néreidák nevettek, mert látták, hogy nem tud ártani nekik. a kezükbe vették, és még mélyebbre úsztak vele, ezüstsínű barlangjaikba vitték, az üregszájuk előtt cápák és polipok örködtek. letették calaist egy hűvös szobában, a falai kagy-

lóval voltak kirakva, az alján vastag moszatszönyeg. amíg az egyikük a hasára könyökölt, és kedves tehénszemével calais szemébe nézett, a többiek kopoltyút haraptak a nyakára hegyes fogaikkal. nagy gonddal felnyitották a bőrét, és összetört csontjai helyére sápadt korallokat fektettek, kemény korallokat, ezentúl mindig magadban hordozod majd a tengert. egyenként szájon csókolták mind az ötvenen, és kiszívták a tüdejéből a sós tengervizet, a vén istenek izzadságát, mert szerették volna, hogy buborékot fújjon nekik, amellyel játszhatnak. calais, a szelek gyermeke pedig csendesesen gyönyörködött bennük, és egy csapásra elfelejtette a nyárhozó-szép khloét, jobb is, hogy nélküle merültem az alsó világba. fel akart állni, oda akart lépni hozzájuk, hogy megérintse őket, olyan szépen, olyan szélesen mosolyogtak rá, fogsoruk ragyogó kavics, és calais kézbe akarta venni erezett arcukat, hogy újra megcsókolja mindegyiket, forrón, mint a vér, a hideg tenger alján, de a néreidák kicsúsztak-kiúsztak az ujjai közül, ahogy a tengeren, úgy rajtuk sem talált fogást, nem tudta két vállra fektetni őket, és nem feketett alájuk, úgy tekergett és siklott a testük. csacsogtak és csacsogtak, nevettek és táncoltak körülötte, de többé egyik sem könyökölt a hasára, egyik sem harapott a nyakába, és calais arra gondolt, bárcsak ötvenfelé szakadhatna, hogy mindegyikkel egyszerre szerelmeskedhessen, hevesebben és fájdalmasabban, mint khloéval bármikor.

a néreidák minden reggel énekekkel ébresztették. fölé hajoltak, puha hínárhájuk simogatta a vállát, és a fülébe leheltek, először halkán, kéjesen, aztán egyre dallamosabban, és a vállát és a köldökét simogatták, mert szép ember volt calais, szebb és szabadabb mindenkinél a felső világban. ám amikor kinyúlt a néreidákért, hogy megragadja kagylógyöngyös csuklójukat és maga alá gyűrje őket, hogy még sósabbra izzadják az óceánt, elröppentek és mosolyogtak rajta, és ahogy szétnyílt az ajkuk, úgy nyílt szét calais szíve is előttük.

így ment ez hosszú napokon át, amíg egyszer haza nem érkezett a zöld hullámok királya. ő is úgy gyűrűztette sikamlós testét, mint a kígyók, lehelete sárfűtől bűzlött, a homlokára zsíros alga rakódott. amikor meglátta, hogyan próbálja calais magához szorítani dalos ajkú lányait, szakállrázó-nagy haragra gerjedt, de calais nem ijedt meg tőle: elé állt egyenes háttal, és azt mondta, párbajra hívja, és ha legyőzi, adja hozzá feleségül mind az ötven lányát. a néreidák pedig nagyon megszerették calais finom vonásait és fiús együgyűségét, és mivel szívesen hagyták volna neki, hogy két vállra fektesse őket és fogást találjon rajtuk és keresztül-kasul bejárja bőrük vad folyamárjait, könyörögve kérték apjukat, hogy álljon rá a párbajra. és a zöld hullámok ura végül rábólintott, és megverekedett a szelek gyermekével: nem kímélte calaist, kagylókarma lyukat ütött a húsán, calais pedig úgy verte, mint a hullámokat, habzott a hínárszakállú teste és reszkettek sötét ráncai, úgy összegabalyodott vele a fekete iszapban, ahogy khloéval szokott. a zöld hullámok ura nem bírta vele, nem tudta összetörni új korallcsontjait, mert a néreidák a

legkeményebbeket válogatták össze belé, de calais sem járt sikerrel, mert az isten síkos teste minduntalan kicsusszant az ujjai közül.

végül a legfiatalabb néreida döntötte el a harcot, akinek a legkékebb folyamok zubogtak a bőre alatt, mert megszánta öreg apját. calaishoz úszott, hullámozott a teste, és a fejét maga felé fordítva megcsókolta sáros-mocskos arcát, fogához nyomta ragyogó kavicsfogait, nyelvére tört nyelvével. calais pedig egészen elfeledkezett a verekedésről, és magához húzta sikamlós-lágy testét, és nem engedte el, a tengert ölelem benned, ezért szült meg anyám. a zöld hullámok ura kitérte két karját, hogy egy utolsó ölelésben összeroppantsa, de a lánya megrázta a fejét, irgalmazz, istenem, hazaviszem ezt a delfinlelkű fiút. és megfogta a csuklóját, és úszni kezdett felfelé, ki az ezüst barlangokból, ki a kagylók közül, ki az iszapos mélységből, vitte calaist a felszín felé, ahol a szelek fújtak, szülei.

calais a parton ébredt, talpát hideg tenger mosta, karján kidagadtak a kék erek. prüszkölt, megtörölte algás-síkos homlokát, és a nyakához nyúlt, még mindig vöröslött a néreidák harapásaitól. a hajába hínárt fontak, a nyakában kagyló függött, színesebb összes hazugságánál. ahogy felemelte a fejét, meglátta a nyárhozó-szép khloét, fölötte állt és őt nézte csendesen. calais akkor feltápáskodott a sárból, és leakasztotta a kagylót a nyakából, ajándékba hoztam, egészen a tenger fenekéig úsztam, hogy elhozzam neked. és khloé a nyakába vette a kagylót és a kezébe calais kezét, és ahogy elindultak a parton ketten, csendben, a vállára hajtotta a fejét, és azt mondta:

mától nem halászhat sz többet.

Füzi László

Mélypontok, ütközések¹

Németh László – 1956 után

Monostori Imre emlékének

1.

Németh László ezerkilencszázötvenhét március negyedikén a balatonfüredi szív-kórházból érkezett Sajkodra.² Ha a sajkodi korszakának kezdetét napra pontosan akarjuk megnevezni, akkor erre a napra utalhatunk, noha 1957. január elseje, a balatonfüredi szív-kórházba való bevonulásának napja is ugyanígy szóba jöhetne, sőt, az ezerkilencszázötvenhatos magyar forradalom elbukásának időszaka is, mivel jó ideig a forradalom utótörténete, majd az új politikai hatalommal és annak döntéseivel való szembesülés határozta meg gondolkodását. Németh a Magda lányuk, s a férje, Némethy László által felépített apró, víz és fűtés nélküli házba érkezett. Beteg volt, elhúzódott a világtól, bár ez az elhúzódás nem pusztán a betegségével függött össze, benne rejtőzhetnek a menekülés jegyei is. Ezzel együtt nem ismeretlen helyre érkezett, a Balaton környékét már régebben felfedezte magának, a fejében az is megfordult, hogy Balatonfüreden telepszik majd le. Sajkodon is járt már az ezerkilencszázötvenhetes megérkezése előtt. Magdáék a telket még ezerkilencszázötvennégyben vásárolták meg, a telekre gyümölcsöt

¹ A Németh Lászlóval foglalkozó könyvem (*Alkat és mű*, Németh László 1901–1975, Kalligram, 2001) után hosszú éveknek kellett eltelnie ahhoz, hogy tervbe vegyem egy Németh Lászlóhoz kapcsolódó tanulmányfűzér megírását. Németh ún. sajkodi korszakához, tehát az 1956-ot követő időszakhoz kötődően öt-hat tanulmányt szeretnék megírni, ebből az alapozó jellegűnek számom ezt a mostani tanulmányt. A tanulmányban felvetett kérdéseket érintettem a jelzett könyvemben is, ennek ellenére nem tartom fölöslegesnek mostani, a korábbinál részletesebb dokumentációval ellátott újragondolásukat. Kötelességemnek tartom megemlíteni, hogy az egész kérdéskörrel gazdag irodalom foglalkozik, a kapcsolódó írások közül kiemelendőnek tartom a következőket: Ständeisky Éva: *Írók és hatalom*, 1956-os Intézet, 1996; N. Pál József: *Gondolatkísérlet Németh László és a hatvanas évek viszonyáról*, Új Forrás, 1996. 4., 32–42., Monostori Imre: *Németh László 1956-os forradalomélménye és a hatvanas évek magyar szocializmusa*, Kortárs, 2012. május, 81–92., N. Horváth Béla: *Cinkos, aki néma? Hatalmi manipulációk – és a „hallgató” Illyés (1958–1961)*, Kortárs, 2022. 11., 9–25.

Írásomat Monostori Imre (1945–2021) emlékének ajánlom. Amit korábban tudtunk, azt váratlan halála nyilvánvalóvá tette, számos területen alapozta meg vagy vitte tovább a Németh László-kutatást. Most utolsó lezárt, s már a halála után megjelent, *Németh László életművének fogadtatása 1925–2020* (MMA Kiadó, 2021) című könyvére utalok. Ebben a könyvben Németh életét, műveit és a hozzájuk kapcsolódó kritikai irodalmat összegezte, rendszerezte, s ezzel a magam mostani munkáját is sokban segítette.

² Az életrajzi adatokra lásd: „Az író – vállalkozás”, *Németh László – Életrajzi kronológia, 1901–1948*, összeállította, az előszót és a jegyzeteket írta: Dr. Lakatos István, Argumentum Kiadó, 1997; 2. 1998. vonatkozó utalás: 104.

telepítettek, a kis házat a rá következő évben építették fel, az ötvenhatos nyarat Németh László a feleségével s elsőként született unokájával, Dörnyei Lászlóval ott töltötte – egészen addig, amíg olyan népes nem lett a sajkodai világ, hogy ott már nem tudott dolgozni, ezért felmenekült Pestre.

A füredi kórházból az elhagyott telepre és a fűtés nélküli házba érkező, s beteg Németh László érezhette, hogy új életszakasz kezdődik az életében, ám arról, hogy ez mivel jár majd, s mit eredményez, természetesen nem tudott semmit, a sejtései azonban rosszak lehettek. Életútját, pályáját számos újrakezdés jellemezte, számos nehéz évet élt át eddig is, többször a családjától félrehúzódva, ebben az elhúzó-dásban azonban ötvenhat októberének és novemberének terheit viselte magán. Nem véletlen, hogy ez a konspirációra teljes egészében képtelen ember november végén mondandója egyébként teljes részletességgel való kifejtése előtt levélben csupán ennyit írt Tamási Áronnak: „A napokban vidékre utazom. Előtte szeretném kifejezni néhány közös kérdésben az álláspontomat.”³

2.

Németh László „ötvenhatos” időszakáról többet tudunk, mint az ezerkilencszázötvenhatot közvetlenül követő időszakról, ezért csupán a gondolatmenetem szempontjából legfontosabb mozzanatokra hívom fel a figyelmet. Ötvenhat augusztusában, miután családja visszaköltözött Budapestre, Sajkodra utazott, onnét tért vissza a fővárosba a számára addig is sok vihart okozó *Galilei* című drámájának Katona József Színház-beli bemutatójára, ez 1956. október 20-án volt, ezt követően a szigligeti alkotóházba utazott, október 23-át követően innét figyelte a pesti történésekről érkező híreket. A hónap egyik utolsó napján elhatározta, hogy felutazik Pestre. Egy éjszakát Sajkodon töltött, ott hallotta a hírt, hogy Moszkvában mérlegelik a csapataik Magyarországról való kivonását. Bibó István szerint október 30-án ott volt Illyés Gyula lakásán, ahol a Parasztpárt újralakulásáról döntöttek, itt a Petőfi-párt nevet ő javasolta az új pártnak. Lakásukba október 31-én érkezett meg. A pesti napok kapcsán reggeltől estig tartó gyaloglásokról számolt be, úgy érezte, mintha a hajdani szárszói tanácskozás légköre éledt volna újra. Máskor a félelemtől írt, félt, hogy a fürdővízzel kiöntik a gyermeket, a romlott szocializmussal a szocializmust, s az aggodalomról, hogy valami jóvátehetetlen történik, miközben a mámort is átélte. A népmozgalomban kezdetektől a nemzet erkölcsi felemelkedését látta, ezt az *Emelkedő nemzet* című írásában így fogalmazta meg:

3 Németh László levele Tamási Áronnak, 1956. november 26., in: *Németh László élete levelekben I. 1949–1961.*, A leveleket összegyűjtötte, szerkesztette: Németh Ágnes. A jegyzeteket és az utószót írta Domokos Máttyás. A szöveget gondozta és a mutatókat összeállította: Duró Gábor, Osiris Kiadó, 2000, 401.

„Az elmúlt hét azért volt óriási élmény számomra, mert ez a néhány nap mutatta meg, nemcsak nekem, de az egész világnak, hogy a magyar nép erkölcsileg mekkorát emelkedett. Hiszen nem mondom, voltak jelek rá eddig is. Még a tömlöcszerű elzártságban élő elfeledett ember is érezte, hogy az ifjúságból más levegő csap fel, mint kortársai közül. De hogy a nemzet gyötrésben, megaláztatásban így összeforrt, hogy diákok, munkások, katonák minden előzetes szervezkedés nélkül közös elszántságukban így megszerveződhetnek, a vezér nélküli felkelőknek ez a csodálatos látványa meghaladta nem reményemet, de képzeletemet is.”⁴ Ugyanakkor a félelem is eltöltötte, félt a népmozgalom leverésétől és a megtorlástól. A Németh László-irodalomban N. Pál József idézte először⁵ Nemes Nagy Ágnes ezzel kapcsolatos emlékezését. Németh a forradalmi napokban Basch Lóránt lakásában is „lakott”, Mészöly Miklós és Polcz Alaine lakása is ebben a házban volt (Városmajor utca 48.), Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs a forradalom napjait leginkább velük töltötte együtt. Polcz Alaine és Nemes Nagy Ágnes idekapcsolódó írása a forradalmi napok fontos forrása. Idézem Nemes Nagy Ágnest: „Nem szabad járnom, izgatnom magam, beszélnem sem – mondta Németh László. – A szívem, a vérnyomásom. Ne is próbáljatok beszélgetni velem. Nem próbáltunk. De ő maga szegte meg mindig ön-korlátait. Nem csodálom. Nem kommentálni a dolgokat – akkor? Kis Németh-tanulmány Európáról, a történelemlről, a helyzetről, az oroszokról. Ült és beszélt. Hogy képzelitek ezt? Az oroszok nem fognak kiengedni minket a markukból, zsákmányukat. Európa pedig a kisujját sem fogja mozdítani. Gyönyörű ez, de nemzeti tragédia. Csak ürügyet teremt a szélsőséges megtorlásra.”⁶

A történések átélése mellett, azokhoz kapcsolódóan az idő rövidsége által behatároltan, a maga állásfoglalásait is megfogalmazta. Három írása jelent meg a november eleji napokban: a már idézett *Emelkedő nemzet* című írása november 2-án az Irodalmi Újságban, ugyanezen a napon a *Pártok és egység* című írása az Új Magyarországbán, és a *Nemzet és író* című írása az Igazságban. Emlékezése szerint még négy-öt írása várt megjelenésre. Ezekben az írásokban az adott körülmények között a maga társadalomképét és politikai elképzeléseit jelző fontos tételeit fogalmazta meg. Ezek a tételek kapcsolódtak a harmincas évek közepén kifejtett társadalmi-politikai gondolataihoz, de nem ismételte magát, nem korábbi tételeit „korszerűsítette”, hanem inkább az adott körülmények közepette újratemtette azokat.

▼

4 Németh László: *Emelkedő nemzet*, Irodalmi Újság, 1956. november 2. ua.: Németh László: *Életmű szilánkokban*, Magvető és Szépirodalmi Kiadó, 1989, II. 189.

5 N. Pál József: *Az életmű kegyelmi pillanata (Németh László és az 1965-os forradalom)*. in: *Németh László Emlékkönyve*, Tiszatáj Könyvek, szerkesztette: Monostori Imre, Olasz Sándor, Szeged, 2001, 454–485.

6 Nemes Nagy Ágnes: *Négyen – 1956-ban*, in: *Újhold Évkönyv*, 1991/2, szerkeszti: Lengyel Balázs, Magvető Könyvkiadó, 1991, 302.

Így született meg, a maga korábbi pesszimizmusával szembefordulva a már említett „*emelkedő nemzet*” kifejezés, s nyilvánvalóan az adott helyzetből kiindulva foglalt állást az újraéledő pártok kapcsán is: „...ezek a feltámadt pártok voltaképpen csak új pártok szervezőhelyei lehetnek, amelyekben mi régiiek, már akik politizáltunk közöttünk, fokról fokra a forradalomcsináló s abban megtisztult fiataloknak adjuk át a helyet.”⁷

Ugyanebben, a *Pártok és egység* címet viselő írásában annak kapcsán, hogy miért kell a magyarságnak a szocializmushoz ragaszkodnia, három okot sorolt fel. Egyrészt azért, mondta, mert „Magyarország az elmúlt évtizedben elég messze haladt a szocializmus útján, voltaképp szocialista állam lett. Ezt a helyzetet a régi rend lerombolásának a vágyában számba nem venni olyan óriási botlás lenne, amilyen a kommunistáké volt, akik a magyar gazdasági élet, főként a mezőgazdaság valóságos állapotát, magasabb fejlettségét számba nem véve, oda rombolták, ahol az orosz állt az októberi forradalom előtt...”. Másrészt: „De ha a helyzet nem is parancsolná, a magyar nép klasszikus művekben testet öltött vágya is azt diktálja, hogy a szocializmus elvéhez ragaszkodjunk.” Harmadszor: „... az sem közömbös, hogy a szocializmus vállalásával vagy elvetésével mit nyerünk s veszünk a világban”. Itt arra utalt, hogy a semlegességi nyilatkozat megfogalmazásával a magyarság a semlegesek körébe kerül, ebben a körben pedig számos szocialista ország található. Végül a pártoktól egy közös nyilatkozatot követelt, amelyben állást foglalnak a szocializmus néhány nagy elve mellett. Így, ahogy írta, történelmi jelentőségű politikai forma jönne létre, „a néhány nagy, közös alapelven álló többpártrendszer, amely az egységes eszmei alapon álló társadalmi rendszerek határozottságát a parlamentális rendszer rugalmasságával egyesítené”.⁸

Már az eddigiek kapcsán is érdemes visszautalni arra, Németh szocializmus-felfogása a harmincas évek elején, a Tanu indulásának időszakában alakult ki. A Tanu, s egyáltalán Németh kulcskifejezése a minőség volt, a szocializmust, mert-hogy eredendően szocialista gondolkodónak tartotta magát, a minőséggel kapcsolta össze, ebből eredően használta a minőségszocializmus kifejezést. Takáts József fontos megjegyzése, hogy „Németh László és Veres Péter valamilyen (nem szovjet típusú) szocialista megoldást kerestek, vagy azért – mint Németh László –, mert korszerűbbnek és magasabb rendűnek gondolták a kapitalizmusnál, vagy azért – mint Veres Péter –, mert úgy vélték, az ősi kollektívizmusát életformájában máig megőrzött parasztságot egy másfajta kollektívizmusba kell átvezetni, anélkül hogy a kapitalizmus individualizmusa és polgári kultúra megfontaná és felbomlasztaná

▼
7 Németh László: *Pártok és egység*, Új Magyarország, 1956. november 2., ua.: Németh László: *Életmű szilánkokban*, ih. 193.

8 Uo.: 194–196.

e közösségséget.”⁹ Megjegyzendő, hogy a népiek közé csak bizonyos megfontolások alapján sorolható Németh László a magántulajdon ellensége volt, közvetlenül a második világháború után például *Harc a jólét ellen* címmel írt színművet, a valóban a népből kiemelkedett népi írók pedig a szó szoros értelmében kizsákmányoltak voltak, így ösztönszerűen is szembefordultak a kapitalizmussal, vagy inkább a feudálkapitalizmussal.

Ahhoz, hogy Németh a maga szocializmusfelfogásához eljusson, számos irányba tájékozódott, ugyanakkor organikus, önmaga világából kinőtt tételrendszert teremtett meg. Elképzelései között meghatározó jelentőségűek voltak a politikai vonatkozásúak, hogyan is lehetett volna másképpen a huszadik század Magyarorszáján. Politikai vonatkozásban, s tegyük hozzá, Németh későbbi sorában is döntő jelentőségű volt, hogy a szocialista gondolatot elszakította annak tizenkilencedik századi gyökereitől, s a Szovjet-Oroszországban megvalósult, ún. keleti, szocialistának nevezett gyakorlattól. Ezerkilencszázharmincnégy februárjában kritikát írt Sztálinnak *A leninizmus kérdései* című, francia nyelven is megjelent könyvéről, ebben az írásában Lenint „felülértékelve” erős kritikát fogalmazott meg Sztálinnal szemben, mondván: „Lenin szavakat talált a történelem számára, Sztálin a szavakkal akarja összhangzásba hozni a történelmet.”¹⁰ Ma természetesen látjuk azt is, hogy Lenin miképpen teremtette meg a sztálinizmus alapjait, de mi ma már az egész rendszeren kívülről nézzük a „keleti szocializmus” történetét, ezért külön is meg kell jegyeznünk, hogy az adott keretek között kell értékelnünk ezt a megállapítást. A Németh által képviselt minőségyszocializmus alapjának a teória felfrissülését, megújulását és a valóság elemeivel való összhangba kerülését tartotta. Gazdasági vonatkozásban a tervgazdálkodást a vállalkozói szemlélettel kapcsolta volna össze, ennek jegyében írta: „El lehet képzelni a tervgazdaságot is, mint vállalkozások hűbériségét, ahol magántulajdon helyébe a munkabizomány lép; a »birtokos« felelős a közösségnek, a közös terv szolgáltatásokat szab ki rá, de megőrzi a nagy, kollektív kereten belül egyéni függetlenségét; kifelé a rendszer része, de benn a maga udvarán a maga ura.”¹¹ A harmincas évek közepén, a gömbösi (ál)reform időszakban konkrét társadalmi-politikai kérdésekben is állásfoglalásokat tett közzé, programokat fogalmazott meg, miközben távol állt bármely gyakorlatban felmerült dilemma megoldásától, sőt a minőségyszocialista gondolat is utópikus gondolatnak tűnik, amelynek a legalapvetőbb feladata az volt, s Németh így gondolta a későbbiekben is, hogy kísértse a gondolkodást, kitörési távlatot jelentsen mind a kapitalista, mind – később, az adott vagy megvalósult-

▼

9 Takáts József: *Modern magyar politikai eszmetörténet*, Osiris, 2007, 120.

10 Németh László: Sztálin: *Les questions du leninisme*, Tanu VII. 1934. február, in: Németh László: *Sorskérdések*, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989, 91.

11 Németh László: *Új politika*, Tanu, VI. 1933. október, in: Németh László: *Sorskérdések*, ih. 70.

nak nevezett – szocialista körülmények közül. Ebben a vonatkozásban, és az 1948, majd rövid kitérő után az 1956 utáni évekre is utalva idézem a harmincas évek „reformmozgalmának” lezárulásakor írt mondatait: „...a megghiúsult reform nem a szocializmus oldalára dob, hanem a szocializmus oldalán talál. Azt jelenti ez, hogy kifogásaimat a marxizmussal szemben elhallgatom eztán? Nem. Az embernek van üdvössége az időn kívül, s van egy az időben: az utána jövő nemzedékek szellemében Ez a földi üdvösségem attól függ: ki tud-e tágulni a szocializmus, hogy az ilyenfajta emberség, mint az enyém, vizeiben elkeveredhessék.”¹² Élete egyik alapkérdését fogalmazta meg ezzel, ha pedig szűken, életútjának alakulására vonatkoztatjuk ezeket a mondatokat, akár előrelátónak is tekinthetjük őket.

Számos utalás jelzi, itt csak a fürdővízzel kapcsolatos kifejezésre utalok, vagy arra, amikor arról írt, hogy a szocialista kereteket nem elvetni kell, hanem azt, ami vívmánnyá alakítható, vívmánnyá kell alakítani, s a megfelelő irányba fejleszteni, szóval számos utalás jelzi, hogy ötvenhat novemberének első napjaiban lehetőséget látott az addig adatott szocializmusnak az általa képviselt minőségiszocialista, vagy legalábbis az addiginál jobb irányba való elmozdítására. Hangsúlyozom, nem a megvalósítására, hanem az ebbe az irányba történő elmozdítására. De ha nem így lett volna, akkor az őt nem mindig jellemző realista gondolkodás is arra ösztönözte volna, hogy úgymond a szocializmus kereteinek megőrzéséről beszéljen. A tét, nagy szó, a nemzet és önmaga számára is óriási volt, akkori felajzottságát, mámorát és kétségbeesésre való hajlamát ez magyarázza.

3.

Németh a szovjet csapatok bevonulását és az azt követő időszakot is a jelzett fokozottsággal élte meg. *A Magam helyett* című önéletrajzának folytatása szerint a november 3-ára datált történet az anekdotikus elemeket sem nélkülözi: „Délután Illyés telefonált, beszélt Bibóval, ő jobban ért az ilyesmihez, kizártnak tartja, hogy az oroszok beavatkozzanak. Este Borsostól jött bizakodó telefon. Ott volt a parlamentben, amikor a küldöttség a fegyverszünet megkötésére az orosz főhadiszállásra indult. – Na most már, ha Bibó és Borsos ezt mondja, akkor biztos, hogy bejönnek – mondtam mosolyogva –, Bibó ugyanis a legkikezdetlenebb logikával állított fel prognózisokat – amelyek biztos be is váltak volna, ha a történelem éppoly logikus, mint ő, így azonban inkább arra mutattak, hogy mi nem

12 Németh László: *A következő lépés*, Németh László: *Életmű szilánkokban*, I. 517.

következik be; Borsos pedig a képtelen híreivel élő bizonyítéka volt annak, hogy a művészi és politizáló erő mennyire nem járnak karöltve.”¹³

A következő napokról Vekerdí László írta: „November 4-én hajnalban, a kezdődő ágyútűzben kicsúszott házuk kapuján. Most már három leánya volt férjnél, s így hol Magdáék Karolina úti lakásában, hol Juditéknál a Malinovszkij fasorban, hol Gigiéknél Zuglóban húzhatta meg magát. Néhány barátjánál, tanítványánál is töltött egy-két éjszakát s napot. Nagy távolságokat gyalogolt be a romos s időnként géppisztolysorozatoktól szagotott budapesti utcákon... Ez volt talán élete leg'Móriczibb' periódusa, történetek és anekdoták láncába fűzte a múltat, s kedvvel figyelte a sokféle embert, akivel bolyongása összehozta.”¹⁴ Polcz Alaine emlékezése szerint egy beszélgetés során azt is felvetette, hogy az írók közül két-naponta legyen valaki öngyilkos, tiltakozásként a szovjet megszállás ellen, ő kezdte volna a sort.¹⁵ Az öngyilkosság gondolata máskor foglalkoztatta, ennek kapcsán nem csupán az ötvenhatos időszakra gondolok.

Ahogy Németh Judit írja, édesapja 1956. november 12. után körülbelül két hétig egyik ismerősük máriaremeteí nyaralójában húzta meg magát, ott írta meg *A magyar forradalomról* című „emlékiratát”. Ez az írás kéziratban maradt, még az életmű kutatói sem ismerték, a Németh ötvenhatal kapcsolatos írásait közreadó kötetben jelent meg 2011-ben.¹⁶ Az írás Rainer M. János szerint „alapjában véve eseménytörténeti áttekintésre fűzött esszé-krónika a magyar forradalomról, világpolitikai perspektívában.”¹⁷ A kötethez előszót író Görömbeí András kivételes értékű dokumentumnak tartja, Németh László életműve szárszói magaslatának,¹⁸ Monostori Imre a forradalom és bukás egyik legfontosabb írói, értelmiségi dokumentumának.¹⁹ Magam politikai irodalmunk egészen ritka darabját látom benne, s azt mondom, hogy a mostaninál szélesebb körben kellene ismertnek lennie... Németh nagy terjedelmű életművében is egészen ritka írás, a politikai helyzetelemzés mintadarabja. Az adott körülmények között teljes elemzését és értékelését nem végezhetem el, csupán a magam gondolatmenete szempontjából fontos részeket emelhetek ki belőle, megjegyezve, hogy maga a kéziratban maradt szöveg sem teljes, mivel hiányzik annak a *Kádár-kormány* címet viselő „fejezete”, ezt feltehetően maga Németh semmisítette meg, majd két-három hét múlva, nyil-

13 Németh László: Magam helyett folytatás, in: Németh László: *A magyar forradalomról*, ih.: 50.

14 Vekerdí László: *Németh László*, Szépirodalmi Kiadó, 1970, 295–296.

15 Standeiský Éva: *Az írók és a hatalom 1956–1963*, 1956-os Intézet, 1996, 106.

16 Németh László: *A magyar forradalomról*, Nap Kiadó, 2011. Németh Judit jegyzete: uo.: 69.

17 Rainer M. János: *Újratervezés, Szocializmus Magyarországon a 20. században*, Osiris Kiadó, 2023, 73.

18 Görömbeí András: *Németh László és a magyar forradalom*. In: Németh László: *A magyar forradalomról*, ih.: 5.

19 Monostori Imre: *Németh László 1956-os forradalomélménye és a hatvanas évek magyar szocializmusa*, Kortárs, 2012. 5., 81–92., jelzett rész: 81.

vánvalóan az eltelt időszak történéseit is figyelembe véve *A Kádár-kormány* címmel újabb részt írt, ezt azonban nem illesztette az előző helyére.

Az alábbi idézetek kiemelése során a tanulmányt egységesnek tekintem, azaz a Kádár-kormányról írtakat is az írás részének tartom. Elsőként a forradalom jellegeről írtakat idézem: „Amikor a forradalom az egész országon átcsapott, s hozzánk is eljutott: az aggodalom egy új aggodalommal bővült – nemcsak a nemzet életét, de jó hírét is féltettük: nem követ-e el most, hogy lánc lepattant, valami borzasztót és jóvátehetetlent a megkeseredett nép? Amikor pedig a harcok szünetében a küzdő nép mögött a politika régi bajnokai is föltűntek – az aggodalom egy új gyűrűvel bővült: nem hajtják-e a maguk malmára a zsarnokság ellen fölkelt szenvedélyeket a maguk restaurációjára törekvő emberek: nem ölti-e az ellenforradalom színét a szabadságharcnak indult fölkelés?” Németh válasza erre a kérdésre a *nem* volt, s a forradalom tisztaságát hangsúlyozta.

Másodszor a miniszterelnökről írt szavait emelem ki: „azt, ami kormányzásának legfontosabb feladata lehetett: a mozgalom egyben tartását, a szenvedélyek lecsillapítását Nagy Imre elérte, az utolsó két nap a kilengések már megszűntek, s ha a szovjet kormány november negyedikét közbe nem szúrja, a forradalom második hétfőjén a munka s a boldog reményektől pezsgő élet bizonyára megindult volna”. Nagy Imréről történeti érvényességgel beszélt: „Egy politikus nagysága (...) nem a szakmai kiválóságon múlik, hanem pályája vonalán – hogy bizonyos nagy sors-helyzetekben hogyan tudja a nemzeti sors megkívánta szerepet magára öltetni. (...) nyilvánvaló, hogy e 11 nap alatt s azóta sem vesztette el sem a jobbról, sem a balról jövő vádak közt a nemzet szeretetét – s ha ma meghalna –, kétségtelen, hogy 20. századi politikai történetünknek legnagyobb alakjaként fejezné be életét.”

Harmadszor azt említem meg, hogy Kádár szerepét Németh összetetten látta. Miniszterelnökségének, ahogy írta, „két végzetes születési hibája” volt. Az egyik, hogy vállalnia kellett, hogy ő hívta be az oroszokat, a másik, ezt tartotta a végzetesebbnek, „az volt, hogy a beavatkozás s önmaga létének az igazolására vállalnia kellett, hogy Magyarországon ellenforradalom volt”. Németh két ponton érezte Kádárt őszintének, az egyik az volt, hogy a maga rezsimjét el akarta választani a Rákosi-kortól, valahol ennek kapcsán írta, úgy kell „örülnünk”, ahogy örültünk annak, hogy 1944. március 19-én nem Szálasi Ferencet tették meg miniszterelnöknek. A másik az volt, hogy Kádárnál érezte a magyar politikának a lengyel és a jugoszláv politika közé történő beillesztésének szándékát. Ugyanakkor érezte azt is, hogy ideológiában, a káderek kiválasztásában egyre erősebben balra sodródik. „A harmadik beavatkozásra nincs szükség – a Rákosi-rendszer, ha Moszkvában valami új nem történik, restaurálódik Kádár neve alatt is” – írta.²⁰ A Kádár meg-

▼

20 Idézett részek: 103., 88–89., 102., 131–132., 134., 137.

ítélése körüli véleményét a Tamási Áronhoz írott, „vidékre utazását” jelző levelében 1956. november 26-án így foglalta össze: „Kétségtelen, hogy a Kádár-kormány vállalta, hogy ő hozta be az oroszokat, olyan percben, amikor a nyugalom teljesen helyreállt. Ez lehetetlenné teszi, hogy támogassuk. De azért vegyük tekintetbe valódi szerepét is. Az oroszokat nem hívta be, azok rakták oda, s ha nem akarja egy Rákosi-kormánynak átengedni az országot, vállalnia kellett a hatalmat. Azóta is adja, golyószóróval a hátában, a kacsintó jeleket; nyilvánvaló, hogy nem a szovjet, hanem jugoszláv politikát próbál folytatni, ami miatt, ha meg nem tér, el is kergetik előbb-utóbb. Ha románok vagy csehek lennénk, rögtön tudnánk, milyen álláspontot kell elfoglalni egy ilyen kormánnyal szemben: mennyire támadni, szorongatni s mennyire pajzsul használni sötétebb erők ellen.”²¹

Decemberben visszatért családjához, közben Magda lánya férjével Nyugatra menekült, december 20-án Németh már Kanadába írt nekik levelet, miközben feleségét és Csilla lányát arra biztatta, hogy távozzanak ők is Nyugatra. A karácsonyt közösen ünnepelték meg, ezt követően a magas vérnyomása miatt elfogadta a balatonfüredi szívkörház igazgatójának hívását, s a kórház betege lett.²² 1957 márciusának elején innét ment át Magdáék sajkodi házába.

4.

Németh László Sajkodra való visszahúzódásában akár az életút logikájának az érvényesülését is láthatnánk, a középpontba kerüléssel járó történesek után mindig visszahúzódott, metaforáit használva: a fényből a homályba. Láttuk, már a *Galilei* bemutatója, október 20-a után elvonult Szigligetre, de a pesti történesek híre onnét kirántotta. November első napjainak nem a legfontosabb, de fontos szereplője volt, írásai jelentős hatást gyakoroltak a tömegmozgalom résztvevőire. Az akkori történesek az egész nemzet sorsát érintették, azt évtizedekre meghatározták, a résztvevők a magyar történelem örökre emlékezetes napjait élték át, a napok hatása alól, Németh Lászlót is idesorolva, ha akarták, akkor sem tudták volna kivonni magukat. A szovjet csapatok bevonulása és a Kádár-kormány megalakulása 1956. november 4-én kijózanítóan hatott az egész országra, Némethnek a fentebb jelzett „elvonulása” így mégis inkább taktikai értelemben vett elhúzóadás volt, s nem pusztán az életút belső logikájából következett. Kényszerű elhúzóadás volt, jelzése akart lenni annak, hogy a tágabban értelmezett politikai életből kivonja magát. Nem lepődhetünk meg ezen, az országban hadiállapot volt, a

²¹ Németh László levele Tamási Áronhoz, 1956. november 26. ih. 402.

²² Vö.: „Az író – vállalkozás”, 2. kötet 96.

forradalom szereplői joggal tarthattak a megtorlástól, ahogy ez november 4-ét követően a megtorlás legdurvább eszközeivel több hullámban be is következett. Az ötvenhat utáni, egyre erősebben erőszakossá váló hullámokat tekintve az az érzésünk, hogy az „ellenforradalmat” utólag, a hatalmi törekvések kiterjesztésének követelményei szerint teremtették meg, teret adva az utólagos leszámolásoknak és a legkülönbözőbb erőszakos hajlamoknak. Annak nyomon követése, hogy ez mikor és hogyan történt meg, s hogy az adott pillanatban a berendezkedő politikai hatalom éppenséggel milyen elveket érvényesített, nem tartozik a feladataink közé. Arra azonban utalnom kell, hogy hosszú időnek kellett eltelnie, míg, visszatekintve a történésekre, az „ellenforradalom” önmaguk által kreált képét megteremtették. Amikorra ez megtörtént, már az így kialakított képhez szabták a „büntetéseket”. Minden hektikusság ellenére Kádár céltudatosan haladt a maga célja, a magyar társadalom meghatározó osztályainak, rétegeinek a hatalma alárendelése felé – például az agrárvilág átalakításával a termelőszövetkezetesítés újabb hulláma révén, vagy úgymond a szövetségi politika érvényesítésével, amelynek során a különböző érdekérvényesítő erővel bíró osztályok, rétegek, csoportok tagozódtak be történetesen a Hazafias Népfront ernyője alá. Céljaik eléréséhez a legkülönbözőbb eszközöket használták fel, így például az egyéni megnyerést is. Tabajdi Gábor, aki a kádári „szövetségi politika” folyamatrajzát bemutatta, így ír erről: „A politikai tekintély kiépítésének aprólékos kérdései mellett a párt vezetői a kezdetektől kísérletet tettek az egyes csoportok, irányzatok belső kohéziójának a csökkentésére és az egyéni megnyerésre is.”²³ Tabajdi könyvét olvasva nem azt találjuk meglepőnek, hogy a társadalom legyűrését végrehajtották, s hogy számtalan területen használták az „egyéni megnyerés” eszközeit, hanem azt, hogy roppant erővel, céltudatossággal tették ezt, hatalomra kerülésük első pillanatától kezdve.

Annak, aki ismeri Németh László életútját-pályáját, nem kell mondani, hogy megnyerési kísérlet tárgya volt Németh László is. Miközben szinte folyamatosan „ideológiai” küzdelmet folytattak vele, jelzéseket is kapott, ezekkel szemben jó ideig, ahogy ebben az időszakban minden más közéleti-irodalmi kérdéssel szemben is passzív volt. A hatalom nemcsak őt, nemcsak az írókat akarta megnyerni, hanem széles sávban a korábbi, még akár a Rákosi-időszak politikai életében szerepet vállalókat, aztán a szellemi-művészeti élet embereit is. Azonban a legismertebb példa az „alkuról”, ha volt ilyen, éppen az övé volt, olyannyira, hogy N. Pál József még 1996-ban is azt kérdezte, hogy miért nem született elemzés Némethnek és a politikai hatalomnak az 1956 utáni kapcsolatáról.²⁴ Németh és az 1956. november 4-ével színre lépő politikai hatalom inkább informális „kapaso-

▼

23 Tabajdi Gábor: *Kiegészítés Kádárral, „Szövetségi politika”, 1956–1963.*, Jaffa Kiadó, 2013, 208.

24 N. Pál József: *Gondolatkísérlet Németh László és a hatvanas évek viszonyáról*, Új Forrás, 1996, 4., 32–42.

latának” kialakulását azonban nem egyenes vonalat követő és célképzettel bíró folyamatnak kell elképzelnünk, ilyen nem is lehetett volna, amikor az országban egy ideig még fegyveres küzdelmek is zajlottak, s különböző, számos alkalommal az adott pillanathoz kötődő, s több irányból érkező impulzusokat érvényesítő döntések születtek. Ha csak az irodalmi világot nézzük, akkor is röpiratokkal, az Írószövetség fellépéseivel, megtorlásokkal, letartóztatásokkal, perekkel, a másik oldalon pedig új szervezeti formák kialakításával, a hatalom által irányított folyóiratok létrehozásával, s láttuk, különböző megnyerési és megosztási kísérletekkel találkozunk. A megnyerési kísérletek is különböző csoportokra, azokon belül pedig számos alkotóra irányultak, letisztult alakzatokat az utókor kutatójának is nehéz megállapítania.²⁵

Meglepő módon az 1956. november 2-án, a Szabad Nép utódként, az MSZMP kiadásában indult Népszabadság november 4-i, tehát a szovjet megszállás és a Kádár-kormány megalakulásának napján megjelent száma újraközölte Németh *Pártok és egység* című cikkét. Nyilvánvalóan azért, mert abból a maga számára a többpártrendszernek az adott pillanatban megnyilvánuló veszélyeiről írtakat tartotta fontosnak, feltehetően ezt a gondolatot: „A nemzet ilyen óriási megmozdulása után természetes, hogy őt magát kell megkérdezni, hogy képzelel el a jövőjét. Ennek a megkérdezésnek legmegbízhatóbb módja: a választás, a pártprogramoknak a nemzet elé bocsátása. Első lépés erre, úgy mondják, csak az 1948-ban felbomlott pártok feltámasztása lehet. Én azt hiszem, kül- és belpolitikai okból is jobb lett volna, ha néhány hetet még várhattunk volna, de ha a nemzet élni akar visszaszerzett jogával és kikényszerítette, vigyázzunk, hogy minél több jó és minél kevesebb rossz származzék belőle. Végzetes tévedés lenne, ha a feltámasztott pártokkal, nem kívánt kísértetjárásként az akkori pártélet szelleme is visszatérne.”²⁶ A későbbiekkel összehasonlítva decemberben és januárban szinte meglepő „nyíltsággal” találkozunk. Zimonyi Zoltánt idézem, aki a „forradalmi munkás-paraszt kormány” 1957. január 6-án közzétett nyilatkozata alapján a következőket írta: „A november 4-i fordulat ellenére 1957 januárjáig még nem volt elképzelhetetlen egy esetleges többpártrendszeren alapuló, vagy legalább nem monolitikus kommunista párti hatalomgyakorlás.” A művelődés terén pedig jelezték, hogy a kormány „szabadságot és támogatást biztosít minden haladó irányzatnak és felfogásnak, amelyek segítik nemzeti kultúránk fejlődését.” A kultúra állami és pártfelügyeletéről nem esett szó ebben a nyilatkozatban, a támogatás, serkentés, koordinálás kifejezéseket használták.²⁷

▼

25 Az erre irányuló sikeres kísérletnek tartom Standeisky Éva *Az írók és a hatalom* (1956-os Intézet, 1996) című könyvét.

26 Németh László: *Pártok és egység*, ih. 193.

27 Zimonyi Zoltán: *Szabadulólével, A „népi” írókról című állásfoglalás – harminc év után*, Forrás, 1989. 4., 40–61., jelzett rész: 41.

Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1956. december eleji ülésén, ahogy Ständeisky Éva írja, „csak egyetlen író kapott elismerő szavakat, a harmadikutas Németh László, aki nézeteivel mind a népi írókhoz, mind a kommunistákhoz közelálló értelmiségiekre hatott. A tömegbázisra vágyó MSZMP nem hagyhatta őt figyelmen kívül: „A december eleji központi bizottsági ülésre készült határozattervezet név szerint kiemeli Németh Lászlót, mint aki »kiállt az induló fehérterrorral szemben«. „Neki »volt lelkiereje és erkölcsi bátorsága kijelenteni, hogy az elmúlt évtizedben Magyarország messze haladt a szocializmus útján, voltaképp szocialista állammá lett, s a sokpártrendszerrel megindult tülekedés széttépheti magát a szocializmust is.«”²⁸ A Ständeisky Éva által idézettekől következően a Népszabadság 1956. december 16-i számában Gérczei László *Becsület és józanság* című írásában dicsérte Németh szóban forgó írását és magát Némethet is: „Az egyik legbecsületesebb és legigazabb írás volt ez, amely akkor nyomdafestéket kapott. Váratlanul jött, sokak számára örvendetes meglepetésként. Németh László, a kiváló író, akiről hosszú éveken át mást sem lehetett hallani, minthogy megrögzött nacionalista, Németh László, akinek életművét agyonhallgatták, minden új sorát mikroszkóppal vizsgálták, hogy aztán mindenféle kiagyalt vádakkal illethessék őt, Németh László, akinek – pedig legjobb regényeit írhatta volna meg – egy egész évtizeden át kellett »inaskodnia« fordítóként az orosz írók mellett, ez a Németh László a népi demokrácia legválságosabb napjaiban tollat fogott és le merté írni: »Magyarország az elmúlt évtizedben elég messze haladt a szocializmus útján, voltaképp szocialista állammá lett«. Továbbá: elhatárolódott azoktól, akik a népi demokráciát »velejéig rothadtnak«-nak minősítették, óva intett a korábbi többpárti politikai élet szellemének visszatértétől, s a közös érdekek védelmében nemzeti összefogásra buzdított.”²⁹ Látnunk kell, hogy az írás erősen szembefordul Némethnek az ún. ötvenes évekbeli hivatalos értékelésével, s azt is, hogy a későbbiekben majd ezeket a jelzőket újra megkapja.

Azaz: a Kádár-korszak kezdetén a politikai hatalom birtokosai dicsérték Németh úgymond ötvenhatos írásait, amelyekben a maga szocializmusfelfogása érvényesítésének háttérét igyekezett megteremtteni. Mindez együtt járt azzal, hogy a harmincas, majd az ötvenes évek baloldali kritikái és az ötvenes évek végétől újra hangsúlyosan megfogalmazódó, immáron a hivatalosság erejével bíró baloldali támadások között egy rövid időszak taktikai követelményei miatt szövetségesként tekintettek Németh Lászlóra. Németh nyilvánvalóan ismerte a jelzett megnyilvánulásokat, s ugyancsak nyilvánvalóan semmit nem tett a megszületésükért, hiszen véleményét még egy másíknak nevezhető történeti periódusban, önmaga

▼
28 Ständeisky Éva: ih. 159.

29 Gérczei László: *Becsület és józanság*, Népszabadság, 1956. december 16.

gondolatvilágából fakadóan fogalmazta meg, ezért jegyezhetette meg az 1957. január 1-jén Tamási Áronnak már Balatonfüredtől írott levelében a következőket: „Az Írószövetség utolsó ülésén legalább öten kérdezték meg, igaz-e, hogy közoktatásügyi miniszter leszek, ők úgy hallották, mint befejezett dolgot. Én nem tudom, kik terjesztik, de hiszik, szomorú bizonyítvány egy olyan írói élet végén, mint az enyém. Nem volt érdemes csinálni, összeroppanni. s főként nem volt érdemes betegen annak a néhány cikknek a megírására Pestre visszarohanni, aminek ez lett az eredménye. – Merthogy én senkivel nem tárgyaltam, senkit nem is láttam, s engem sem akart senki látni: azt mondanom sem kell.”³⁰

A füredi kórházból aktív levelezést folytatott, leveleiben azonban csupán irodalompolitikai kérdéseket érintett. Nem vállalta a felfüggesztett Írószövetség helyett létrehozni szándékozott Irodalmi Tanács elnökségi tagságát. Emellett egyre nagyobb teret kapott a Kossuth-díj kérdése. Veres Péternek írta 1957. február 13-án: „Természetesen én is örülök, ha idén nem osztanak Kossuth-díjat; mint Kossuth-díj jelölt is. Az az érzésem, hogy ebben a többi bizottsági tag is támogatni fog. Gellértet kivéve – nem nagyon kedvelik, akiknek díjat kellene kapniuk. A sorsot azonban nem szeretném kihívni. Nekem most az a legfontosabb, hogy egy-két művemet befejezzem; borzasztó nehezemre esik az írás, de mégis ez a legfontosabb most. Így is elég sok értékes időmet elvesztettem ezzel a forradalommal.”³¹

A Kossuth-díj-osztásban a hatalom ötvenhat végi szemlélete tükröződött. A díjakat a hagyományokhoz hűen 1957-ben is március tizenötödikén adták át. Magát a díjat az 1848-as forradalom századik évfordulójára alapították, a kezdetekkor a szellemi és a művészeti élet képviselői mellett, még ötvenhétben is kitüntettek vele munkásokat, földműveseket, brigádokat is, így a díjazottak száma nagyobb volt a ma szokásosnál. 1957-ben mintegy hatvanan kapták meg ezt a díjat, az akkor kitüntetettek közül leginkább a művészek és a tudósok nevét ismerjük. Mivel a forradalmat és annak eltiprását követően először került sor a Kossuth-díjak adományozására, így a közvélemény a szokásosnál is jobban figyelte, hogy az új helyzetben kik kapják meg a díjat, s akik megkapják, hogyan fogadják azt. Íme, pár akkor kitüntetett tudós és művész neve: Ádám Jenő zeneszerző, Borsos Miklós szobrászművész, Fodor József író, Fülep Lajos művészettörténész, Haynal Imre orvosprofesszor, Heltai Jenő író, Kiss Manyi színművész, Kodály Zoltán zeneszerző (ő nagydíjat kapott), Lakatos Gabriella balettművész, Medgyessy Ferenc szobrászművész, Molnár Antal zenetörténész, Németh László író, Sulyok Mária színművész, Szabó Lőrinc költő, Tímár József színművész. A felsorolásból jól láthatóan a kormány arra törekedett, hogy a számára elfogadható legszélesebb

30 Németh László élete levelekben I., ih. 407. Az Írószövetség „utolsó ülése” 1956. december 28-án volt.

31 Füzi László: *Egy barátság története, Németh László levelei Veres Péterhez*, In: Füzi László: Szerepek és lehetőségek, JAK-füzetek 44, Magvető Kiadó, 1990, 119.

körből válassza ki a díjazottakat, rájuk helyezve annak felelősségét, hogy az adott történelmi pillanatban elfogadják-e a díjat. Németh Lászlónak az *Égető Eszter* és a *Galilei* című munkáira hivatkozva ítélték oda a Kossuth-díjat, ő ezt nem utasította vissza, de személyesen nem vette át. Betegségére hivatkozva felesége jelezte, hogy férje, bár felutazik Budapestre, de az ünnepségen nem tud részt venni. Az író az átadás időpontjában Judit lánya lakásán volt, hogy ne találhassák meg, még később sem tartózkodtak otthon, Németh még ekkor is retorzióktól tartott. Távollétét magyarázandó rövid, de a protokollárisnál erősebb leveket írt Kállai Gyulának (aki akkor művelődésügyi miniszter volt): „Azt hiszem, megérti, hogy azt a feszültséget, amely a kormány és az író társadalom nagy része közt fennáll, az én beteg testem érzi ma legjobban, s minden vágyam, hogy ez a feszültség enyhüljön, s az én állapotom könnyebbedést nyerjen.”³² Még március 14-én levélben tájékoztatta Basch Lórántot, hogy a díjjal járó pénzüsszeget, ötvenezer forintot ügyvédi letétbe helyezi nála. „Ismered anyagi ügyeim; tudod, hogy könyveim megjelenése olyan jövedelmet biztosított az elmúlt esztendőben, hogy nem tartanám illőnek, ha Kossuth-díjamat a magam céljára használnám fel. Hosszas gondolkodás után úgy döntöttem, hogy annak a városnak juttatom vissza, amelynek szerető oltalmában megjutalmazott munkáim keletkeztek.”³³ Németh egyébként más pénzeket is tartott Basch Lórántnál, azzal az üldözöttek családtagjait támogatták. Döntéséről, arról, hogy a pénzüsszeget a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnáziumnak ajánlja fel, március 16-án írott levelében volt tanártársát, Sipka Sándornét tájékoztatta.³⁴ Megjegyzendő, hogy a különböző történések ekkor is egy időben történtek meg, jó egy hónappal a Kossuth-díjak osztása után, 1957. április 20-án példának okáért letartóztatták Déry Tibort, ezt követően kezdetét vette az íróperek előkészítése, annyi más per mellett.³⁵

A Kossuth-díjak odaítélését a politikai hatalom nyilvánvalóan a díjazottak, rajtuk keresztül pedig a szélesebb közvélemény megnyerésére akarta kihasználni. Egyfajta csapdát állított fel, hiszen a díj visszautasítása nyílt szembe fordulást jelentett volna, az elfogadását pedig a közvélemény megalkuvásnak tartotta. Ennek kapcsán Tabajdi Gábor a következőket írja: „Miként arról a különböző jelentések beszámoltak, a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsa egykori vezetőjének (Kodály Zoltánnak), valamint a forradalom napjaiban nyilatkozó Németh Lászlónak az elismerése egyértelmű zavart okozott a velük rokonszenvezők körében is.” Ugyancsak Tabajdi Gábor ír arról, hogy később, a megtorlások felerősödé-

▼
32 Az elküldött levél fogalmazványa: In: *Németh László élete levelekben*, I. ih.: 438–439.

33 Uo.: 439.

34 Uo.: 440–441.

35 Vö.: Standaesky Éva: *Frók és hatalom*, ih.: 248. és 303–361.

sének idején kevesebb Kossuth-díjat osztottak, mint akkor, amikor az értelmiség megnyerését tartották fontosnak: „A megtorlások idején, 1958-ban csak 27 díjat osztottak ki. Az MSZMP Politikai Bizottságának ülésén Orbán László nyíltan megfogalmazta, hogy a politikai szempontokat sokkal erőteljesebben kell figyelembe venni. Bár felmerült néhány író neve, közülük végül senki nem kapott díjat. 1959-ben az írók közül csak Dobozy Imre vehette át a Kossuth-díjat, az indoklás szerint publicisztikai munkásságáért, lényegében azonban a *Tegnap* című filmért.”³⁶

Mire a kórházból Sajkodra került, Németh kiüresedett, erre utalt már a Veres Péternek írott levélből idézettek utolsó mondata is. Nem korábbi magatartásának megtagadása volt ez, inkább a kiüresedés jele, az emberi törekvések és a történelem ütközéséből levonható egyik végzetes következtetés érvényesítése. Korábban is megfigyelhető volt, hogy egy intenzíven megélt élet- és pályaszakasz után kiüresedések, majd újabb töltekezések következtek, nála így alakult-formálódott egy újabb pályaszakasz. Vannak arra utaló jelek, hogy új korszakra készült, például Gandhi munkáit olvasta, Tóth Lászlónak felvetette, hogy a Kiskunságnak *Sajkodi levelek* címmel írna, ezzel formát is adott volna kezdődő sajkodi korszakának. Későbbi nagy tanulmányciklusa ehhez hasonló címet visel majd, de ezek akkor még csak csírák, elképzelések voltak. 1957 májusának végén meghalt az édesanyja, Németh június közepén elkezdte *Irgalom* című regényének írását. A regény megírása szinte pályakezdésétől kísértette, a munka keresztülhúzódik a sajkodi korszak egészén, végül ez lesz majd ennek az időszaknak a fő műve.³⁷

Írás, levelezés, a megjelenő könyvek körüli ténykedés, ha más nem lett volna, akkor is elegendő feladatot jelentett volna számára mindez. De ott volt a politika is, s a baloldal szinte minden irányából támadta, áramoltak a megjegyzések, állásfoglalások, döntések Németh felé. A Kossuth-díj átvétele után egy hónappal a Népszabadság Palmiro Togliatti olasz kommunista pártfőtitkár a magyar írók 1956-os szereplésével foglalkozó írását közölte két részletben. Togliatti szerint Németh az *Emelkedő nemzet* című írásában a Horthy-rendszert igazolta.³⁸ Az induló Kortárs című folyóirat első, 1957. szeptemberi számában Németh 1956 nyarán írott *Magyar műhely* című esszéjét közölte. A közlést azonnal vita követte, a „marxista tudományosság” alaposságával.³⁹ Standeisky Éva részletesen foglalkozik a Kállai Gyula akkori művelődésügyi miniszter párthatározat szintjére emelkedő gondolataival. Az írókat csoportokra osztotta, az ő rendszerében a harmadik csoportba tartozó népi-nemzeti írók kapcsán megnyugtatónak látta, hogy közülük

▼
36 lh.: 208.

37 „Az író – vállalkozás”, II., 109–110.

38 Monostori Imre: *Németh László életművének fogadtatása 1925–2020*, MMA Kiadó, 2021, 169.

39 Uo.: 173.

többen, így „Veres Péter, Szabó Pál, Németh László, Féja Géza, Kodolányi János készek a Párttal együttműködni különböző fenntartásokkal és feltételekkel”. Nemes Dezső még korainak tartotta Németh és Benjámín László bevonását az irodalmi életbe.⁴⁰ Kállai Gyula egyik pár hónappal későbbi írása jól jellemzi az akkori hangvételt. Miután leszögezte, hogy Németh László egyike volt azoknak az íróknak, akikre az októberi események inkább pozitív, mint negatív hatást gyakoroltak, merthogy meg kellett magyaráznia, hogy miért támadják azt, akit korábban dicsértek, ezt írta: „Nekünk az a véleményünk, hogy Németh Lászlót éppen most kell bírálni, amikor pozitív irányba kezd fejlődni. Sokan ebben ellentmondást látnak. Pedig nincs ebben semmi ellentmondás. Véleményünk szerint nincs ebben semmi ellentmondás. Véleményünk szerint a kritika a legjobbkor jön Németh Lászlónak most, amikor már sokkal tisztábban lát bizonyos kérdésekben, mint régen látott.”⁴¹

Standeisky Éva ír arról, hogy Déry Tibor letartóztatása után tizenegy népi író kihallgatást kért Kádár Jánostól. Kádár csak Illyést és Németh Lászlót fogadta, a beszélgetésnél jelen volt Aczél György is. Illyés emlékezése szerint „csúnyán összeveszttek” Kádárral: „amiket mondtunk, a becsületsértéssel volt határos”.⁴² A beszélgetésen Kádár a hatalom erkölcsi kötelességének tartotta a bűnösök megbüntetését. Ugyanezt a magyarázatot hozta fel akkor is, amikor, már 1961-ben Németh levélben kérte Bibó István büntetésének enyhítését. Ezt a választ kapta: „Kormányzatunkat e kérdések megítélésénél szocialista államrendünk érdekeinek köteles védelme, ugyanakkor az emberiség vezetői. Ez így volt eddig is, s így lesz a jövőben is, általában is, az egyes esetekben is.”⁴³ Németh 1958 első felében nem vett részt a népi írókkal kapcsolatos állásfoglalás (hivatalos címén: *A 'népi' írókról. Az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő kulturális elméleti munkaközösség állásfoglalása*, megjelent a Társadalmi Szemle 1958. 6. számában) megvitatásában, pontosabban nem élt azzal a lehetőséggel, hogy jegyzeteket írjon annak az öt súlyosan elítélő megállapításaihoz. Ezzel kapcsolatban egy Kállai Gyulához írandó levelének fogalmazványa őrződött meg: „Én ezt a helyet már nemigen hagyom el, az egész telet is itt töltöttem; – mégiscsak védelmet jelent a Pesten rám váró izgalmak, az emberekkel való súrlódás ellen. Ha Kállai elvtárs a tervezetet ennek ellenére leküldi, én megtiszteltetésnek veszem, bár nem tudom, van-e jogom tanácsokat adni olyan ügyekben, melyről nincs meg a kellő értesültségem – s jogom bírálni, ahol a munkában már nem vehetek részt.”⁴⁴

▼

40 Mindkét utalásra lásd: Standeisky. i. m. 262., 264.

41 Kállai Gyula: *Válasz az értelmiség néhány kérdésére*, Népszabadság, 1956. október 6. 5.

42 Standeisky Éva ih.: 252.

43 Németh László *élete levelekben*, I., 838–840., 853.

44 Uo.: 548.

Az állásfoglalás kapcsán Zimonyi Zoltán arról írt, hogy magának az állásfoglalásnak a konszolidáció szempontjából nem volt jelentősége, túldimenzionált ideológiai megfogalmazásnak bizonyult, ugyanakkor „a párt-állam az akaratát nyilvánította ki benne, hogy a népi írók se »politikai tömörülés«, se »irodalmi csoportosulás« formájában ne szerveződhessenek”.⁴⁵ Ebben a vonatkozásban ez az állásfoglalás figyelmeztető jelzés lehetett más irodalmi csoportosulások számára is, maga a rendszer pedig egész életében megőrizte a félelmét az irányzatokká növekedő csoportoktól. Standeisky Éva a következőket írta: „A kommunista párt, amikor leszámolt ellenfeivel, mindig a 'belső ellenséget', a renegát párttagokat ítélte el súlyosabban, csak utána következtek a renitens szövetségesek. Az íróperek és a Nagy Imre-per vádlottai az első csoportba tartoztak, az állásfoglalás címetzetei a másodikba.”⁴⁶ Standeisky egy másik tanulmányában a következőket írta: „Az MSZMP állásfoglalása a népi írókról elkorcsosult változata Révai 1938-as és Lukács György 1946-os népi írókról szóló politikai-ideológiai célzatú fejtegetéseinek. Közös bennük egyfajta irigységgel vegyes tisztelet a magyarságban gyökerező népiek iránt, a szövetségkeresés eltökéltsége és az ideológiai közelítési szándék, valamint a vélt eszmei fölény burkolt arroganciája. S legfőképpen a népi írók hatásának, társadalmi befolyásának eltűzése.”⁴⁷

Az Írószövetség újraindításának előkészítéseként Király István, amint írja, „az előkészítő bizottság kommunista aktívájának megbízásából” 1959. május 29-én Tihanyban és Aszfőn (nyilvánvalóan Sajkodon) három-három órás megbeszélést folytatott Illyés Gyulával és Németh Lászlóval. Akkori feljegyzése, vagy inkább nevezzük jelentésnek, számunkra ma leginkább az általa rajzolt Németh László-kép miatt bír fontossággal. „Túlságosan mélyen ül sértettségében. A beszélgetés túlnyomó részében sebeiről folyt a szó. Elmélete: van egy tehetségtelenekből álló írói csoport, amely mindent elkövetne, hogy őt az irodalomból és a szocializmusból kirekessze, s közé és a vezetés közé éket verjen. Minden sérelmét irigykedő írók intrikájára vezeti vissza” – írta. Egy bekezdéssel később így folytatta: „Alapbenyomásom az volt: egy jó szándékú, nagyon becsületes ember beszél itt, de aki az élettől teljesen elszakadva, régi eszmei kölöncökkel megbéklyózottan, önmaga foglyaként, hamis tudattal él. Nem a világot, csupán saját emelkedő és süllyedő vérnyomását látja, a szó szoros és képletes értelmében is.”⁴⁸

▼
45 Zimonyi Zoltán: *Szabadulólével*, ih.: 49.

46 Standeisky Éva ih.: 376.

47 Standeisky Éva: *A belügy, a párt és a népi írók*, Országos Széchényi Könyvtár 1956-os Intézet és Oral History Archívum, http://www.rev.hu/ords/?p=600:2:::P2_PAGE_URI:tanulmanyok/kadarrendszer/belugy

48 Közli: Standeisky Éva: *Dokumentumok az Írószövetség 1959-es újjászervezéséről*, Magyar Napló. 1991. október 18. 4–8., idézett részek: 6.

Az Írószövetség 1959. szeptember 25-én megtartott újraalakuló ülésén Németh és Illyés a választmányba sem került be. Németh ekkor már a Szovjetunióban volt, a hír erősen megviselte, kísérője Király István azt írta, hogy „elsápadt, reszketni kezdett az idegességtől”. A szovjet utat részletes tanulmányban feldolgozó Babus Antal szerint becsapottnak érezte magát, ugyanis Németh Szovjetunióba szóló meghívását mások mellett Illyés is azzal magyarázta, hogy az Írószövetségben kaphat valamilyen szerepet.⁴⁹

Németh szovjetunióbeli útjára 1959. szeptember 14. és október 14. között került sor. Vele utazott a felesége, kísérőik Király István és a felesége voltak. Jártak Moszkvában, Leningrádban, Szocsiban és elutaztak Grúziába is. Aki átélt egy Szovjetunióban tett írószövetségi utat, akár a nyolevanas évek második felében is, az tisztában van azzal, hogy egy ilyen jelentőségű utat 1959-ben mekkora körültekintéssel szerveztek meg, és mekkora érdeklődéstől kísérve bonyolítottak le, s hogy milyen politikai jelentőséget tulajdonítottak neki. Ahogy Babus Antal írja, az út a Kádár-rendszert és szovjet katonai beavatkozást is legitimálhatta. Egyes népi írók, történetesen Németh László és Veres Péter meghívásának terve már korábban is felmerült, de erre sem közvetlenül 1956-ot követően, sem Nagy Imre kivégzését követően nem kerülhetett sor. Némethet az orosz irodalom fordítójaként mélyen foglalkoztatta az orosz kultúra, és érdekelt a szocialista rendszer működése. Sokat idézett és sokszor felhánytorgatott *Két esemény közt* című írásában mondta: „A szocializmusban egy új rendszer próbáltatott ki (amely, mint itt Moszkvában különös erővel látjuk), nemcsak a gazdaságilag elmaradt népek gyors életszínvonal-emelésére alkalmas, de sokkal több erőt is tud az állam céljaira mozgósítani. Azaz e rend nemcsak befelé teremt homogénabb társadalmat, de kifelé is hatalmasabbat.”⁵⁰ Moszkvában beszélt apja oroszországi hadifogságáról, a saját műfordításairól, s megjegyezte: „...a velem utazók figyelhették meg, hogy az úton mennyivel szívesebben fedeztem fel, ami reményeimnek adott tápot, mint ami aggodalmaimat igazolta, s fáradtságommal együtt nőtt bennem bizonyos elevenesség, amellyel az itteni problémákba belehelyezkedtem.”⁵¹ Valóban jól látható, hogy írásaiban, megjegyzéseiben mindig a jövővel kapcsolatosan szólalt meg, miközben egyetlen olyan gondolattal sem találkozhatunk, amelyiket itthon már ne említett volna meg, példaként az államnak a szocializmuson belüli hangsúlyozott szerepére utalok, még a pohárköszöntőjében ötvenhat kapcsán használt „vigyázatlanságból eredő nemzetrobbanás” kifejezés is szerepel az emlékiratában, az út a köré szervezett médiakampánnyal (Babus Antal kifejezése), az álinterjúval, a hírverésekkel

▼

49 Babus Antal: *Németh László szovjetunióbeli utazása*, Kortárs, 2001. 5., 115–128., 122.

50 Németh László: *Két esemény közt*, in: Németh László: *Sajkodi esték*, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974, 475.

51 Németh László: *Pohárköszöntő*, uo.: 480.

mégis a szervezők célját látszott megvalósítani. Valójában azonban bármit mondott, vagy bármit is mondott volna, magának az utazásának a ténye fölébe emelkedett az adott körülmények között lehetséges mondandóinak. Csapdahelyzetet teremtettek számára, s abból nem tudott kilépni, mert azt is mérlegelte, hogy a felkínált utazás elutasítása hátráltathatja a konszolidációt.

Az irodalom világán belül nem volt jó visszhangja a szovjet út során elmondott beszédeknek, vagy az annak kapcsán született írásoknak. N. Horváth Béla gazdagon dokumentált tanulmányban mutatta be Illyés Gyula Némethéhez hasonló kérdéseket felvető párhuzamos életszakaszát, s közben Németh Lászlóval kapcsolatban is értékes anyagokat tárt fel. „Író társai közül csak Veres Péter tud jó szót mondani, hogy az írás a »magyarság érdekében való«. A belügy arról is értesült besúgói révén, hogy az irodalmi közvéleményben erős érzelmi reakciót váltott ki az író utazása és főleg nyilatkozata. Különösen a fiatal írók (Hernádi Gyula, Sánta Ferenc) fogalmaztak kritikusan, hogy »Németh túlságosan messzire ment az engedményekben«. A Püski házaspárra ráállított ügynökök közül többen is jelentették a könyvkiadó véleményét, miszerint aki gyáva, az hallgasson. Az író névtelen, gyalázkodó leveleket kapott, s állítólag összetépvé juttatta el valaki *A minőség forradalma* egy példányát. A belügy konstataulta, hogy érzékelhető zavart okozott Németh »leválásztása«. Illyés további hallgatásához, passzivitásához hozzájárulhatott Németh László története is, ahogy a szellem embere besétált egy nyilvánvaló csapdába.”⁵² Annak, hogy az utazás nagy visszhangot váltott ki, természetesen számos oka volt. Az egyik az, hogy a szervezők az adott kor szintjén erősen „felhangosították” a történeteket, a másik az, hogy Némethnél élet és mű, mű és élet egymást tételezte, így ő maga is úgy mond vizsgálat tárgyává tette ezt a cselekedetét is, többek közt az 1961-ben írt és 1962-ben bemutatott *Utazás* című darabjában.

Mindezzel együtt Németh ekkor már a korábbinál nagyobb megértést mutatott nem a szocializmus célja, mert azt mindig fontosnak tartotta, hanem az adott keretek között működő szocialistának nevezett világ iránt. Ekkor már arról beszélt, hogy ha kijutunk a szocializmus „harcos” korszakából, már az új épület otthonossá tétele lesz a cél. Az 1959 után írott írásaiban a kibontakozó jövő foglalkoztatta, ezzel kapcsolatosan összefoglalónak tekinthető írása a *Ha én miniszter lennék* címet viseli. Az írás Aczél György kérésére született meg 1962-ben, az írásban Németh a maga kultúrpolitikai elképzeléseit fogalmazta meg. Tabajdi Gábor a kádári szövetségi politika kiteljesedését és az együttműködési politika újabb szakaszának nyitányát látja benne: „A bevonási-beavatási kísérletek egyik legmarkánsabb lépéseként Aczél György kultúrpolitikai elképzeléseinek összefog-

▼

52 N. Horváth Béla: *Hatalmi manipulációk – és a „hallgató” Illyés (1958–1961)*, Kortárs, 2022. 11., 9–25., idézett rész: 14.

lalására kérte Németh Lászlót. Az író »Ha én miniszter lennék...« kezdetű írása a bevonás, együttműködés új korszakának kezdetét jelezte.”⁵³ A többszálú írásból csupán egyetlen vonulatot idézek. Németh, ha miniszter lenne, ugyanazt tenné, írja, mint tett volna ötvenhatban: „...a közvélemény fokozatos felszabadítását tűzném ki célul, s közben most is arra vigyáznék, amire 56-ban vigyáztam volna, hogy a látszólagos bátorság hajókázói helyett a legkomolyabb problémalátást segítsen szóhoz és tekintélyhez.” S közben tudatosítaná: „A szocializmuson belül most érkezett el a minőség forradalma; rajtad áll, hogy győz-e vagy elbukik.”⁵⁴

5.

Feltehetően Németh számára is nyilvánvaló volt, hogy nem a minőség forradalmának időszaka érkezett el történetesen 1962-ben. Bibó István, akinek az ügyében egy évvel korábban levélben fordult Kádár Jánoshoz, ekkor még börtönben volt, még az egy évvel későbbi „nagy amnesztiára” is várni kellett, s még azt követően is maradtak börtönben ötvenhatos elítéltek. A társadalom számos megoldatlan jelenséggel küzdött. Folytatódott az erőszakos iparosítás, ehhez a munkaerő-szükségletet a falvakból biztosították. A Kádár-rendszer „az iparosítás munkaerő-szükségletét már nem a parasztság elleni nyílt hadjáratral, hanem a redisztributív rendszerbe épített szabályzókkal teremtette elő. Bár az ötvenes évek és a kényszerkollektivizálás harsány parasztellenes retorikája és durva hatósági fellépése már nem tért vissza, de az iparosítás irányában elkötelezett pártállam az állami újraelosztáson (vö. társadalombiztosítás, terület- és településfejlesztés) keresztül egyértelműen jelezte a társadalom felé, hogy a »dolgozók állama« vízióba elsősorban az ipari dolgozók tartoznak bele, a térszekbe szorított parasztság továbbra is hátrányos helyzetben marad” – olvasom egy újonnan megjelent tanulmánygyűjteményben.⁵⁵ A kádárizmus eddigi legteljesebb meghatározását adó Rainer M. János a rendszer jellemzői között nem talált olyan sajátosságokat, amelyek a kádári szocializmust megkülönböztették volna a korábban és másutt létrejött szocializmusoktól. „...a kádári Magyarország intézményeinek rendszere és koordinációs mechanizmusai nem különböztek számottevően sem az 1956 előttitől, sem a szomszédos országokétól. Az egyetlen magyar specifikum a többiekénél mélyebb és radikálisabb gazdasági reform a hatvanas évek közepétől több hullámban, egé-

53 Tabajdi Gábor: ih.: 206.

54 Németh László: *Ha én miniszter lennék – Levél egy kultúrpolitikushoz*, in.: Németh László: *Élertmű szilánkokban*, Magvető és Szépirodalmi Kiadó, 1989. II. 199–281., idézett rész: 252.

55 *A vidék szovjetizálása*, szerkesztette: Csikós Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Ö. Kovács József, Jaffa Kiadó, 2023, 173–174. A vonatkozó fejezet szerzője: Horváth Gergely Krisztián.

szen a rendszer összeomlásáig. A kádárizmus ebből a szempontból csupán egy pragmatikus, józan politikus sajátos uralmi stílusa, aki egyszerre végtelenül korlátozott, kizárólag ideológiája primitív derivátumaiban képes kifejezni magát, másfelől higgadt, s a maga ösztönös módján kifejezetten agyafúrt hatalomtechnikus.”⁵⁶ S ha nem is követem itt végig Rainer M. János oldalakat kitevő meghatározását, s az egyes jelenségek általa adott értelmezését, az ezek kapcsán tett összefoglaló megállapítását mégis idéznem kell: „A posztsztálinizmus a korábban erőszakkal kialakított koherencia fellazulását hozta, ez a lazulás azonban az 1989-es rendszer-váltásokig soha seholy nem alakult át minőségileg más szerkezetek koherenciájává. Az inkoherenca maga vált összetartó erővé, bár a végső nyomatékot mindvégig a birodalmi erőszakapparátus biztosította. A kádárizmus ennek volt a legkoherensebb, legfinomabb tagolt, relativizmusában legtöbb mozgásteret engedő létezési módja. Ma is ellenáll az utólagos meghatározásoknak, mert a maga idejében sem tudta senki, mi is voltaképpen; több-e viszonylagosságnál, viszonyításoknál, hallgatásoknál, az informalitás kisvilágainál.”⁵⁷

Ha azt mondjuk, hogy nyilvánvalóan nem a minőség forradalmának időszaka érkezett el a hatvanas évekre ráfordulva Magyarországon, akkor, annak ellenére, hogy Németh nem volt a Kádár-korszak történésze, de tudjuk, hogy érzekelte saját korát, s éppen 1956 kapcsán láttuk azt is, hogy a részletekre is figyelő politikai elemző volt, meg kell kérdeznünk, hogy a korábbi időszakokkal szemben mi készítette az adott helyzet elfogadására. Nyilvánvalóan tisztában volt azzal, hogy a szocializmus „nem tágult ki” annyira, hogy őt is magába fogadhassa, ahogyan azt is látnia kellett, hogy ott és akkor Kádár nem adta azokat a „kacsintó jeleket”, amelyeket Németh az emlékirata szerint 1956-ban is látni vélt, hanem történetesen balos fordulatokat hajtott végre, s emberek sokaságát végeztette ki. Az idézett elemzések megmutatták, hogy nem az 1957-ben többek mellett neki is adott Kossuth-díj, magam pedig azt mondom, hogy nem is az 1959-es szovjetunióbeli út hozta meg ezt a változást, magát az utazást inkább már következménynek látom, amelynek az utózőngéit el kellett viselnie. Közel állhat a valósághoz Standeisky Éva megjegyzése, mely szerint az adott helyzetet már korábban elfogadó egyes népi írókkal szemben a két nagy: Németh László és Illyés Gyula a népi írókkal kapcsolatos állásfoglalásból még erőt merítettek a további kívülálláshoz, aztán Németh 1959-ig, Illyés 1961-ig bírta.⁵⁸ Abban, hogy csak (?) eddig bírták, számos más tényező is szerepet játszhatott. Nyilvánvaló, hogy Németh teljességgel kimerült, ez a kimerültség nem csupán a betegségéből következett, hanem abból is,

56 Rainer M. János: *Posztsztálinizmus és kádárizmus – Történeti diskurzusok*, in.: Rainer M. János: *Bevezetés a kádárizmusba, 1956-os Intézet – I. Harmattan*, 2011, 95–148., idézett rész: 144.

57 Uo.: 148.

58 Standeisky Éva: *A belügy, a párt és a népi írók*, ih.

hogy gyakorlatilag a Tanu című folyóiratának lezárása, azaz 1937 óta mondhatjuk, állandósuló ideiglenesség vette körül, egyik helyről a másikra ment, a háború alatt bujkálásra is kényszerült, történetesen éppen Illyéssel együtt, megélte a történelem változásait, a megbélyegzéseket, közben írt, tanított, fontos művei születtek ekkor, csupán az *Izonyra* és az *Égető Eszterre* utalok itt, az ötvenes években a fordítások következtek, közben, mint Hódmezővásárhelyen, világot teremtett maga köré – volt tehát alapja és oka a kimerültségnek. Így Németh üldözöttségstudata, betegsége, a támadásokkal szembeni sérülékenysége is magyarázhatja a változást, de csak annyiban, hogy ezt a tényezőt nem szabad figyelmen kívül hagyni. Ahogy azt sem, hogy az akkor egyik legismertebb és hatalmas olvasói táborral bíró író pozícióját is szerette volna megőrizni. Mindezek mellett mégis valami többről, másról is szó lehetett. Annyit beszéltünk és beszélünk arról, hogy Németh életműve egységes, s hogy egyik korszaka szervesen a másikra épül, hogy nem árt figyelmeztetni ennek a megállapításnak a túlzó és leegyszerűsítő voltára. Mást mutatott volna ez az életmű, ha a *Tanu*-korszakkal végleg lezárul, gyökeresen mást a *Kisebbségben*-korszakkal való lezárulásakor, új, egységesnek tűnő folyamat csak a vásárhelyi korszakkal kezdődően indult el, jól mondta Vekerdi László, hogy valójában egy új Tanu körvonalai mutatkoztak meg ekkor, ötvenhét után pedig az *Irgalom* megírásának terve is foglalkoztatta, így írói-gondolkodói jövőjének a megmentéséről is szó lehetett.

Gondolkodása az ötvenes évek végén, a kádári erőszakhullám erőteljes kibontakozását, s Nagy Imre kivégzését követően alakulhatott át, ekkor vált nyilvánvalóvá a Kádár-rendszer megőrződése, az újnak nevezett világ stabilizálódása, amelyekben Némethnek is meg kellett találnia a maga helyét. Még 1930 nyarán írta az *Ortega-esszéjében*: „A jelen az ember drága kincse. Drága, mint a szabad akarat. Legnagyobb erőnkéről: az erőfeszítés értelméről mondanánk le, ha a jelent odaajándékozzuk a történelem távlatának. Praesens perfectumban nem lehet nagy dolgot csinálni.”⁵⁹ Mondjuk úgy, az állandósuló világban teret, cselekvési lehetőségeket igyekezett teremteni magának, számos megnyilatkozása alapján mondhatjuk, hogy az életművét akarta teljessé tenni. Mintha a *Galilei* című drámájának első változatában írtak valósultak volna meg. (1956. október 20-án nem az első változatban, hanem az átírt negyedik felvonással mutatták be a *Galileit*.) Az első változat Galileije hajlandó volt visszavonni a tanait, hogy a munkásságát folytathassa. Németh a saját műve befejezése és zárttá formálása iránt mély elkötelezettséget érzett, minden történelmi súlyú fordulat idején ezt a feladatát említette az első helyen. Emlékezzünk, ötvenhat után, a Kossuth-díjak ügyében írta Veres Péternek:

▼

59 Németh László: *Ortega y Gasset*, in.: Németh László: *Európai utas*, Magvető és Szépirodalmi Kiadó, 1980, 389–410., idézett rész: 408.

„Így is elég sok értékes időmet elvesztettem ezzel a forradalommal.” Úgy volt – úgy lehetett az őt körülvevő világgal, nevezzük ismét szocializmusnak, mint ahogy már említett *Irgalom* című regényének hősnője, Kertész Ágnes a sánta Halmi Ferit magához rántó közös futással. Vekerdi László írta ennek kapcsán: Tündér Ilona soha nem fogja a nagy bajából kirántani a királyfit, Kertész Ágnes sem fogja soha futni tanítani Halmi Ferit – de hirdetheti a reményt, hogy ennyi sántaságtól még lehet futni. A röviden összefoglalt bekezdést Vekerdi László így zárja: „A remény az egyetemes időből átsugárzik a konkrét helyi időbe és megteremti a jövő – a jövőnk – jelemét. Vagy illúzióját?”⁶⁰

Meglehet, az illúzióját, Németh érzekelte ezt, de gondolkodása átalakulása kapcsán még mindig találhatunk egy további összetevőt is. Németh érzekelte, úgy, ahogy éppen Vekerdi László mondta, már a vásárhelyi időszakától kezdődően egy, a tudásnak és a tudás elfogadásában rejlő általánosabb tendenciának az érvényesülését, térnyerését. Ez a tendencia mélyreható volt, országokon és térségeken áthatolva érzekeltette a maga hatását. Tájékozódásával, de még inkább ösztönös reagálásával Németh előfutára lett a „hatvanas éveknek”, s a torz, a jelenségeket önnön praktikus hatalmi szempontjait előtérbe helyező módján a Kádár-rendszer is ebbe az időszakba torkollott bele. Németh, de számos kortársa is mindent szocializmusnak, a szocializmus vívmányának tartott, leginkább az egyetemes tudásvágyat, a kultúra társadalmi, társadalmi, és nem politikai megbecsülését, holott ezek a jelenségek leginkább beszűrődtek az országba, mint ahogy később is annyi minden „beszűrődött” hozzánk. Ennek kapcsán írja Rainer M. János: „Amíg a »szocialista építés« projektje eleven ható erő, koherens és politikát vezérlő ideológia volt, addig a »társadalom« egyirányú utcában járt. Az 1956 utáni második berendezkedés pacifikálta a társadalmat. A kádári »semlegesítési« politikának azonban nem ez volt a legfontosabb eredménye. Ennél lényegesebbnek bizonyult magának az ideológiát hordozó pártnak a neutralizálása. Amikor ez bekövetkezett, lehetővé vált minden távlatos elképzelés és ideológia nélkül »engedményként« visszaadni az elvett szabadságok egy-egy kis részét vagy pótlékát. Így lett ideologikusan átgondolatlan, mégis szervesen összefüggő egészzé háztáji és útlevelhez folyamodás joga, írók megszólalása és nyugati szaktudományos folyóiratok, magánszektor és televíziós kabaré, francia filmhét és gebines vendéglő, téesz-mel-léküzemág és szakszerű külkereskedelem az arab világban, (szinte) egyenlő egyetemi felvételi és amnesztia. A kádári vezetés tulajdonképpen kivételesen szerencsés volt, mert előbb a fellélegző értelmiség, utóbb, magánhasználatra, a közgondol-

▼
60 Vekerdi László: „Viharokra emelt nyárderű...” (Az Iszony – Égető Eszter – Irgalom trilógia világa) in. Vekerdi László: *A Sorskérdések árnyékában, Kalandozások Németh László világában*, Új Forrás Könyvek, 1997, 139–147., jelzett rész: 147.

ködés mindennapi diskurzusai ezt a furcsa mixet a »hatvanas években« kezdtek a mégis lehetséges, élhető, emberi, sajátosan magyar szocializmussá konstruálni.”⁶¹

Meglehet, Németh a „beszüremkedéseket” tartotta a szocializmus eredményeinek, az azonban bizonyos, hogy a szocializmus világát tágítani akarta, s az is, hogy a korabeli politikai hatalomtól való különbözősége, akárcsak Illyésé, a politikai gondolkodás szintjén, s a nemzetben való gondolkodás terén is megőrződött. Azt, hogy Németh még ezen a látszólagos találkozási ponton is, ahogy Szabó Zoltán mondta, a „használni akarás írói jó szándékával” minden politikusi mesterkedés ellenére mennyire távolállt a kádári világtól, a politikai átalakulások csökevényes voltát megmutató ütközései jelzik. Ezeket az igazodási kényszereit és ütközéseit a kezdőlépésektől elindulva rendszerbe lehetne foglalni, ezt azonban most nem teszem meg, csupán pár példát említek. Az Aczél György kérésére írt *Ha én miniszter lennék* című írása csak 1986-ban jelenhetett meg,⁶² az 1968-ban elindított életműsorozata az addig megjelenhetetlennek ítélt írások közzétételével csak a rendszerváltozás időszakában zárult le, de már a kezdetektől szembeötlőek voltak szerkesztési, kiadási megoldatlanságai. Vagy nézzük az *Irgalom* című regényt, a sajkodi időszak legfontosabb írói darabját. Az 1965-ben megjelent regény kapcsán Domokos Mátyás írta le, hogy az utolsó mondatot, az életmű jelképes lezárásának számító regény utolsó mondatát (!) egy tagmondattal kiegészítették, ehhez pedig magam tettem hozzá a levelezés alapján, hogy Illés Endre, a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatója, vagy ahogy Illyés és Cs. Szabó László nevezte, a csokornyakkendős cenzor a sánta eszmék kifejezés elhagyását kérte Némethtől: „Szóval a cenzor azt kéri: hagyd el a regény utolsó mondatában a sánta eszméket, csak ezt a két szót. Attól félek, ez a két szó veszélyezteti az egész regényt. Ezzel a reális félelemmel kérem ezt tőled. A regény – s külön az utolsó mondat a két szó nélkül is teljesen kimondja, amit ki akarsz mondani.”⁶³

A szocializmusra utaló sánta eszmék helyére így került a *sánta emberiség* kifejezés – kirántva a regényt abból a sokak életét elpusztító, s rengeteg emberi küzdelmet követelő időszakból, amelyikben megteremtődött.

▼
61 Rainer M. János: A magyar „harvanas évek” – (politika)történeti közelítések, in: Rainer M. János: Bevezetés a kádárizmusba, ih. 95–148., idézett rész: 173.

62 Valóság, 1986, 6., 1–45.

63 Vö.: Domokos Mátyás: Filológiai rendteremtés Németh László életműve körül. In.: Domokos Mátyás: Nem-múló múlt, Nap Kiadó, 2006, 76–84., idézett rész: 80.

Determinált példázatok

A halál kilovagolt Perzsiából a középkori látomásos irodalmak párhuzamában

Hajnóczy Péter irodalmi korpuszának minden kétséget kizáróan legtöbbet tárgyalt darabja *A halál kilovagolt Perzsiából*. A kisregény bravúrosságát mi sem igazolja jobban, mint az a tény, hogy ennek ellenére a mai napig termékeny diskurzust teremt a kutatás számára, a merészen kísérletező narrációs technikája és a víziók sokrétű motivikus megközelíthetőségének köszönhetően. Tanulmányomban az eddigiekben még nem artikulált megközelítési pontot kísérlek meg feltárni, a középkori látomásos irodalmak magyar nyelvű korpuszát veszem összehasonlítási alapként a mű értelmezéséhez.

A kisregény megközelíthetősége a keresztény kultúrkörön és a Biblia egyes szöveghelyein keresztül természetesen nem előzmény nélküli. Hoványi Márton a szerzőről írt disszertációjának vonatkozó részeiben kijelöli azokat a csomópontokat, ahonnan a keresztény mítoszvilág meggyőző pretextusát jelentik *a Perzsiának*.¹ Az általa kijelölt keretben az összehasonlítás során elsősorban *Jelenések könyvét* veszi alapul. Az értelmezésem több ponton támaszkodik az általa kijelölt keretre, már csak abból adódóan is, hogy a *Jelenések könyve* éppúgy pretextusát jelenti a középkori látomásos legendáknak, mint Hajnóczy *Perzsiájának*.

A középkori vizionárius irodalmak, és azok hátborzongató látomásleírásai műfajukban, stílusjegyeiben eltérőek, motivikus világuk felépítésében eklektikusabb forrásokból táplálkoznak a bibliai alapszövegeknél, hiszen a pogány mítoszvilágot, az antik örökséget és a szerzői fantázia kimeríthetetlen forrásanyagát egyaránt magukba sűrítik.² Ennek köszönhető, hogy az ilyen típusú irodalmak könnyen azonosítható látomásleírásai, abszurd/groteszk víziói sokszor a mai olvasóra is mély benyomást tesznek. Mindez lehetőséget ad újabb értelmezések létrehozására.

Tanulmányomban a vizionárius irodalmak magyar nyelvű korpuszára támaszkodom, mely bár lényegesen csekélyebb, mint a nemzetközi szövegtörzs, mégis kielégítően tartalmazza azokat a jegyeket, amelyek általában meghatározzák ezt a műfajt. Ez a forrásanyag a két híres magyar pokoljáró, Krizsafián György és

▼
1 HOVÁNYI Márton, *Hajnóczy Péter poétikája*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Doktori disszertáció, Budapest, 2017, 71–81. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/33368/DISSZ_HOVANYI_MARTON_IRODALOMTUD.pdf?sequence=1&isAllowed=y Letöltés dátuma: 2021. 02. 14.

2 KATONA Lajos, *Folklór-kalendárium = Uő., Legenda, példa, látomás, Tülvilági látomások kódexeinkben* Gondolat, Budapest 1982, 448.

Tar Lőrinc pokoljárásának legendájában, illetve kódexekben maradt fent, többnyire nagyobb szövegrészek töredékeként.³

A középkori látomásirodalmak alapvetően tipikus szerkezettel és motívumrendszerrel dolgoznak, mely legendáról legendára ismétlődik. Leggyakoribb témánk a pokolra szállás. Az ide tartozó legendák és példázatok kerettörténete szinte sematikus módon épül fel: A kódexekben szereplő példázatokban rendszerint a keresztény erkölcsi tanításban megfogalmazottakhoz nem alkalmazkodó figura álmod, amelyben megtudja, mi vár rá a pokolban, majd ennek következtében jobb belátásra tér.

A másik kategóriába az imént megnevezett pokoljárók legendái tartoznak. Ezekben a főszereplő (rendszerint egy bátor lovag) felkeresi az Írorszáiban található Szent Patrik-barlangot, melyet a purgatórium bejáratának tartottak.⁴ A legendák úgy definiálják, mint Isten által az emberiség számára meghagyott nyomot, ahol fellebben a titkokat rejtő fátyol, és az oda lemerészkedők megláthatják az isteni igazságot. Ezek a leírások szerkezetükben rendszerint két részre tagolódnak, az elsőben a pokol különböző teremtményei párbeszédbe keverednek a hőssel, és megpróbálják megkísérteni. Ezt követően Mihály arkangyal vezetésével megtekintik a poklot, a purgatóriumot, az itt szenvedő lelkek kínjait, majd betekintést nyerhetnek a mennyek országába.⁵

A pokoljárás tétje mindig a megtisztulás folyamata, majd az itt szerzett tapasztalatok kinyilatkoztatása. A látomásos legendák a vallásos irodalmak azon csoportjához sorolhatók, melyek elsősorban a latinul nem tudó világiak számára íródtak népszerűsítő, egyben nevelő célzattal.⁶ A kereszténység erkölcsi rendjét hivatottak tehát megjeleníteni, megvan mögöttük az ehhez igazodó morális keretrendszer. Pontosan ez az, ami *A Perzsia* hősnél hiányként mutatkozik. Amennyiben a delíriumos jelen leírását, az innen induló utazást a múltba, és a főhőst kínzó rémképeket a pokolra szállás aktusával helyezük párhuzamba, elmondható, hogy ez a pokolra szállás tét nélküli.

Ennek ellenére a belső utazás toposza mindkét esetben világosan megragadható. A hős mélybe merülésének terepe önnön pszichéjét, az őt kínzó víziókat belső valósága teremti meg. Első pillantásra talán az az érzésünk, hogy a pokoljáró lovagokkal ellentétben *A Perzsia* hősné utazása nem önként vállalt. Azonban a delirium tremens nem csak az alkoholfogyasztás kényszeréből születik, éppúgy kaput jelent az íráshoz, tehát magához a kinyilatkoztatáshoz, mely a teljes elbe-

▼
3 Uo. 461.

4 *Tar Lőrinc pokoljárása. Középkori magyar víziók* = V. KOVÁCS Sándor, *Előszó. Magyar ritkaságok*, szerk. BELLA György, V. KOVÁCS Sándor, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 14.

5 Uo. 16.

6 KATONA Lajos, *i. m.*, 446.

szelés során a legfőbb vágyott célként körvonalazódik. Ilyen módon a pokoljárás tulajdonképpen az író, az alkotó fizetsége a művészetért cserébe. Mindez szintén ismert toposza a világirodalomnak.

A *Perzsia* elbeszélője valójában tehát éppen a kinyilatkoztatásra vágyik, mégis ennek kudarcra válik hangsúlyossá. Nem képes írni, szorongást kelt benne a rettenetes üres, fehér papír. Emellett azon a regénysíkon, ahol az emlékezés zajlik, kulcsfontosságú, hogy nem tud kivel beszélgetni Kleistről vagy Martinovicáról, hiszen kívül esik minden olyan társadalmi csoporton, amelynek látszólag a részese, nincs tehát tere az általa vágyott kinyilatkoztatásnak. A szerelem kontextusában is elhangzik, hogy „nem elsősorban testi szerelem hiányát érezte, hanem, hogy legyen valakije, akivel megbeszélheti a bajait”.⁷

A középkori pokoljárók célja, hogy a tapasztalataikat később népnevelő célzattal megosszák az emberekkel, erre pedig egy lejegyző segítségével (aki rendszerint a bibliai tanítás szerint pontosítja a látomásaikat) módjuk is nyílik.⁸ A modern ember lehetősége a kinyilatkoztatásra ezzel szemben nem adatik meg, mert a prófécia nem mondható el, vagy nem hallgattatik meg. Ezt a determináltságot Babits zsoltárából származó mottó, akinél a prófétai szerepvállalás kínja az írói ars poetica része, még tovább erősíti.

A pokoljáró soha nem maga szenved el a túlvilágon látottakat. Bár az ördög megpróbálja megkísérteni, de valójában végig külső szemlélő marad. Látja a pokolban kínlódó lelkeket, a válogatott kínzásokat, mégsem ő maga szenved el azokat. Éppúgy, ahogyan a *Perzsia* elbeszélője, aki látja a rémképeket, de mégsem ő a valódi szereplőjük, mindig egy marginalizált megfigyelő perspektívájából tudósít róluk.

A tudat megnyitását rendszerint erőteljes szertartásos felkészülési folyamat előzi meg. Erről a folyamatról a pokoljárások tradíciójában egy külön mű, *A pokoljárások kézikönyve*⁹ részletesen értekezik. Az alámerülés többnapos böjttel, bizonyos kegytárgyak felkeresésével és imádsággal kezdődik.¹⁰ Hajnóczy kisregényében mindez hasonlóképpen megjelenik, a megszokott, már-már szertartásos cselekménysorban: a napozást, majd 10 perc úszást követő pogácsa és sör elfogyasztásával, a borozóban kimért tájjellegű Badacsonyi szürkebaráttal, a gyógyító hatású szikvízzel a közértből. A pokolra szállók ehhez hasonló akkurátus szertartásossággal veszik magukhoz 9 napon át a zablisztból és a Szent Patrik barlangjához közel eső tó vizéből gyúrt kenyeret, majd kerülnek meg huszonnégy óra alatt háromszor feszületeket és egyéb szenttárgyakat, buzgó imádság közepette.

▼
7 HAJNÓCZY Péter, *Hajnóczy Péter összes művei = Uő., A halál kilovagolt Perzsiából*, szerk. MÁTIS Livia és REMÉNYI József Tamás, Osiris Kiadó, Budapest, 2007., 178.

8 KATONA Lajos, i. m. 448.

9 *Tar Lőrinc pokoljárása. Középkori magyar víziók = Pokoljárások kézikönyve*. Magyar ritkaságok, szerk. BELLA György, V. KOVÁCS Sándor, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985, 255.

10 Uő., 256.

Bár mint az már említésre került, a középkori víziók leírásai nagyon vegyes forrásokból táplálkoznak, ennek ellenére ezeket a meglehetősen idegennek ható pogány mitológiai elemeket is a keresztény értékrend szolgálatába állítják legendákban. A bibliai tanítás, mint az örök érvényű keretrendszer, érvényesül mögöttük, minden más, amit emellett magukba olvasztanak, pusztán adalék ennek elmélyítéséhez.

Ezzel szemben a *Perzsia* víziói zömével korabeli reklám és szociófotók ekphrasisai.¹¹ A sajtótermékek a Szentírással szemben romlékony, pillanatnyi használatra hivatott produktumok, melyek a jelen idejű valóságból táplálkoznak. Nem az örök érvényűt, a megmásíthatatlant, a mindenkori súlypontot hordozzák magukban, mint a Biblia a középkor eszményében. A modern kor emberének már nem áll rendelkezésére semmiféle szentírás, csak a pillanatban kifeszített, romlékony jelen, melynek borzalmát bizonyítja, hogy a középkori látomások pokolleírásaival több ponton is rokoníthatók Hajnóczy rémképei.

A nő, mint a sátáni megkísértés figurája, archetipikus. Hajnóczy rémképeinek rendszeres szereplői ezek a nőalakok. Krizsafián Györgyöt és Tar Lőrincet éppúgy megkísértik ezek a figurák, még hozzá hibrid, démoni alakjukban. Az ördög a harmadik látomásban asszonyalakban mutatkozik:

A hölgyektől kísért asszony nagyon szép arcú és csinos volt, csodálatos ruhában – ugyanis a legfinomabb és legdrágább skarlátruhába öltözött – fején gyönyörű, különféle drágakövekkel ékesített korona. Mikor György közeledett hozzá, nagyon szépnek látta, hozzá hasonlót még nem látott életében; mikor azonban lábára pillantott, észre vette, hogy egyik lába olyan, mint az ököré, a másik, mint egy lóláb.¹²

A *Perzsia* rémképeinek nőalakjai azonosíthatók Mária alakjával, ám nem olyan egyértelmű módon, mint a *Jézus menyasszonya* esetében. Azonban a nevezett műben szereplő perverz Mária-ábrázolások ihletforrása ugyanabból a hagyatékban megtalálható sajtófotó-gyűjteményből került ki, így a párhuzam még adekvátabb. Annál is inkább, hogy Mária a *Jézus menyasszonyában* rendszerint álmokban bukkan fel. Álom és vízió értelemszerűen rokonítható, így egy rövid kitérőt érdemel az idézett mű. Tar Lőrinc és Krizsafián György látomásaiban közös vonás, hogy a megkísértő démonok szentek alakjában jelennek meg a lovagok előtt, így próbálván meg-

11 *Hajnóczy a könyvtárban – A kékből kell kiindulni...* = NÉMETH Gábor, *A józanság réviúlete*, szerk. CSERJÉS Katalin, HOVÁNYI Márton, NAGY Tamás, Hódmezővásárhely-Szegedi Kép-Szöveg Testvérület, Szeged, 2016, 153–163.

12 *Tar Lőrinc pokoljárása. Középkori magyar víziók = Krizsafián György látomásai*. Magyar ritkaságok, szerk. BELLA György, V. KOVÁCS Sándor, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985, 64.

téveszteni őket. Hajnóczy Máriaája ehhez hasonlóan, a hagyományos szerepéből kiforgatott, deszakralizált motívum:

Aztán egy nagy kék heverőn látta a Szűzanyát, illetve csak a combjait, fekete harisnyáját és a fekete harisnyakötőt és a fekete, vastag hosszú szárú cipőt, egyik lába lelógott a heverőről, mint a halottaknak. (...) A Szűzanya efféle jóság gyakorlásában kifogyhatatlan volt. Előbb egy fürdőkádban ült, ezúttal ismét pucér testtel, karjait a fűtőtest peremére helyezte, nyilvánvalóan abból a célból, hogy formás fenéke kidomborodjék a szappanos vízből. Hátra is nézett, mint aki a halált lesi, szája nyitva volt, szemei ártatlanul lángoltak.¹³

Mária szüzességének megkérdőjelezése szintén olyan tabu, mely Krizsafián György látomásaiban és Hajnóczynál is kulcsszerepet tölt be:

...a hamis ördögnek, a család atyjának az érvelése kezdettől fogva hazugságon alapszik, és hazugságot tételez föl. Föltételezi ugyanis, hogy a Boldogságos Szűz Mária, a mi Urunk Jézus Krisztus anyja a szentséges, szeplőtelen szűz, a szeplőtelen szentség anyja tisztátalan, vagy tisztátalan volt.¹⁴

Ahogy arra Hoványi Márton is hivatkozik idézett disszertációjában, a blaszfémia jelentős sarokpontját jelenti Hajnóczy prózájának¹⁵, de éppúgy megtalálható a középkori vizionárius irodalmakban is. A különbség pusztán az, hogy az utóbbiak narratív kerete feloldja a blaszfémiát, hiszen a gonosz megkísértők szájába adja. Hajnóczy esetében ez a feloldódás nem következik be.

A másik egyértelműen azonosítható motívum a víziókban megjelenő madár alakja. Ezek elsősorban Tar Lőrinc látomásában játszanak hangsúlyos szerepet. A purgatórium bejáratánál a lovagot rikácsoló ragadozómadarak fogadják, hollók, sólymok ölyvek és baglyok, akik a sátán teremtményeiként foglalják el helyüket a purgatórium kapujában. Közülük is a legveszélyesebbként írja le egy madártestű démon alakját.

Ama sok gonosz között található egy démon, írül Cornu a neve: szárnyán kívül olyan, mint egy tollaitól megfosztott kócsag, s a tekintetével mindenkit többször is, alaposan megvizsgál. Amikor a szokott

13 HAJNÓCZY Péter, *Hajnóczy Péter összes művei* = U.ő., *Jézus mennyasszonya*, szerk. MÁTIS Livia és REMÉNYI József Tamás, Osiris Kiadó, Budapest, 2007, 324.

14 *Tar Lőrinc pokoljárása. Középkori magyar víziók = Krizsafián György látomásai*. Magyar ritkaságok, szerk. BELLA György, V. KOVÁCS Sándor, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985, 81.

15 Hoványi Márton, i. m., 155.

módon olyan hangot ád, mint aki trombitájába fúj belé, akkor egy-egy zarándok halálát jelenti azzal.¹⁶

A kelta mitológiából származó Cornu madár tehát a halál hírnöke. Hajnóczynál ennek a fenti idézetnek megfeleltethető a következő rész: „*Ovális, arányos, szép női arc volt: kissé csücsörített ajkakon vérpiros cseresznye, nyugodt, zöld szárral és a cseresznyeszemen egy foszlott tollazatú, rothadó húsú papagáj ült.*”¹⁷

A rothadó húsú papagáj, a Cornuhoz hasonlóan, az elmúlás vészjós manifesztációjaként ül a vérvörös cseresznyeszemen. A madár alakja egy további helyen felbukkan a Perziában, Krisztina anyjának pillantásában fedezi fel az elbeszélő: „*Közben a fehérre mázolt vaságyat nézte, hogy ne kelljen Krisztina édesanyjának fürkésző madárszemébe néznie.*”¹⁸ Itt a madár pillantása a Cornuénak halálhozásával szemben az önmagával történő, kényszerű szembesülést hordozza magában.

Az akasztás, mint pokolbeli büntetésforma gyakori a látomásos irodalmakban. Krizsafián Györgynél például: *Látott még ott kötelekre vagy tüzes kígyózinórra felfüggesztett lelkeket is. Ez a zsinór élő kígyóból volt, amelyek tulajdonképpen forró, tüzes kígyók alakját öltött ördögök voltak.*¹⁹ Ezenkívül természetesen a Pokol büntetései rendkívül színes palettát mutatnak, az élve felfalt lelkek, a testek megcsonkítása, átszúrása, elégetése visszatérő elemei ezeknek a leírásoknak. A perzsa rémképeiben hasonló borzalmak jelentkeznek, az akasztott, lefejezett, égve elégő emberalakok egyaránt megjelennek. Ráadásul azoknál a leírásoknál, amelyek szociofotók ekphrasisai: „*A nő mögött egy fölakasztott, meztelen testű fiatal bangkoki férfi volt látható; halott volt már, arca felismerhetetlenné vagdosva, hasán és mellkasán is késvágások nyomai látszottak; félig nyitott szájába egy kéz tornacipőt lökött; ami a kezét illeti, férfikéz volt, csak az alkar látszott: a csuklón acél pátos digitális óra.*”²⁰

Ezeket a kisregény „fiú” szereplője tudatosan gyűjtögeti, mintegy kapcsolódási pontot keresve a könyörtelen valósághoz. „*Mert a fiú többek között félt az éjszakától és a haláltól; talán ez volt az ok, hogy ezeket a képeket akkor otthon, az albérleti szobájában tartotta, mint aki ilyen módon akar megszabadulni a félelmeitől, szembenézni velük, tudomásul véve azt: ilyen dolgok is megtörténnek a világon.*”²¹

▼

16 Tar Lőrinc pokoljárása. Középkori magyar víziók = Tar Lőrinc pokoljárása. Magyar ritkaságok, szerk. BELLA György, V. KOVÁCS Sándor, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985, 131.

17 HAJNÓCZY Péter, Hajnóczy Péter összes művei = Uő., A halál kilovagolt Perziából, szerk. MÁTIS Livia és REMÉNYI József Tamás, Osiris Kiadó, Budapest, 2007, 190.

18 Uo. 197.

19 Tar Lőrinc pokoljárása. Középkori magyar víziók = Krizsafián György látomásai. Magyar ritkaságok, szerk. BELLA György, V. KOVÁCS Sándor, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985, 106.

20 HAJNÓCZY Péter, i. m., 206.

21 Uo., 185.

Kérdéssé válik tehát, hogy szükséges-e egyáltalán a metafizikus tér a pokol megtapasztalásához? Isten meghagyta Szent Patrik barlangját, mint olyan helyet az emberiség számára, ahol fellebbenhet Mája fátyla, és aki erre vágyik, megláthatja az igazságot. Tulajdonképpen pont erre szolgálnak a *Perzsia „férfi”* elbeszélőjének rémképei közé bekúszó szociofotók a „fiú” albérleti szobájából. Ezek tulajdonképpen azt implikálják, hogy a pokol jelen idejű, a valóság szerves része, és nem pusztán metafizikus tér.

A *Perzsia* elbeszélője egyetlen rémképnek válik maga is szereplőjévé. Az utolsó, sárga romos várost nem csak látja, hanem bolyong benne. Ennek a leírásnak Szörényi egyértelmű intertextjét fedezte fel Szádek Hedáját *Vak bagoly* című művében²², ám ez nem zárja ki, hogy a víziót középkori látomásos irodalmak párhuzamában kíséreljük meg értelmezni.

Végül a halott várost látta. Nem csak látta: de ott bolyongott a mustársárga házak, félig és teljesen összeomlott házak labirintusában; Ő-t, a feleségét kereste. A menedéket nyújtó szoba, az íróasztal, az óra, a rejtett és el nem rejtett üvegek szintén eltűntek, érezte, mindörökre. Egy percig felülnézetből látta a várost, az előtérben köcsipkés mellvéd, árkádok, aztán ismét a mellvéd köcsipkéi félkörben határolnak egy bástyát, amelyet alulról lépcsőkkel lehetett megközelíteni, itt a lépcső által megtört téglalap alakú térség következik, erről ismét lépcső vezet fel a bástyára.²³

Két olyan látomásos kódextöredéket is találtam kutatásaim során, amely a mennyországot aranyvárosként parafrázálja. Az egyik *Jozafát királyfi látomása a Kazinczy-kódexben*, a másik a *Mikházy Szécsi János rettenetes dolga*²⁴ című írás *Mihály deák kódexében*.

Ismét egy szép városba kerül, amelynek színaranyból voltak a falai s csodálatos fényesség áradt ki belőle; Ott nagy édes éneklést hallott Jozafát, amilyent halandó embernek a füle még sohasem hallott vala. Ez a boldogoknak helye, mondták neki azok, akik őt kísérték; ő pedig könyörgött nekik, hogy hagyják ott lakozni. De ezek azt felelték neki, hogy sok munka után juthat oda.²⁵

▼
22 SZÖRÉNYI László, *Előképek és víziók*, *Mozgó Világ*, 1980/12., 103–105.

23 HAJNÓCZY Péter, i. m., 224–225.

24 *Tar Lőrinc pokoljárása. Középkori magyar víziók = Mikházy Szécsi János rettenetes dolga*. Magyar ritkaságok, szerk. BELLA György, V. KOVÁCS Sándor, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985, 291–303.

25 *Tar Lőrinc pokoljárása. Középkori magyar víziók = Jozafát királyfi imádsága*. Magyar ritkaságok, szerk. BELLA György, V. KOVÁCS Sándor, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985, 290.

Jozafát királyfi álma ráadásul VII. század első feléből származik, és egy Buddháról szóló indiai iratnak a keresztény szellemű átdolgozásán alapszik. A legenda távoli Keletről óperzsa közvetítéssel jutott el a palesztinai Szent Száva-kolostorig, és innen terjedt el a keleti és a nyugati irodalomban, tehát keleti, óperzsa gyökerekkel rendelkezik.²⁶

A halott perzsa város, mintha pont ennek az isteni városnak a jelenben hagyott romjait jelölné, melyben a férfi reménytelenül keresi a feleségét Á.-t, mint az egyetlen személyt, aki pillanatnyilag kiszakíthatja a látomásaiból.

Míg Tar Lőrinc és Krizsafián György számára a víziókból kiszabadító kulcs egy jelmondatban *Istenem könyörülj meg rajtam, bűnösön*, manifesztálódik, addig a *Perzsia* elbeszélője számára eféle egerutaknak csak a lehetősége merül fel, Á. és az Anticol formájában. Á.-t azonban nem találja a halott perzsa város falai között, az Anticol pedig megfosztja a kinyilatkoztatást egyedül lehetővé tévő alkohalmámoros állapottól, magyarán, valódi megváltás nincs számára.

Benne marad tehát a kifeszített jelen idejű pokolban, ami egy metaforikus síkon azonosítható a fiú személyes poklának leírásával. A fiú fütöként dolgozik: „*egy hosszú vasrúddal izzó salaklepleny alá nyúl, megemeli és kaparóvással a betonra húzza ki az izzó salakdarabokat. Arcáról ömlik a veríték, ugyanakkor jeges huzatban áll, mert a salakozásnál keletkező mérgező gázokat ki kell szellőztetnie.*”²⁷

Hasonlóképpen megjelenik az a jéghideg és tűzforró közötti ambivalens érzelmi tapasztalat, amit a Krizsafián György által látott lelkek a jeges-tüzes purgatóriumban tapasztalnak: „*Látta, hogy számtalan lélek van a tűzben és ott rendkívüli módon szenved, a tűz és a jéghideg víz anyagszerű büntetésén.*”²⁸

Csakhogy a fiú pokla az maga a földi pokol, nem valamiféle megfoghatatlan, metafizikus tér. Ez a purgatórium nem ígér feloldozást, nincs szabadulás, még a paradicsom is csak a romos város formájában mutatja meg magát, ahonnan szabadulni éppoly képtelenség.

Nehéz tehát Hajnóczy Perzsiáját hagyományos példázattá olvasnunk, még ha a pokolra szállás aktusa be is azonosítható. Habár az utóbbi nem tét nélküli, ez az ára annak, hogy az írás terepévé váljon *a rettenetes üres, fehér papír*, még sincs a műben olyan tanítás, amely lehetőséget kínál a megváltásra. Példázat csupán abból a szempontból lehet, hogy felmutatja korának ellehetetlenült életterét; a Kádárkor marginalizált kisemberének determinált példázatává válik.

▼

²⁶ KATONA Lajos, i. m. 451.

²⁷ HAJNÓCZY Péter, i. m. 189.

²⁸ *Tar Lőrinc pokoljárása. Középkori magyar víziók = Krizsafián György látomásai.* Magyar ritkaságok, szerk. BELLA György, V. KOVÁCS Sándor, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985, 28.

Faragó Kornélia

Az arc felkavaró békéje

Maurits Ferenc Portrénaplójáról

Maurits Ferenc *Portrénapló* című mappáját Böndör Pál emlékének ajánlja. Egy keményfedeles, 12×12 centiméteres, fekete spirálfüzetet töltenek meg a képek. „Amikor Prágában jártam, egy könyvkötőnél találtam gyönyörű fekete kis mappákat” – mondja a legutóbbi interjújában (*Nekem a könyv egy szent forma*), Madár Anikóval beszélgetve. A sajátos mauritsi látásmód és felfogás ezúttal újra az egyedi könyvalakhoz igazított gondolkodás és a naplószerű forma keretei között érvényesül, talán azért, hogy a lapok sorrendiségével valamiféle kötöttséget létesíthessen a feltáruló jelentések sűrűjében. Így tudja a gondolatait érzelmi erőterek bonyolult, de mégis világosan áttekinthető összefüggéseibe helyezni. És nem mellékesen, így lehet az összes portré egyetlen műalkotássá. Az itteni formavilág alapvető mozzanata a saját világlátás alapján teremtett emberi arc. Az arc mint beszéd, Maurits művészi attitűdjének egyik fontos alappillére. Mintha Levinasszal vallaná: „Az arc – beszéd, amely beszédre kötelez” (*Teljesség és végtelen*). Ámde egy olyan *beszéd*, fűzhetnénk hozzá, melynek bármilyen leképezése nem lehet más, csak egy ismétlésre hívó rekonstrukciós próbálkozás. A fedőlap még csak két szín viszonyát állítja a kifejezés szolgálatába: négy darab kétszínű, cinóbervörös alapon feketével megrajzolt portré jeleníti meg az arcot sokszor átrajzoló gondolatot.

Maurits e portrészorozat több mint félszáz képét valahonnan a belső látás rejtélyes terepéről hívja elő. Ezekben az egymásban kiegészülő arcokban az az izgalmas, hogy a szellemi szférához tartoznak ugyan, de mégsem teljesen a képzelet szülöttei. Egyszerre jelennek meg bennük a reálisra utaló hivatkozások és a szabad elgondolású elvonatkoztatások. A már említett interjú szavai tágabb értelemben is jellemzőek: „Egy alkalommal, már felnőtt koromban, találtam egy gyönyörű idézetet, Ottlik mondta, hogy az ember nem is tudja, mennyi fénykép van bennünk, amiket nem tudunk előhívni. Bennem is rengeteg ilyen fotó van, de én elő tudom őket hívni. Jó mélyen vannak, de ügyelek rájuk.” És az a különös, hogy mindennek ellenére is leegyszerűsítés volna azt gondolni, hogy pusztán az emlékezet metamorfózisáról lenne szó.

Miközben hangsúlyosan kérdez rá a portréjelenség lényegére, azzal kísérlet megmondani valamit magáról, hogy érzékileg hozzáférhetővé teszi ezeket a belső képeket, megmutatja miről szólnak az arcok, amelyeket magában hordoz, miként jelennek meg előtte. Megmutatja az emberrel kapcsolatos tapasztalatait, bonyolult lelki-szellemi-művészi személyiségének sok tekintetben ellentmondásos összetevőit, megélt és vállalt identitásának alakvariánsait. Közzemlére teszi őket, hogy ne

múljanak el vele. Szembesül és szembesít, többféle összefüggésben világítva meg az önmagától való megszabadulás kísérleteit. Lehetetlen nem érzékelnünk, hogy az arc-sorolás milyen feszültségeket generál. Az arcban való megjelenés képeit, a befelé látott figurákat soha nem lehet kimeríteni. A mozzanatnyi különbségek iránti érzékenység motiválja a befogadót. Sorozatban nézve olyan hatásuk van, amely ösztönzést ad a bennünk rejtőző titkok előhívására. A különböző gondolatok szétszóródva jelennek meg a művészkönyv vizuális élményében. Voltaképpen minden kép egy szegmentum abból a bonyolult komplexumból, amelyet emberi arcnak nevezünk. Maurits következetesen építkező művészetét jellemzi, hogy jelentésük az életmű egészének láncolatában érvényesül igazán jól. Az életműében, amely sohasem szűnt meg a portré természetét kutatni.

Akármilyen aspektus is álljon előtérben, a portré azontúl, hogy mindig a másik arca, valamelyest önarckép is. Békés, mégis felkavaró önelgondolás. Az érzéki látzásában megnyíló dimenziók valahogy mindig alteráló énképek. Az arcokhoz való láncolatos viszony az én önmagával való egybeesésének felszámolódását is jelentheti. Ezért motoz bennünk a kérdés: énkeresési gyakorlatként, az önmegjelenítési játékok egy módjaként kell-e értelmeznünk ezt a sorozatot, önmagát állítja elének a portretista az arcok sokaságában, vagy éppen a saját arcot leplezi el? Azt sugallva, hogy bár az expresszív képmások nagy mennyiségében kirajzolódnak bizonyos személyes szellemi-érzelmi tartalmak, mégsem mondhatjátok meg ki vagyok, mint ahogyan azt sem, hogy pontosan kiket is rejtegetek magamban.

Mauritsot, akinek a tevékenysége átíveli a hatvanas évek elejétől a máig tartó korszakot, a kezdetek óta foglalkoztatja a portréműfaj visszahelyezése az érdeklődés aktuális folyamataiba. Szinte minden alkotói korszakában felmerül, hogy milyen jelentések is vannak az arcban, az arc általi megszólíttóságban. Szüntelenül bővülő arcképcsarnokának képei a kortárs művészet kérdéseit is elének tárják: beépülnek általános művészeti elgondolásának áramába, teljesen feloldódva sajátos világszemléletének forma- és színviszonyaiban, anélkül hogy teljesítenék a hagyományos műfaji szempontok feltételeit. Sokoldalú kreativitásának különleges oldalát fedi fel, amikor kombinált festészeti ötleteket érvényesítve, a felület jellegének érzékeny szerepet szán a kifejezésben. Az érzéki benyomás fokozására, a fókuszok kijelölésére ezúttal is különféle textilanyagokkal dinamizálja az applikált képtereket. Az anyagszerűen jelentkező színek elevensége, mozgása mintha egy harmadik dimenzió bevonását készítené elő. Úgy tűnik, a portretikus egyénítés eszközeiként is értelmezhetők az exkluzív hatású vizuális formai elemek, az arany-színű anyagforgácsok, a flitteres mikrodarabok, az arcokat fátyolozó tüllök.

Amikor Mauritsot a fotografikus hasonlóság érdekli, fényképeket vesz kölcsön más alkotóktól, és korrekciós technikákkal dolgozik. Egyébként semmiben sem korlátozza a hűség problémája, mindig is teljesen kivonta arcképeit az utánczás jelentésköreiből. Radikális átértelmezéseivel megszabadul a portré dokumentum-

Maurits Fornc: PORTRÉNAPLÓ, 2021.

IN MEMORIAM BÖNDÖR PÁL.

Fekete spirálmappa, 12x12 cm

Akvil, kínai tus és textil, papíron

53 lap / 1drajz, 1utórajz/

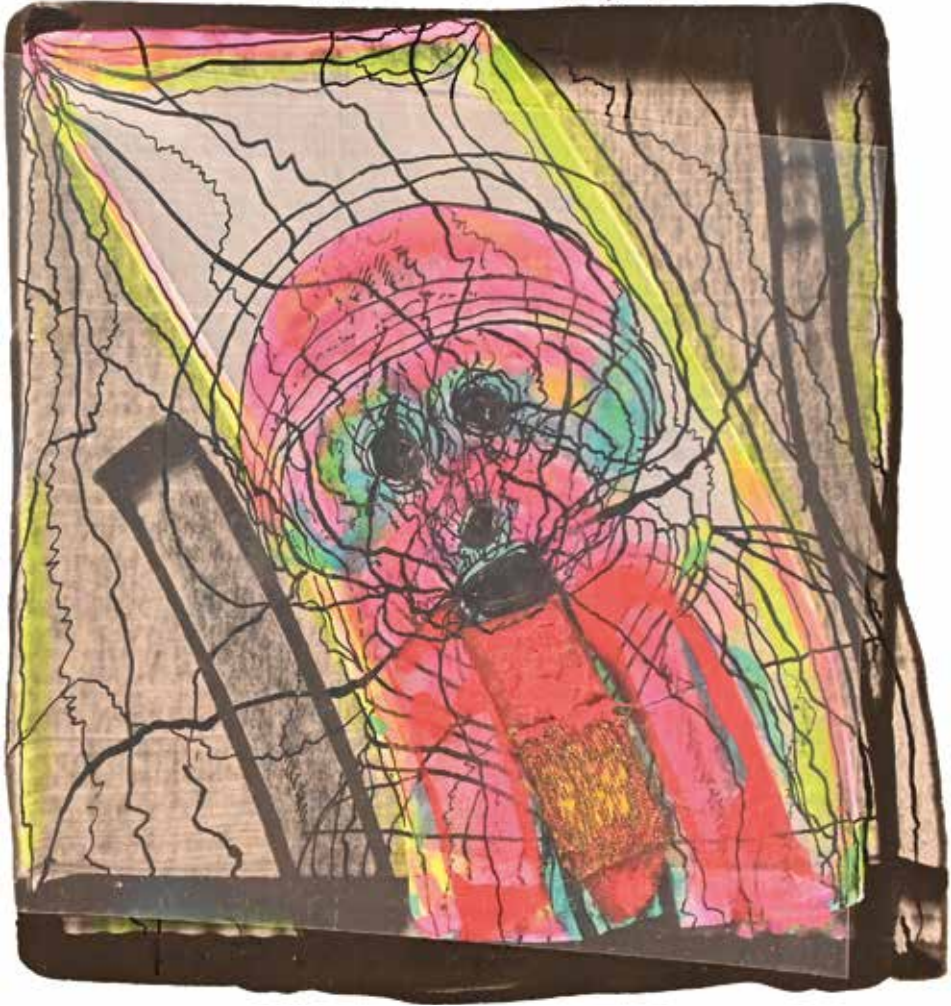
● MAURITS FERENC ● 2021 ●

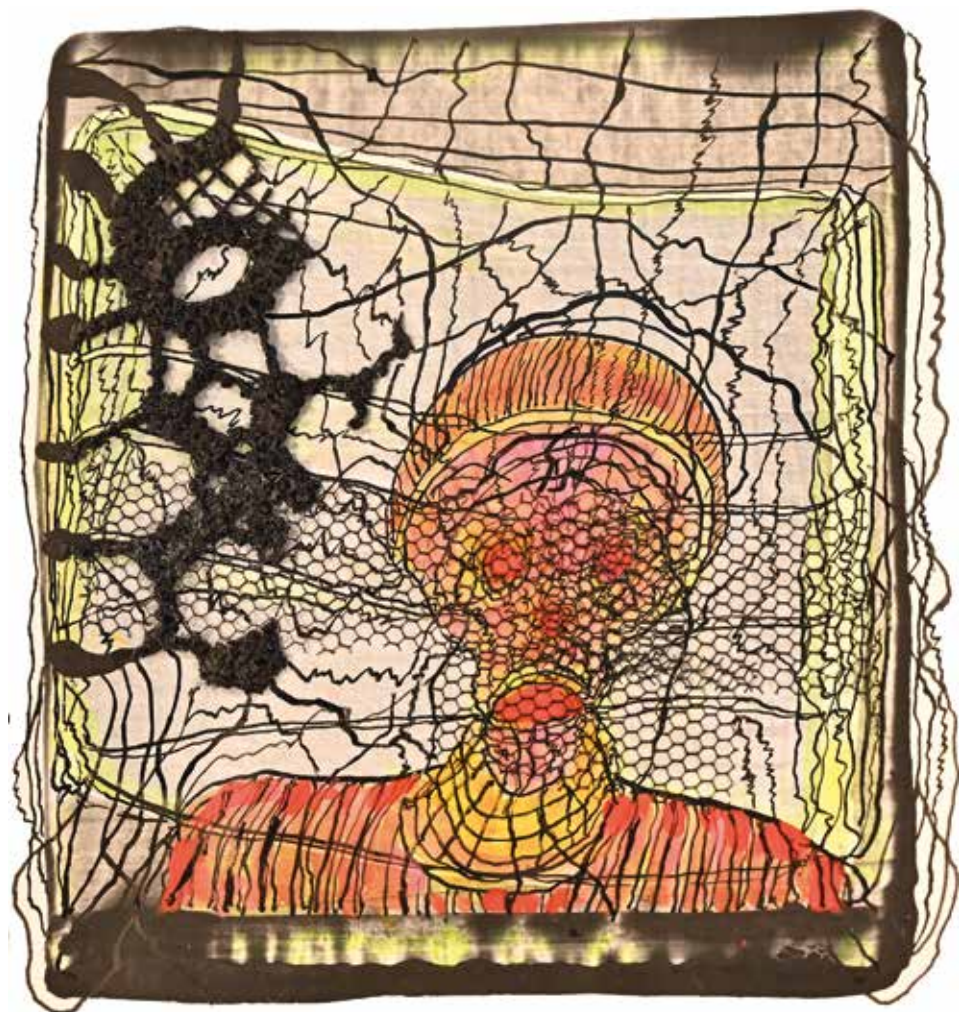
● PORTRE NAPLO ●

● 10./ ELŐRAJZ ●

● IN MEMORIAM BÖNDÖR PÁL ●

jellegétől, nem kíván pontosan ábrázolni, felismerhető jellegzetességeket visszaadni, nem keres külső orientációs szögeket, nem követ normát, mértéket. Feltáró erejű, szubjektív szemléletével a merőben belső megfogalmazású arcok beszédét érvényesíti. Megörökítések ezek is, számtalan figura valóságosan meglévő, belső képből kiformálva. Emberi tartalmak szimbolikus víziói idéződnek elénk, néha olyan arcok, amelyek mintha sohase lettek volna elevenek. Arcok, amelyek mint sajátos nyitottságok, az időn kívüliség művészeti problémáját is felvetik.

Bence Erika

Kakuk Marci rokona

Kerékgyártó István: Fecske Milán élete, jó sora és viszonyai

Bár az elbeszélő más előképeket is megnevez, Fecske Milán kalandjai legerőteljesebben Kakuk Marci történetére íródnak rá. Kétes életű és jellemű barátja, Zsák Berci például Soma alakjával identikus a másik regénysorozatból, s közös történetük, azaz barátságuk lezárulta is hasonlóképp megy végbe: mind Soma, mind Berci hosszabb időre börtönbe kerül. Arról, hogy voltak példaképei, s hogy ezek közül Tersánszky Józsi Jenő hőse volt a legkedvesebb számára, az élelbeszélő csak az utolsó fejezet utolsó bekezdéseiben tesz említést, ám az olvasó, ha a felületesnél egy kicsit is jobban ismeri a Kakuk Marci-történeteket, könnyedén ráismer a hasonlóságokra, a megegyező jelenetekre.

Fecske Milán szociális értelemben – talán – egy fokkal kedvezőbb helyzetből indul Kakuk Marcinál. Utóbbi családja a kispolgárság köréből csúszott le, Fecske Milán felmenői pedig az alsóbb társadalmi osztályok köréből kerültek ki: nagyapja számadó juhász volt, szülei pedig munkások – mások nem is igen lehetnének, hiszen az elbeszélő események, kalandok, történések a kommunizmus idejére esnek –, mégis rendelkezik valamiféle szerény egzisztenciával. Az apja őt is korán elhagyta, s nem nyújt számára sem megfelelő mintát, sem támogatást, az édesanyja pedig meghal, ám utóbbi tragédiára már főiskolás korában kerül sor, míg Katzky Márton tizenkét évesen marad árva. Fecske házrészt is örököl, van hol laknia, a helyi postánál szerényen fizető állása: újságkihordó. Anyja testvére, Gyula lakja a ház másik felét: tehát ha nem is túl szeretetteljes, de mégiscsak van rokoni kötődése és valamiféle férfimintával is rendelkezik, bár ez utóbbi leginkább a pálinkafőzés módszereibe való beavatásra korlátozódik. Fecske Milán már kilép a poros kisvárosok és a piacterek közegéből, útnak indul a nagyvilágba, kalandjainak jelentős része is távoli országokban, Franciaországban, Skandináviában, a Szovjetunióban, Indiában játszódik.

Fecske Milán története legerőteljesebben a *Kakuk Marci hősszínész* és a *Kakuk Marci kortesúton* címen ismert Tersánszky-regényekre „úszik rá”, előbbit például az állattenyésztési tanfolyamon megismert „vasgyúró” Diána alakja hozza be a képbe. Fecske éppúgy részletezi a hölgy méreteit és a vele töltött édes órák mibenlétét, mint anno Kakuk Marci a bordélyházi Dórával megélt kalandjait. Történetének hatodik könyve pedig a 20. század utolsó évtizedébe transzportálja mindazokat a kalandokat, amelyekről Kakuk Marci kortesútja is szólt a múlt század első évtizedeiben. Mégsem érezzük úgy, hogy Fecske Milán történeteit utánérzések alkotnák, sőt, inkább megrázó, de lényeges felismerések birtokába jutunk általa: a kópé,

azaz a picaro alakjának örökérvényűségére, a jólvasaltak társadalmából kiszorultak kalandjainak időtlenségére ismerünk. A választási zavarosban halászó Zsák Berci, a politikussá avanzsált kétes hitelű ügyvéd, dr. Váró Ármin és a botrányhős média-szereplő, Wunderlich Oszkár, akik a hatalomra törő párt megbízásából, becsapva polgártársaikat, és elsikkasztva a választási pénzeket, az ellenzék gyöngítése céljából alakítanak új pártot, mintha csak átléptek volna Tersánszky regényéből: szinte semmi sem változott az elmúlt évszázad során.

A vajdasági magyar irodalomban Majtényi Mihály regénydilogiájának (*Garabonciás, Bige Jóska házassága*, 1952, 1955) hőse, Bige Jóska tartozik e szereplői típusba, a világirodalomból Gil Blas, Huckleberry Finn, Sal Paradise és Dean Moriarty – miként ez utóbbiakat az író bejegyzéseiben és interjúiban említette is. Maga a cím is felidéz a magyar irodalmi hagyományt. A Rezeda Kázmér szép élete is felötlök a regényt kontextualizáló műfaji sorban. Fecske Milán azonban modern hős: kalandjai a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben kezdődnek, és a rendszerváltást követő idők megörökítésével zárulnak. Ezekre azonban az elbeszélő a megállapodott jelen életéből, egy dél-franciaországi városból tekint vissza. Legközelebbi mai rokona Janega Kornél Kálmán Gábor 2018-as regényéből.

A *Fecske Milán élete...* egyszerre kocsma- és útiregény. Hat könyve közül váltakozva három-három játszódik Magyarországon, illetve a nagyvilágban való csavargásának élményeit meséli el bennük. Az első könyv (mint a Kakuk Marci-sorozatban is) a főhős gyermek- és ifjúkora elbeszélésével veszi kezdetét, amibe az első külföldi diákkirándulások, szerelmi kalandok és ismerkedések is beletartoznak, s ezeknek végkimenete lesz a párizsi, illetve a franciaországi kaland, ahova a lengyelországi diáktáborban megismert, a kelet-európai szocializmusért (anélkül, hogy valódi természetét ismerné) lelkesedő szerelme, Anne-Marie után megy ki. Miután azonban nézeteltérésre kerül sor közöttük, és szakítanak, Fecske teljesen magára marad, méghozzá pénz nélkül az idegen országban. De nem volna igazi picaro, ha nem találná fel magát, és bocsátkozna hol különös, hol fergeteges, hol balul végződő kalandokba. Utóbbiak többnyire a barátok, szerelmek, vendéglátók részéről bekövetkező árulások, átverések következményei. Miként Anne-Marieről is hamar kiderül, hogy korántsem hajlandó viszonzni barátja magyarországi kedvességét és nagyvonalúságát párizsi útvezetőként, az andorrai kiránduláson megismert, Svédországban élő, de magyar származású Lilla sem képes saját kicsinyes és depressziós önkörén felülemelkedni, amikor Göteborgban meglátogatja. A buddhista tanokat követő, megvilágosodásra vágyó társaság, köztük Réka, a csoportvezető és Gerzson, egykori iskolatársa képmutató, hiteltelen magatartása is gyorsan lelepleződik Fecske előtt, ezért az indiai utazás során is kénytelen kiválni a csoportból és feltalálni magát. Erre akkor kerül sor, amikor Buddha megvilágosodásának szent helyén vele az ellenkező folyamat játszódik le: arra jön rá, hogy nem akar önmegtartóztató, „megvilágosodott” életet élni.

A regény legsikerültebb fejezetei – feltehetően a szerző eredeti szándékával ellentétben – mégis inkább a kocsmaregény könyveiben jönnek létre, és Fecske Milán hazai kalandjait beszélik el. Ezeknek leggyakoribb színhelye Pepe zugkocsmája, ahol – mint egy Krúdy-, Tersánszky- vagy Hrabal-regényben – a legkülönbébb habókosok, fura alakok képezik a törzsvendégi gárdát, csupa lecsúszott anekdotahős, nagybeszédű vagy épp hallgatag alkesz.

Itt van Anasztázia, egy városi ügyvéd felesége, aki halálosan szerelmes a kocsmárosba, de a férjétől sem bír elválni, Teve, akit a púpja miatt neveznek így, a kecskenyészítő Mekk, aki csak annyi állatot tart, hogy ne kelljen sokat dolgoznia, még ha fölös haszna nem is származik belőle, a nőkért rajongó, aluszékony Zsiga tizedes, a horgász és kártyás Cékla bácsi, a mindig együtt járó, de egymással is alig beszélgető Göthös és Pónis páros, a hirtelen nyugdíjazott, széles műveltségű Paragráf, az egykori bíró. Valamennyien egy-egy komédiába oldott sorstragédia szereplői. Nem hiányznak Fecske életéből sem a tragikomikus történetek; számos anekdota hőse maga is. A társadalmi ranglétrán való lecsúszása a főiskoláról való kitiltásával veszi kezdetét. Oroszórán, a nyelvi laborban ugyanis úgy mond bele egy trágár és sértő viccet a mikrofonba, hogy azt hiszi, a tanárnő nem hallhatja. De a Zsák Bercivel együtt kipróbált vendéglői pincérkedés, a csigatenyésztés, ami miatt még állattenyésztői tanfolyamot is végeznek, és a képviselői választási kortesút is tele van szomorúan vicces anekdotával. A kocsmatörténetek legemlékezetesebb pillanata Kövér Rózsi, a leghatalmasabb mintaponty szomorú halála. A helybéliek ugyanis csak jeleket vésnek a farkába, de visszadobják a tóba, míg egy vidéki horgász – akivel alaposan leszámolnak a helyiek – kifogja és feldarabolja. Szabályos temetést rendeznek és emléket állítanak neki.

Fecske Milán idősebb korára hatvan országban is jár, de ezekből csak a franciaországi, az észak-európai és az indiai/tibeti kalandjait meséli el, amikor már a spanyol határ közelében, egy kimondhatatlan nevű kisvárosban él régi szerelme, Anne-Marie oldalán, kecskesajttal kereskedik, csicsókát természet és a környék legismertebb – gyógyászati célú – ürülékdonorja: „szardonor”, ahogy magát nevezi.

Fiatalkora élményeit részletező igénnyel, igen sok öniróniával és humorral adja elő, bár a mesélés intenzitását és erejét nem tudja folyamatosan fenntartani: olykor egyszerűen „leül” az elbeszélés, monotonná válik, vagy egyszerű útirajzba megy át. Néha észbekap és megjegyzi: „...hát nem útkönyvet akarok én.” Érdekes, hogy útinaplójának nem az egzotikus ázsiai vidékekre kalauzoló részei a legerősebbek. E fejezetekben ugyanis elmerül a szegénység és a nyomor, a társadalmi igazságtalanságok, pl. a páriakasztba tartozók számkivetettségének részletezésében, vagy a hindu és buddhista vallási közösségek szokásainak ismertetésében. Bár itt is akad emlékezetes kalandja, például egy luxusbordélyban tett látogatása, amelynek hatása nem a kimaxolt, hanem az elmaradt szexuális kaland körülményeinek leírásából fakad.

A nyugat-európai kalandok elbeszélése rendre akkor zuhan mélypontra, amikor idegenvezetőként, és nem utazóként viselkedik a narrátor, így amikor az amerikai

katonákkal és a feleségeikkel a Loire menti kastélyokba tett kirándulásairól mesél, miközben végtelenül hosszan és részletesen reprodukálja ottani színészi alakításainak mibenlétét. Meglehetősen hiteltelen, és még csak vicces sem a frankfurti repülőtéri kaland, amikor letolt gatyával ront ki a vécéből, hogy az elsötétült mozgásérzékelő lámpát újraindítsa, s emiatt kis híján bajba kerül, mivel pedofília és közszeméremérsértés vádjával akarják letartóztatni. Ugyanilyen „sületlen” jelenetről számol be Indiából is, ahol az elfogyasztott csípős ételektől kényszerül nyílt utcán a nadrágjába csinálni, majd a legközelebbi lepusztult nyilvános vécében kiselőadást tart arról, hogy kell a szaros gatyát bicskával levágni anélkül, hogy kilépne a cipőjéből és a nadrágjából.

Legemlékezetesebbek a párizsi átmeneti szállón szerzett gasztronómiai élményei, vagy a berber recepcióssal kötött barátsága, a párizsi krisnások vagy a koppenhágai hippik között eltöltött időszak, amelynek során a kisemberek és a kirekesztettek emberi nagyságáról éppúgy tanúbizonyságot szerez, mint a „jólvasaltak”, az előkelők vagy a buzgó hívők és elkötelezettek képmutatásáról, kisszerűségéről. Utóbbiak közé tartozik például a párizsi Krisna-hívő üzletember palotájában tett látogatásuk, ahol csak a látszat kedvéért fogadják (valójában megvetik) őket. Vegetáriánus ételeket szolgálnak fel, miközben Fecske Milán rábukkan egy hatalmas élelmiszerraktárra az alagsorban, ahol már egy másik álkrisnás is elmélyülten falatozik. Parádés jelenet, amikor rátalálva a ház luxuskocsiparkjára, egyik autó motorháztetőjén terítenek meg és fogyasztják el a szintúgy méregdrága ételkülönlegességeket és italokat. A Skandináviából a Szovjetunió kerestül vezető, többezer kilométeres hazaútja pedig valóságos burleszksorozat, amikor matrjoskababákra hasonlító testes gyezsurnajak (vonatkísérők) veszik pártfogásukba az érvényes menetjegy nélkül utazó, pénztelen, csak dán, norvég meg svéd aprópénzzel rendelkező Fecskét. Utóbbiakról azonban hamar kiderül, hogy nagyon sokat jelent az ottani nők szemében, mert átfúratva, nyakláncon hordják az érméket.

Mint elődje, Kakuk Marci, Fecske Milán is igen nagy rajongója a női nemnek. Mind otthon, mind utazásai során számos emlékezetes szerelemi kalandba bonyolódik, nemegyszer bajba is keveredik emiatt, de valahogy mindig sikerül kihúznia magát. Zenerajongó, dalárdában énekel, egy hazai folklórcsoport zenekarának is oszlopos tagja (Kakuk Marci csak a bőgőhordozó státusáig jut e téren). Legjobban a furulyát kedveli, de a főiskolán hegedűórákra is kénytelen járni, mi több, a dudakészítés és a rajta való hangképzés rejtjelmeibe is beavat bennünket. Sokat énekel, népdalokat, ismert slágereket, az iskolai kórusban töltött időnek köszönhetően, számos idegen nyelvű dalt is tud, amelyekkel az általa meglátogatott idegen országokban is sikert arat. Ezeket a szövegeket rendre a naplójába is bejegyzi.

A Fecske Milán élete... mint vidám, vicces könyv, efféle ajánlással került a kezembe. Inkább szomorkásan derűsnek mondanám tragikus tartalmakkal a sorok mögött.

(Kalligram, 2023)

Gyürky Katalin

Likvidált lelkiismeret

Damon Galgut: Az ígélet

„Ezt a díjat az összes elmesélt és el nem mesélt, meghallgatott és meg nem hallgatott író nevében veszem át, akik arról a figyelemre méltó kontinensről származnak, amelynek én is a részese vagyok” – ezekkel a szavakkal köszönte meg 2021-ben Damon Galgut dél-afrikai író a neki odaítélt Booker-díjat, amelyre pályafutása során nem először jelölték. A Mesterházi Mónika művés fordításában most már magyarul is olvasható – alább elemzendő – *Az ígélet* című regénye előtt 2003-ban a *The Good Doctor (A jó orvos)* című alkotásával, 2010-ben pedig az *In the Strange Room (Idegen szobában)* című regényével került rá a neves elismerés rövid listájára. Ám annak, hogy Galgut mégis ezért a legutóbbi, 2021-ben íródott alkotásáért kapta meg a Booker-díjat, talán az lehet az oka, hogy *Az ígélet* az összes eddigi művéhez képest jóval univerzálisabb történetet tár elénk. Annak ellenére, hogy a szüzséje helyszíne természetesen most is a „figyelemre méltó kontinens”, Dél-Afrika, és annak ellenére, hogy az apropója egy ottani nagyon fontos korszak, a végnapjait élő apartheid rendszer annak minden, fekete és fehér lakosságot egyaránt érintő jellemzőivel és konfliktusaival, befogadóként mégis az lehet az érzésünk, hogy az afrikai milió az eddigi műveihez képest most sokkal inkább „csak” egzotikus díszletként, háttérként van jelen. És így szolgálja egy jóval egyetemesebb, sőt archaikus, ezáltal a világ bármely pontjára érvényes emberi tulajdonságokat és élethelyzeteket felvázoló szüzsé kibontakozását.

Talán ez utóbbi miatt láttak napvilágot a díjátadó óta olyan kritikai észrevételek, amelyek Galgut írásművészetét James Joyce-éhoz kezdik hasonlítani. Hisz az *Ulysses* szerzőjének is – miközben jó értelemben véve „megszállottja” a szűkebb páttriájának, Dublin városának – az érdeklődése, így az általa felvázolt története is egyetemes: az egész világ, benne az örök emberi foglalkoztatja, nem pusztán egyetlen társadalmi berendezkedés vagy történelmi korszak. Ahogyan Galgutot is, aki, miközben sem eddig nem mondott, és nyilván ezután sem fog búcsút mondani a dél-afrikai miliónek, az ottani, apartheid után megálmodott „szivárványnemzet” tagjait ábrázolva és egy be nem tartott ígéletből kiindulva a regényében olyasfajta öröktől fogva létező fogalmakkal operál, amelyeket leginkább a „hét fő bűnként” ismer a világ.

S Joyce időkezelési technikájához hasonlóan, mint az *Ulysses*ben, szintén egyetlen nap mint sorsfordító mozzanat áll Galgut művének a középpontjában, hogy azután ehhez az egy naphoz viszonyítva tágítsa ki ő is térben és időben egyaránt a történetét. Bár Galgutnál naptári pontossággal nincs ez a bizonyos nap megjelölve, ahogy Joyce-nál az 1904. június 16-a, azt, hogy ez a nap létezik, sőt, hogy minden

további történés viszonyítási pontja, az állandóan vissza-visszatérő felemlgetése bizonyítja.

Aki pedig felemlgeti, nem más, mint a kiváltságos, fehér Swart család legfiatalabb tagja, Amor, aki a maga tizenhárom évével legelőször édesanyja temetésére készülődve hozakodik elő az ígéretet magában foglaló eseménnyel. Azaz az édesanyja halála előtt két héttel – azon a bizonyos fontos és sorsfordító napon – elhangzó szavakkal, amelyekken keresztül az édesanyja megkéri a férjét, Amor édesapját, Manie-t, hogy a farmjukon álló házat törvényesen a család fekete bőré, leghűségesebb szolgálójára, az Amort és két testvérét, a nővérét, Astridot és a bátyját, Antont csecsemő koruktól fogva dajkáló Saloméra ruházza át. Amor így idézi vissza a rokonainak a szülei között lejátszódó jelenetet:

„Megígéred, Manie?

Kapaszkodott belé, a csontváz kezeivel szorongatta, mint egy horrorfilmben. Ja, rendben.

Mert tényleg azt akarom, hogy legyen valamije. Azok után, amit megtett.

Értem, mondja Papa.

Ígérd meg, hogy megteszed. Mondd ki.

Ígérem, mondja Papa olyan hangon, mint akit fojtogatnak.

Amor most is látja a képet, ahogy a szülei összefonódnak, mint Jézus és az Anyja, a kapaszkodás és a sírás rettenetes, szomorú csomójában.” (31–32.)

A regény ettől kezdve az ígéret napját harminc évre kitágítva mutatja be, hogy a szülői házba – egy-egy újabb temetés „mint egy erőteljes vákuum” (197.) összehúzó hatására – időről időre visszatérő, de egymástól nagymértékben eltávolodó testvérek közül miért csak Amornak fontos, hogy Salome megkapja a neki járó örökségét. Három évtizedes időintervallumban, a testvérek életútját végigkövetve tárja elénk, mi áll az ígéret megghiúsításának, Astrid és Anton részéről a direkt be nem tartásának a hátterében.

S ezzel kapcsolatban tágítja a szerző ezt a látszólag lokális, a fehér és fekete emberek közötti konfliktust az ismét a Joyce-féle belső monológokra építő lélektani mélystruktúráján keresztül egyetemes érvényűvé. Az ígéret be nem tartása mögött ugyanis egyfelől a helyi, tehát dél-afrikai fehér értelmiségi rétegre jellemző, Galgut minden egyes művének központi problematikáját képező bűntudat munkál, amelyet a fekete lakossággal szembeni diszkrimináció miatt éreznek. S mintha Amor követelésével, s annak folyamatos visszautasításával ehhez a bűntudatukhoz keresnének és találnának konkrét fogódzót. Mintha a bűntudatuk ebben a számukra keresztülvihetetlen kérésben tárgyiasulna.

Ebben a folyamatban azonban Amor az állandóan felemlgetett követelésével nemcsak a katalizátor szerepét játssza, hanem a testvérei élő lelkiismeretét is,

amivel komoly kellemetlenséget okoz a hozzátartozói számára. S Amornak éppen ez utóbbi szerepével – és az ehhez a szerepéhez való testvéri viszonyulással – veti le a „pusztán” lokális jellegét *Az ígéret* című regény. Hiszen ahogy Astrid és Anton a húgukkal bánnak, az a legősibb, öröktől fogva létező emberi mintákat követi.

Olyannyira, hogy a nárcisztikus, karcsúsága érdekében önmagát hánytató, azaz bulimiás, rátartí Astrid – az anyjuk temetése napján, vagyis az ígéret betartásának követelése után nem sokkal – szimbolikus testvérgyilkosságot követ el a követelőző Amorral szemben. Mintegy Káin és Ábel történetét ismétli és írja újra, amikor a „nem őrizője ő az atyja lányának” (96.) mondat hagyja el a száját. Látszólag azért, mert a húga nem áttalott épp az anyja temetése napján menstruálni először, s ezzel kapcsolatban a nővére segítségét kérni. Azaz nagylánnyá válni, nővé érni, s ezzel veszélyeztetni Astridnak a hiú nőiségével a családban elfoglalt királynői pozícióját. Valójában azonban – a nővé váló Amorral kapcsolatos féltékenységén, irigységén túl – Káin mondatát megismételve és femininné téve Astrid Amort mint az élő lelkiismeretét akarja kiiktatni. Hogy azután tíz év múlva, az apjuk temetésén, akit – szintén a bibliai motívumrendszer helyzetbe hozva – nem más, mint egy kígyó mart halálra, Anton ugyan finomabb eszközökkel, de szintén likvidálni akarja a rendszerből a hűgát. Őt nem a féltékenység és az irigység vezérli ebben, amikor megpillantja a felnőtté és szép nővé érő Amort – bár, meglátva a felcseperedett hűgát, muszáj megjegyeznie, hogy „fordíts hátat pár évre, és a Szfinx talánya kacér lányka lesz” (142.), hanem a hét főbűn közül egy másik, a fősvénység. Amikor ugyanis – az apjával az anyjuk temetése óta nem beszélve, szintén az egyik bibliai történetet, a tékozló fiú történetét megismételve „hosszú eltűnés után hazatér” (128.), nem azért kér bocsánatot az apjától annak halálos ágyánál, hogy az békében hagyhassa el a földi világot, hanem azért, mert az apja végrendeletéből tudja: csak így kaphatja meg az örökségét. Azt a jussát, amelynek fontos része az ígéret tárgya, a Saloména juttatandó ház is, s amelynek megszerzése érdekében az apartheidre hivatkozva: „Nem lehet Saloméé a ház. Tiltja a törvény” (109.) felkiáltással egyszerűen ignorálja a hűgát és vele a húga kérését.

Az élő lelkiismeret családból való kiiktatásának kísérletével a testvérek egy időre elérik, hogy Amor ugyanolyan szintre kerüljön, mint Salome: „elfelejtették, hogy ott van a sarokban”, egyszerűen „nem látják” (31.). S ha a feketékkel egy szintre került, a szava sem számít, kérését is nyugodtan semmisnek lehet tekinteni. Ráadásul mindez egy olyan közegben történik, ahol Anton fősvénysége és Astrid irigysége mellett minden további, a hét főbűn közé sorolt véteknak is egytől egyig akad gazdája. Hisz ott a lánytestvérevel paráználkodó református lelkész, Alwyn Simmers, a kevély katolikus pap, aki a teljes ünnepi díszé rétegeiben „egy páva emberi megfelelője” (271.), Anton folyton bujálkodó felesége, Desirée, a jóra való restségéről híres, hasznavehetetlen unokatestvér, Wessel vagy Astrid torkossága miatt hatalmasra hizott első férje, Dean. S mintha a feketékkel szembeni, Amor

kérésében realizálódó transzgenerációs büntudatuk, amelyet a lány likvidálásával próbálnak oldani, arra is jó volna, hogy eltereljék az egyéb vétkeikkel kapcsolatban a környezetük figyelmét.

Csakhogyan azáltal, hogy egyedül Amor marad közülük életben, és azáltal, hogy kollektív büntudatot érezve egyedül ő képes vezekelni, azaz olyan munkát vállalni, amelyik a szenvedők megsegítését szolgálja, a regény végére érve az lehet az érzésünk, hogy mégiscsak az isteni gondviselés és igazságszolgáltatás érvényesül – az olcsó happy end csapdáját szerencsésen elkerülve – ebben a lokális, ugyanakkor univerzális történetben. S nem csak az ígéret szintjén.

(Open Books, 2022)

Bereti Gábor

Meditálás helyett

Kormányos Ákos: Légzéstechnikák

A lírában a szerelem tematikája az én és a másik poétikai alapképletével mutat-
ható be a leginkább látványosan. Mivel a vágy, a hangulatállapotok stb. versekké
konvertált változatai a valóság fikciójává alakított nyelvi dimenzióiban öltének
testet, ezért az ábrázolás rendkívül intenzív és speciális költői nyelvet igényel.
De legyen bármily karakteres az ábrázolás vagy gazdag a lírai szókincs, a vers
mint a nyelv által teremtett új minőség sem szakadhat el a priori előzményétől.
Átolvasva *Kormányos Ákos: Légzéstechnikák* című legújabb verseskötetét, mégis azzal
szembesülünk, hogy munkáiban a vers alapmodalitásával, azaz az én és a másik
fiziológiai és egzisztenciális jellegű különműködésével szemben szerzőnk épp ezek
egylényegűvé tételére tesz kísérletet.

Kormányos Ákos a kötet címéhez igazodva a gyűjteménybe válogatott huszon-
négy versét stílusosan, a *Belégzés* és a *Kilégzés* című két ciklusba sorolta. Az első
ciklusba a líra nyelvi erejét a légzés elsődleges fiziológiai funkcióját idéző „oxigén-
gyűjtő”, feszültségfelhalmozó, míg a másodikba az élettani működés végére hajazó,
a megkönnyebbülést szimuláló munkák kerültek. Az írások titkát firtató olvasás
számára azonban nem a versek fiziológiai alapon történő szelektálása, elkülönít-
hetősége válik kérdéssé, hanem elsősorban az, hogy a megformálás nyelvi ereje
a preconcepciók szerzői szándéknak ellenállva képes-e az egylényegűvé tétel kísérle-
tét felülírni. A kötetben mindkét esetre találunk példát.

Az alkotói szándékot többek között a *Légzéstechnika* (13) című vers látszik
erősíteni: „Minden belül történik, / a mentális térben”. „Édes szuszogásod leköti
figyelmem”, miközben „Eltűnnek a falak, a bútorok”. „Aztán [a kívülről jövő]
auditoros ingerek is feladják / már nem hallom az autókat, sem a madarakat. / Majd
a testérzékelés szűnik meg, / és megszűnik a tér”. Már robajló szuszogásod sem a
tiéd. „Egyszerre csönd lesz. Megállnak az órák”, s beteljesül a szerelem szerelme-
seket egyesítő varázsa, amelyet a vers csattanójaként némileg groteszk módon a
jógik tanításának a reveláció erejével ható tapasztalata is nyomatékosít, „Meditálni
a másik légzésére is lehet”.

Ugyanakkor itt találjuk a kötet talán legemlékezetesebb, nyelvileg legsike-
rültebb, mondhatnánk antológiadarabját: a *Mellkasomban a tér* (11) című verset
is. Testköltészet, naturális részletekkel súlyozott líra ez, ami a szétesés, a bomlás-
ábrázolás ellenére is végig összefogott, sőt ökonomikus marad. „Megreccsennek
a bordák, és / az egyre növekvő szív befurakodik a garatomba. / Télítődnek az
üreges, remeg az egész test. / Hányini szeretnék, de a túlterhelt rendszer / már

nem képes elengedni a felesleges anyagot. / Mellkasi pórusaimon át szöknek / belőlem a nedvek. Az izzadság, a vér, a hártyák és a szervek vizei.” A vers alanya nemcsak átéli, de egy pillanatra képes kívülről is szemlélni helyzetét: „Egy őrült önkívületével karollak át” (...) „Nedvek csöpögnek a testedre pórusaimból, / bőröd átereszt molekuláimat. / Ugyanúgy engedlek magamba én is. / Túlcsoordulsz önmagadon, bőrömhöz / érnek nedveid”. A szöveg erejét a másik gravitációs térben a széthullással is az Egységes Egészet szolgáló részek bravúros láttatása adja. Az egyensúlyozásnak ezt az élénk vetített belső kohézióját, a retorikai és a történésfolyamatoknak ezt az egymásnak feszülő, ám a szituáltság lényegét élénk vetíteni képes képzetét Kormányos Ákos a megtalált, attraktív nyelv alkalmazásával képes érzékeltetni. S épp ezért válik láthatóvá, hogy a szövegrészletek a szerzői fókuszáltsággal szemben a nyelv öntörvénnyű erejével képesek emancipálni a textúrát. A *Mellkasomban a tér* így válik a szerelmi együttlét egyedi, szenzuális ábrázolásává. Mi több, műfaji határain is túlmutatva azzá a szinaptikus térré, ahol a két test az ingerületet nemcsak átveszi egymástól, de ahol szemünk láttára játszódik le a nyelvi szemiózis szimultán mutatványa.

A szerelem bolygójának napos oldalán többnyire a szépség, a remény, az öröm, a boldogság konnotációit találjuk, ám ezek közül a *Légmentechnikák* sorai közé szerzőnk keveset szőtt. Ő inkább az égitest sötét oldalán barangolt. Ám a gyöngédség szépségének a fénye azért ide is beszüremlik. „Nem elég, [...] hogy mondom”, olvassuk, „vállaimmal, / alkarommal, tenyeremmel, ujjperceimmal, / nyakammal, arcommal, ajkammal kell / megbizonyosodnom róla, / hogy jól vagy. Hogy nincs semmi baj” – *Nem elég látnom* (19). Máshol a boldogság körül is a félelem ólálkodik: „Görcsösen próbálok / lábujjaidból, könyököd redőiből sorokat szöni. / Szeplőidből csillagrendszer. / Fuldokolva levegő után kapkodva, / mert ki tudja, két hét múlva is leszel-e még” – *Görcsösen* (20). A sötétség súlyos drapériái közé itt-ott beszüremlik a humor földön járó groteszk sugallata: „Online konferencián / felteszem kérdésem, / mellettem horkolsz” – *Konferencia* (23). „Hiába fújom le a legyeket sprével, / ügyet sem vetnek rá”. „Hihetetlen, hogy a te kezekben működik [] Vagy inkább a szépségedtől bódult el hívatlan vendégünk”? – *Bódulat* (22). Talán a túl sötétre festett környezet hatására érezzük úgy, hogy a szerelem föl-fölragyogó fénye nemcsak világít, hanem éget is. „Ha kellő lassúsággal veszek levegőt, / [] hogy már nem jut elég oxigénhez az agyam, / egy ponton kifordulok a testemből, átfordulok beléd. / Ilyenkor / [] muszáj megőriznem a nyugalمامat. / Végtelen számú deszkából felállított máglyarakás, ami benned ég. / [] puszta kézzel kivesszek egy-egy izzó fahasábot, / és magammal viszem” – *Ha kellően lassan veszek levegőt* (27).

Mindezek után felmerül a kérdés, hogy a poézisben az egylényegűvé válás ilyen erős, már-már kényszerű hangoltságát, a szerelem ilyen túlfűtött, sötét tónusú ábrázolását vajon mi indokolhatja. A motivációs háló persze a művekben szereplő fikciós én személyes körülményeire, biográfiai adottságaira, kulturális környe-

zetére stb. utaló részletekből felvázolható volna, azonban a kötetben a szerelem témája oly módon domináns, hogy ezekre az impulzusokra nem számíthatunk. Innen nézve munkáit akár a fikciós létábrázolás pusztán retorikai bravúrjának is tekinthetnénk, melyekben a fikció alanyának gesztusai nem többek az én szerepjátékánál. Mivel azonban a *Légzéstechnikák* szerzőnk harmadik kötete, ezért ahhoz, hogy karakteres szerelemábrázolásának poétikai feltételeiről közelebbi képet kaphassunk, első, *Paraván* című és második, *Töredezettségmentesítés* címet viselő gyűjteményeinek a munkáit is figyelembe kell vennünk. Annál is inkább, mivel a *Töredezettségmentesítés* kötetben a szerző személyes fiziológiai adottsága, mozgáskorlátozottsága kerül poézisének fókuszába.

„Mindig is vonzódtam ehhez a lányhoz. [...] / Ragaszkodott hozzá hogy megvárja, míg jönnek értem. / Reménykedtem benne, hogy autóval jönnek, / ne kelljen segítséggel beszállnom a kisbuszba” olvassuk a verses vallomás alcímű második kötetben (46). A lány családjának a kapcsolathoz való viszonyáról a mesteri, párhuzamos szerkesztés nyomán értesülünk: „*Ne feledd, hogy pszichológus, biztos manipulál, / mi másért lennél vele?*” (47). Majd megtudjuk, „csak arra tudok gondolni, / hogy a szüleinek igaza van, / és jogosan nem hajlandóak látni egyikünket sem. / Döntött, és most többet nem mehet haza” (48). A poézisben a hiány így válik egy csapásra többletté, a másság világlátást alakító retorikai energiává, a korlátozott lehetőségek pedig stílusformáló kritikai modalitássá. Míg ezzel szemben a harmadik, tematikájában immár monokróm kötetben a lét egybeolvasztó érzelmébe vetett hit az én konkrét fiziológiai adottságát átkonfigurálja, s a fikcióban a szerelmesek biológiai egylényegűségét megvalósíthatónak, megvalósítottnak tételezi. Mi több, az erős vágy a retorikai kontextus poétikai potenciálját a narráción túli, a priori világ valóságára is kiterjeszti. A szerelem így a maga élményszerű valósága helyett a megváltás álomszerű motívumává válik. Míg tehát a korábbi kötetekben a diskurzust a drámaiságot láttató distinkció, úgy a *Légzéstechnikák*ban jobbadán a mindent feloldó elimináció szervezi.

Csehy Zoltán egy korábbi recenziójában¹ az érzékszerveket kicserélő, egyesítő Kormányos-féle metaforagesztus veszélyeire hívja fel a figyelmet, hiszen a megváltást remélő, ígérő motívumban értelemszerűen az önfeladás, az önfelszámolás veszélye is ott lappang. Ugyanakkor Csehy a Kormányos-féle humor kiegyenlítő szerepét is említi: „Mihelyt magasra csap és komolykodni kezd ez a poézis, szerencsésen rándul vissza a biztonságosabb, belakhatóbb iróniába”, írja.

Mohácsi Balázs fülszövegében pedig a Kormányos-líra egy hangsúlyos, a szerelmi költészet megújítását célzó ambíciójára utal. József Attila példáját hozva fel

▼
¹ CSEHY Zoltán, „Dublór-monológok, költői logopédia, kisebb-nagyobb módosítások. (Hat magyar verskötettről)”, *Műút*, 2022, 8. sz., 78–83.

a Kormányos-féle testköltészet meditatívan intim pátozására figyelmeztet, amely szerinte azonban csak a romantika és a metaforikus realizmus sziklafalain egyensúlyozva válhat csillogóvá.

A fülszöveg gondolatmenetét folytatva s számítva a Kormányos-líra kiteljesedésére, a fentiekhez végezetül még annyit tennék hozzá, hogy a *Légzéstechnikák* olykor hiányos hermeneutikája okán a szerelem mindent magába lélegző égi teste köré az olvasó ma még maga kényszerül légkört, flórát és faunát képzelni. (És kíváncsiságát sem visszafogva, hiszen szerzőnk délvidéki származású, érdekelné az is, hogy például milyen lehet az élet Zentán.) Mindemellett méltányolja, hogy a retorikai attrakció olykor túlfeszített voltán is átcsillan a fikció forrásaként megidézhető valóság, a dekódolhatóan átélt élmények érzelmi mélysége, s az őszinte, tárgyilagos nyelvi ábrázolás szépségében megnyilvánuló tehetség ereje.

(FISZ – Forum, 2022)

Varga Emőke

A mozgásban lévő olvasó

Urbanik Tímea: Prózazsilipek. Intratextualitás Mészöly Miklós prózájában

Mészöly-monográfiáját, 1995-ben, Thomka Beáta még a megállapítással kellett, hogy kezdje, hogy a Mészöly-kutatásnak csak kritikai irodalma van, hiányoznak a teoretikus-értelmezői perspektívák.¹ Közel három évtized múlva, 2022-ben, Urbanik Tímea viszont „a legkiterjedtebb kultusszal és legbősegebb szakirodalommal rendelkező életműként” aposztrofál(hat)ja a mészölyi életművet. Jelentőséggel bír ezért, hogy a *Prózazsilipek. Intratextualitás Mészöly Miklós prózájában* című kötet előszava precízen adatozza – a fontosabb publikációk és konferenciák felsorolásától, az egyesületalapítás és a hagyatéki könyvtár ügyének megemlékezéséig – az író halála utáni évek szövegtermését és kultuszát. A kutatásban az alábbi irányvonalakat és csomópontokat azonosítja: a művek irodalomtörténeti, illetve irodalomelméleti kontextusba helyezése, a kéziratos hagyatékok feldolgozása, hatásvizsgálat (az íróra és az író által gyakorolt hatások feltérképezése), műértelmezés (főként komparatív módszerekkel).

A bevezető, meghatározva a felsorolt irányvonalak viszonylatában a saját kilátópontot, a Mészöly-művek belső mintázatainak (szövegközi kapcsolatainak) három típusát különíti el, melyeket az egyes fejezetek – kihasználva e típusok egymást átfedéséből, illetve a köztük létrejövő összjátékokból adódó potenciákat is – konkrét művek értelmezésével mozgásba is hoznak. A Mészöly-szövegeknek a genetikus kritika eszközszerével történő vizsgálatát (amely révén lényegében megvalósul a kötet írásainak a hatásvizsgálat, a műértelmezés és az elméleti kontextualizálás kérdéseivel foglalkozó „kategóriákhoz” tartozása is, és mint ezt Urbanik Tímea az elméleti alapozó fejezetben hangsúlyozza) az oeuvre alakulástörténetének jellege külön is indokoltta teszi. Az önreferens Mészöly-szövegek metaforikája és gondolatmenete ugyanis tárgy és módszer „különleges együttállását” (13.) eredményezi (illetve teszi lehetővé), másképpen fogalmazva, a mű alakulásának egész folyamatára egyszerre fókuszáló, a szövegre mint történeti tényre (Tomasevszkij) tekintő genetikus kritika módszerének alkalmazásához, maga „az írás zsákmányoló logikájáról” és gyűjtőlencseszerű működéséről, a saját olvasói aktusok szövegbe íródásáról (13.) értekező író biztosítja az „átjárhatóságot”.

A kötet második nagy tartalmi egysége, több Mészöly-szöveg (kitüntetetten pedig a *Hamisregény*) értelmezéseinek konklúzióját előrevetve megállapítja, hogy

▼

¹ Thomka Beáta, *Mészöly Miklós* (Pozsony: Kalligram, 1995).

a nagyepikai látomás formáját (az amúgy a fragmentalitást mint stíluseszményt, mint ismeretelméleti maximumot elismerő) Mészöly jellemzően „vagy a lokalitás vagy a nagyepika tengelyén kísérel meg létrehozni” (16.). A kötet harmadik, talán legizgalmasabb és a kutatótól a poétikai jellemzőkre vonatkozó kérdések tárgyalása során leginkább komplex elméleti felkészültséget megkívánó fejezete olyan térelemek bemutatását tűzi ki célul, melyek a szövegek strukturálódásában nem pusztán térszervező motívumokként/emblémakként stb. működnek, hanem általában is ráirányítják a figyelmet az írói látás- és gondolkodásmód jellemzőire.

Részletesebben szólva a *Prózaszilipek* első nagy tartalmi egységéről (41–141.), megemlítendő a fejezet szerkezetének arányossága, a teoretikus részek és az értelmezői praxis szerves kapcsolódása, a módszer adekvátsága. E fejezetben a töredékek újraolvasásaként született *Zsilip* genetikus dossziéjának összeállítása előtt ugyanis, felvázolva a tágabb történeti kontextust, a szerző mérlegre teszi a 70-es évek prózai teljesítményét, firtatva az *Alakulások* és a *Film* posztmodern magyar epikai fordulat megvalósításában betöltött szerepét. A kérdés aposztrofáltsága alapozza meg azután az (egyébként terminológiai szempontból is bevezetett) inter- és intratextualitás fogalmaival leírható alkotáslélektani jelenségek tárgyalását. Olyan, a jelölt és jelöletlen vendégszövegeket tartalmazó, a saját oeuvre írásait is nyersanyagként felhasználó, különféle adaptációs műveletek eredményeként létrejött szövegműveket, mint amilyen a kötet fókuszába állított *Zsilip*. Urbanik Tímea szövegforrástól szövegforrásig, variánstól variánsig haladva követi nyomon a folyamatosan formálódó, a mindig mozgásban lévő olvasót feltételező szövegművet – rámutatva egyrészt eleddig ismeretlen intertextuális összefüggésekre, másrészt, kutatásmethodikai mintát (modellt) szolgáltatva a későbbi mézőlyi genetikus dossziék összeállításához.² E mintaadás ténye annál is inkább hangsúlyozandó, mert/hiszen egy genetikus dosszié megkonstruálásának mindig van egy (ez esetben, állításuk szerint, mintaként felhasználható) szubjektív-kutatói komponense. (A genetikus dossziét, Biasi definíciója szerint, a kutató a szerzői szövegforrásokból állítja össze – de, s ez nemigen lehet másképpen – előre meghatározott, azaz saját belátástól függő, így valamennyire szükségszerűen szubjektív szempontok szerint [43.]).

Az előszövegre, szöveg(variánsok)ra, utószövegre tagolódo genetikus dossziét a *Zsilip* vonatkozásában Urbanik Tímea a következőképpen konkretizálja. Szövegnek a *Zsilip* címmel négyszer megjelent írást tekinti (ez három szövegváltozatot jelent), előszövegnek pedig minden olyan szöveget, amely „a *Zsilippel* textuális kapcsolatba hozható, és korábban keletkezett, publiká-

▼

² Mintaként szolgálhat az elemzés tipográfiai szempontból is, a kéthasábos – közbeekelt kommentárokat és értelmezéseket tartalmazó – szöveggözlés megkönnyíti a variánsok közti hasonlóságok és differenciák vizuális érzékelését.

lódott.” Utószövegnek pedig „nem a szövegváltozatok tekinthetők, hanem „az újabb állapotok”, „a szöveg beépülése egy újabb műbe”. „Egy Mészöly által esszé-kötetben szerepeltetett naplójegyzetből, egy rövid prózai írásból és egy kisregényből áll az utószövegek sora” (45–46.).

A második nagy témaegységben (143–174.), melynek középpontjában a *Hamisregény* áll, a szerző Thomka Beáta kifejezésével élve, értelmezése tárgyára olyan „alternatív regényformaként” tekint, mely korábbi szövegelemek sorrendjének felcserélésével, határaik módosításával, átkötő szövegek beiktatásával hoz létre új epikai struktúrát. A szövegelőzményeitől (variánsaitól), azaz a *Volt egyszer egy Közép-Európa* és *Az én Pannóniámban* című prózaművektől eltérően (mint erre fentebb már utaltunk), a szövegmű immár nem a lokalitás, hanem a nagyepika tengelye mentén strukturálódik – Mészöly szavaival szólva, „a lényeket nyomozó metszetek egyik utolsó állomásaként” (144.). Az értelmezési folyamat e „végeredményének” artikulálásához egy, a fejezet elején tett megállapítás jelenti a kiindulópontot, mely szerint „a *Hamisregény* egyrészt tekinthető a mészölyi műfajkeresési és -alkotási kísérletek újabb állomásának, másrészt, szorosabban a címnél maradva, a jelzőként is értelmezhető *hamis* egy olyan műfaji megnevezésre vonatkozik, melynek épp fikciós jellege a hangsúlyos, akár keletkezéstörténetét, akár a belőle képzett melléknevet tekintjük” (146.). Hogy pontosabban a „hamisság” miképpen értendő, erre Urbanik szemiotikai, regényelméleti és alkotáslélektani választ is kínál, lerántva a leplet az összetett szó tautologikusságáról és rámutatva a szerzői funkció módosulásának – az alkotói önreflexivitás és az írói etika vonatkozásában értett – jelentőségére. Amellett ugyanis, hogy tudomásul vesszük a mészölyi önismétlés szándékosságát, az értelmezés (mint ezt jól megválasztott, önreflexív szövegrészletek citátumai is bizonyítják) nem tekinthet el annak tárgyalásától, hogy a saját mű alkotójából annak olvasójává váló, majd az olvasottakat (akár jelöletlenül is) újra felhasználó „többdimenziós szerzőnek” szükségszerűen szembesülnie kell a „tisztes tiszteségtelenség” (146.) etikai kérdésével. E gondolatmenetet ezután – egyúttal mintegy ellenpontoszva a hamisság kérdését – az „ugyanaz másképp”, azaz „a regény másképp értett formája” (147.) témájának kifejtése viszi tovább, mégpedig elsősorban annak a meglátásnak a bizonyítása révén, hogy a másképp értésnek az ismétlések és a kombinatorika miatt létrejövő „nyitottsága” „egészen új struktúra felrajzolását eredményezheti”. Az új struktúra létrejöttében olyan elemek megképződésének, illetve működésének van szerepe, mint a *mise en abyme*, a retrospektív tükör, a többszörös (például mesei formulákból álló) keret.

Összességében a nemzetközi és a hazai irodalomelméleti kutatások szemlélet- és terminológiarendszerének kreatív és pontos adaptálását valósítja meg a *Hamisregény*-fejezet, csakúgy, mint a Mészöly-próza térképzetéről érkező harmadik tartalmi egység (175–214.). Ez utóbbi a kognitív kutatások eredményeit

felhasználva, a Lakoff–Johnson-féle metaforarendszerre, Tolcsvai Nagy Gábor és Faragó Kornélia téri orientációval kapcsolatos elméletére építve tárgyalja – feltérképezve az oeuvre egészében – a mögöttség szemiozízát: bemutatva egyrészt a mögöttség szövegterek képi dimenzióinak felépítésében betöltött szerepét, másrészt annak folyamatát, hogy a konkrét látvány miként teszi lehetővé az átvitt értelem megformálását. A folyamatot a szerző egy, az írói öntudatra ébredést felidéző szöveghely, a „hátmögötti értelemmel megtelítődő» jelenségek” és a „mészölyien újraértelmezett realizmus” (176.) koncepciójának taglalásával kezdi, majd egészen addig a pontig kíséri nyomon (kronológiai szempontokat is érvényesítve), amíg az írói szemléletrendszerben a mögöttes elsődleges szerepe nyilvánvalóvá nem válik. Tudniillik olyan metaforák kontextualizálása és koherens egymásba építése, mint a maszk és a takarás, valamint a hozzájuk kapcsolódó prózai szövegterek (a vásár vagy a hátmögötti város tere) megkonstruálása által. E fejezet szintézisei és argumentatív részletei különösen ihletettek, például azokon az oldalakon, ahol az írói magatartás „belül lét kívülségéről” vagy az idegen alakjában, a krónikás elbeszélői pozíciójában reprezentálódó mögöttségről van szó (189–192., 199–205.). Kiemelendő továbbá a kötetegész szerkezetének átgondoltságát bizonyító meglátás is, mely a mögöttség kérdését az előző fejezetben tárgyalt „másképpen” kérdésével hozza termékeny összefüggésbe („A mögöttség a másképp mondás helyzetét teremti meg és a másképp láttatás perspektívájának helyét jelöli ki, ezzel igyekszik létrehívni az olvasóban is e másfajta nézőpontot” [206.]). A Térképzet-fejezet mögöttségről szóló szövegegységének mintegy „párdarabjaként” olvasható a közötttség életműbeli szerepét tárgyaló tanulmány. Eredetiségét elsősorban három Mészöly-mű (*Saulus, Megbocsátás, Ahol a macskák élnek*) térorientációs szempontú elemzése adja, illetve annak felismerése és példázása, hogy „a közötttség nyugtalanító sávjában” történő „még és már nem megnevezhető” valami (214.) Mészölyt egyrészt mint időbeli, másrészt mint térbeli, harmadrészt mint kronotopikus jelenség (lásd úton lét metaforája) is foglalkoztatta.

A *Prózaszilipek* a további kutatói gyakorlatot akár közvetlenül is segítő mellékleteket is tartalmaz: jelentős terjedelemben (több mint 30 oldalon keresztül) közöl a *Zsilip* szövegvariánsainak kéziratairól és nyomtatott szövegközléseiről készített másolatokat, köztük például a filológiai szempontból unikális, Tolna megyei Kis Újságban 1947. október 11-én publikált szövegváltozatot.

Kétségtelen, hogy Urbanik Tímea a Mészöly-életművet három értelmezői perspektívából (a szövegvariánsok genetikai kapcsolatainak; a nagyepikai forma és a térképzés jellemzőinek nézőpontjából) is megközelítő *Prózaszilipek* című kötetével érdemben járul hozzá a Mészöly-kutatásokhoz – s ezt nemcsak azért állapíthatjuk meg, mert az írások akár textológiai-filológiai vonatkozásban, akár az egyes művek értelmezése szempontjából képesek tovább vinni a kritika eddigi

megállapításait, de azért is, mert a szerző, mintegy azonosulva a mészölyi szövegteremtés folyamatszerűsége által előhívott, „mindig mozgásban lévő olvasó” szerepkörével, hivatásos olvasóként/értelmezőként olyan – újként felismerendő – módszert dolgoz ki/hagy érvényesülni, melyre az organikuság és a továbbgondolásra való nyitottság a jellemző.

(Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2022)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8. | telefon: +36 76 501 240 | e-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu